

เสด็จพระราชดำเนิน
ปากีสถาน และสหพันธรัฐมลายา
พ.ศ. ๒๕๐๕



ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานเป็นอนุสรณ์
ในงานรับพระราชทานเพลิงศพ

พลตรี พระยาพิไชยสงคราม ท.ช., ท.จ.

ราชองครักษ์พิเศษ ภ.ป.ร.

ณ เมรุวัดโสมนัสวิหาร

วันที่ ๑๐ มกราคม ๒๕๑๑





เสด็จพระราชดำเนิน
ปากีสถาน และสหพันธรัฐมลายา
พ.ศ. ๒๕๐๕



ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พิมพ์พระราชทานเป็นอนุสรณ์
ในงานรับพระราชทานเพลิงศพ

พลตรี พระยาพิไชยสงคราม ท.ช.,ท.จ.

ราชองครักษ์พิเศษ ภ.ป.ร.

ณ เมรุวัดโสมนัสวิหาร

วันที่ ๑๐ มกราคม ๒๕๑๑



เนื่องด้วย พลตรี พระยาพิไชยสงคราม เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งรับราชการสนองพระเดชพระคุณมาตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๕ ด้วยความวิริยะอุตสาหะ ซื่อสัตย์ กตัญญูเป็นที่ตั้ง จนได้ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ถึงขั้นรัฐมนตรี ทั้งเป็นผู้ที่ พลเอก พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถทรงคุ้นเคย จึงได้รับพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ตลอดเวลาที่ป่วยอยู่ในโรงพยาบาลจนถึงแก่อนิจกรรม บัดนี้ ถึงเวลาที่จะรับพระราชทานเพลิงศพ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง "เสด็จพระราชดำเนินปากีสถาน สหพันธรัฐมลายา พ.ศ. ๒๕๐๕" เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงาน

หนังสือเรื่องเสด็จพระราชดำเนินปากีสถานฯนี้ หม่อมเจ้าวิภาวดี รังสิต ทรงนิพนธ์ขึ้นหลังจากที่ได้ตามเสด็จปากีสถาน ฯ เป็นทางการในตำแหน่งนางสนองพระโอษฐ์ในสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ หนังสือนี้ให้ความรู้เรื่องพระราชกรณียกิจในการเสด็จพระราชดำเนินปากีสถาน ฯ และมีเกร็ดความรู้เรื่องปากีสถาน ฯ อีกหลายประการ ควรจะถือว่า เป็นหนังสือวิทยาทานได้เป็นอย่างดี

หวังว่าพระราชกุศลบุญราศีครั้งนี้ จะสำเร็จประโยชน์บันดาลให้ พลตรี พระยาพิไชยสงครามได้ประสบความสุขในสัมปรายภพทุกประการ.

พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน

วันที่ ๑๙ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐

พลตรี พระยาพิไชยสงคราม (แก๊ป สรโยธิน) ทช., ท.ม., ท.จ.
ราชองครักษ์พิเศษ ภ.ป.ร.

ชาตะ วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๕

มรณะ วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๐



ประวัติสังเขป

พลตรี พระยาพิไชยสงคราม ท.ช., ท.ม., ท.จ.
ราชองครักษ์พิเศษ ภ.ป.ร.

พลตรี พระยาพิไชยสงคราม (แก๊ป สรโยธิน) เกิดที่บ้านเชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ จังหวัดพระนคร เมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๕ เป็นบุตร ขุนลิขิตชลธาร (อาบ สรโยธิน) และนางลิขิตชลธาร (เลื่อน สรโยธิน) ครั้งแรกได้ศึกษาอยู่ที่โรงเรียนวัดปรินายก ภายหลังได้ย้ายมาเข้าโรงเรียนนายร้อยทหารบก เมื่อวันที่ ๙ สิงหาคม ๒๔๔๑ นับแต่นั้นก็ดำเนินชีวิตเกี่ยวข้องกับราชการทหารตลอดมา

พลตรี พระยาพิไชยสงคราม ได้ศึกษาวิชาอยู่ที่โรงเรียนนายร้อยทหารบก เป็นเวลา ๔ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๑ จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๕ (เป็นนักเรียนนายร้อยหมายเลขประจำตัวที่ ๘๙) สอบไล่ได้เป็นที่ ๒ ได้เรียนสำเร็จออกรับราชการ มีตำแหน่งและยศ ดังจะกล่าวเป็นลำดับดังต่อไปนี้

ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรยศทหาร

๒๐ มิถุนายน ๒๔๔๕	เป็นนายร้อยตรี
๒๖ พฤษภาคม ๒๔๔๖	เป็นนายร้อยโท
๗ สิงหาคม ๒๔๔๘	เป็นนายร้อยเอก
๒๕ พฤษภาคม ๒๔๕๑	เป็นนายพันตรี
๓ พฤษภาคม ๒๔๕๔	เป็นนายพันโท
๒๘ เมษายน ๒๔๕๘	เป็นนายพันเอก
๒๕ พฤษภาคม ๒๔๖๔	เป็นนายพลตรี

ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์

๒๓ มกราคม ๒๔๕๐	เป็นหลวงยุทธกิจบรรหาร
๑๘ มิถุนายน ๒๔๕๖	เป็นพระยุทธกิจบรรหาร
๒๔ พฤษภาคม ๒๔๕๙	เป็นพระยาพิไชยสงคราม

ตำแหน่งและเงินเดือน

๙ สิงหาคม ๒๔๔๑	เป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก เงินเดือน ๔ บาท
๑ เมษายน ๒๔๔๕	เป็นว่าที่นายร้อยตรีประจำกรมทหารม้าที่ ๑ เงินเดือนอัตรานายร้อยตรีชั้น ๓ เดือนละ ๖๐ บาท
๑ เมษายน ๒๔๔๖	ประจำกองทหารช่าง เงินเดือนอัตรานายร้อยตรีชั้น ๓ เดือนละ ๘๐ บาท
๑ พฤษภาคม ๒๔๔๗	ประจำกรมเสนาธิการทหารบก เงินเดือนอัตรานายร้อยโทชั้น ๑ เดือนละ ๑๐๐ บาท
๑ กันยายน ๒๔๔๗	เป็นเสนาธิการกองพลกรมทหารมณฑลนครราชสีมา เงินเดือนนายร้อยเอกชั้น ๓ เดือนละ ๑๒๐ บาท
๑ เมษายน ๒๔๕๐	เป็นผู้รั้งหัวหน้าแผนกที่ ๒ กรมเสนาธิการทหารบก เงินเดือนอัตรานายร้อยเอกชั้น ๑ เดือนละ ๑๔๐ บาท
๑ พฤษภาคม ๒๔๕๑	เป็นผู้รั้งหัวหน้าแผนกที่ ๒ กรมเสนาธิการทหารบก เงินเดือนอัตรานายพันตรีชั้น ๓ เดือนละ ๑๖๐ บาท

๑ เมษายน ๒๔๕๒	เป็นหัวหน้าแผนกที่ ๒ กรมเสนาธิการทหารบก เป็นผู้บังคับการกรมทหารช่างรักษาพระองค์ เงินเดือนอัตรานายพันตรีชั้น ๒ เดือนละ ๑๘๐ บาท
๑ เมษายน ๒๔๕๓	เป็นผู้รั้งเจ้ากรมยุทธศาสตร์ทหารบก เงินเดือนอัตรานายพันตรีชั้น ๑ เดือนละ ๒๐๐ บาท
๑ เมษายน ๒๔๕๔	เป็นผู้รั้งเจ้ากรมยุทธศาสตร์ทหารบก เงินเดือนอัตรานายพันโทชั้น ๓ เดือนละ ๒๒๐ บาท
๑ พฤษภาคม ๒๔๕๔	เป็นเจ้ากรมยุทธศาสตร์ทหารบก เงินเดือนตามอัตราเดิม
๒๑ พฤศจิกายน ๒๔๕๔	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เป็นราชองครักษ์เวร
๑ เมษายน ๒๔๕๕	เป็นเจ้ากรมยุทธศาสตร์ทหารบก และราชองครักษ์เวร เงินเดือนอัตรานายพันโทชั้น ๒ เดือนละ ๒๖๐ บาท
๑ เมษายน ๒๔๕๖	เป็นเจ้ากรมยุทธศาสตร์ทหารบก เงินเดือนอัตรานายพันโทชั้น ๒ เดือนละ ๓๔๐ บาท
๑ เมษายน ๒๔๕๗	เป็นเจ้ากรมยุทธศาสตร์ทหารบก เงินเดือนอัตรานายพันโทชั้น ๑ เดือนละ ๔๐๐ บาท
๑ เมษายน ๒๔๕๘	เป็นเจ้ากรมยุทธศาสตร์ทหารบก และคงเป็นราชองครักษ์เวร เงินเดือนอัตรานายพันเอกชั้น ๓ เดือนละ ๕๐๐ บาท

๑ เมษายน ๒๔๖๐	เป็นเจ้ากรมยุทธศาสตร์ทหารบก เงินเดือนอัตรานายพันเอกชั้น ๒ เดือนละ ๕๕๐ บาท
๑ เมษายน ๒๔๖๓	เป็นเจ้ากรมยุทธศาสตร์ทหารบก เงินเดือนอัตรานายพันเอกชั้น ๑ เดือนละ ๖๐๐ บาท
๑ เมษายน ๒๔๖๔	เป็นเจ้ากรมยุทธศาสตร์ทหารบก เงินเดือนอัตรานายพลตรีชั้น ๓ เดือนละ ๗๐๐ บาท
๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๖๙	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นราชองครักษ์เวร
๑ เมษายน ๒๔๗๐	เป็นผู้บัญชาการกองพลที่ ๒ เงินเดือนอัตรานายพลตรีชั้น ๒ เดือนละ ๘๐๐ บาท
๑ เมษายน ๒๔๗๔	เป็นผู้รั้งตำแหน่งแม่ทัพที่ ๑ เงินเดือนอัตรานายพลตรีชั้น ๒ เดือนละ ๘๐๐ บาท
๑ เมษายน ๒๔๗๕	เป็นผู้รั้งตำแหน่งแม่ทัพกองทัพที่ ๑ รับอัตราเงินเดือนนายพลตรีชั้น ๑ เดือนละ ๙๐๐ บาท
สิงหาคม ๒๔๗๕	ออกจากประจำการเป็นนายทหารกองหนุนกองบังคับการ กระทรวงกลาโหม
๑๙ มิถุนายน ๒๔๗๖	เป็นผู้รักษาการในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก รับเงินเดือนชั้น ๒๙ เดือนละ ๙๐๐ บาท
๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๖	ออกจากประจำการ

พลตรี พระยาพิไชยสงคราม ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ทั้งตราและเหรียญ ดังต่อไปนี้

พ.ศ. ๒๔๔๑	เหรียญประพาสมาลา (ที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปของรัชกาลที่ ๕)
๖ ตุลาคม ๒๔๔๖	เหรียญทวีธาภิเษก
๘ พฤศจิกายน ๒๔๕๐	เหรียญรัชมังคลาภิเษก
๑๐ ธันวาคม ๒๔๕๑	เหรียญรัชมงคล
๒๔ มกราคม ๒๔๕๒	ตราเบญจมาภรณ์ช้างเผือก (บ.ช.)
๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๔	ตราจัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย (จ.ม.)
๑๘ พฤษภาคม ๒๔๕๔	เข็มข้าหลวงเดิม
๓๐ ธันวาคม ๒๔๕๕	ตราจัตุรถาภรณ์ช้างเผือก (จ.ช.)
๓๐ ธันวาคม ๒๔๕๗	ตราตริตาภรณ์มงกุฎไทย (ต.ม.)
๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๕๙	ตราตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ (ต.จ.ว.)
๓๑ ธันวาคม ๒๔๕๙	เหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลที่๖ ชั้น ๓ (ว.ป.ร.๓)
๑ มกราคม ๒๔๖๐	เหรียญจักรมาลา
๓๑ ธันวาคม ๒๔๖๒	ตราตริตาภรณ์ช้างเผือก (ต.ช.)
๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๖๕	ตราทุติยจุลจอมเกล้า (ท.จ.) และพานทองเครื่องยศ
๓๐ ธันวาคม ๒๔๖๗	ตราทวิติยาภรณ์มงกุฎไทย (ท.ม.)
๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๘	เหรียญบรมราชาภิเษกทอง
๖ พฤศจิกายน ๒๔๗๐	ตราทวิติยาภรณ์ช้างเผือก (ท.ช.)
๒๘ มีนาคม ๒๔๗๔	เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้นที่ ๓ (ป.ป.ร.)
๒๘ มีนาคม ๒๔๗๔	เหรียญที่ระลึกงานฉลองพระนคร
๒๑ มิถุนายน ๒๔๘๔	เหรียญช่วยราชการเขตภายใน
๑๓ กรกฎาคม ๒๔๙๗	เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๓

ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเหรียญต่างประเทศ

๓๐ กันยายน ๒๔๕๐ เหรียญปาล์มอะแคเดอะมิคพับลิคอินสตรัคชั่น ของประเทศฝรั่งเศส

๒๔ มีนาคม ๒๔๕๔ ตราเซนต์สตานิสสล้าสชั้นที่ ๒ ของประเทศรัสเซีย

๒๔ มีนาคม ๒๔๕๔ ตราลิยองออนเนอร์ชั้นที่ ๔ ของประเทศฝรั่งเศส

๒๔ มีนาคม ๒๔๕๔ ตราเคราน์ออฟอิตาลีชั้นที่ ๓

๒๔ มีนาคม ๒๔๕๔ เหรียญคอเรอะเนชั่น (เหรียญบรมราชาภิเษก) ของประเทศอังกฤษ

ได้รับยศ และตำแหน่งพิเศษ

๒๘ มกราคม ๒๔๗๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เป็นราชองครักษ์เวร

๑๘ มิถุนายน ๒๔๗๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นรัฐมนตรี

๑๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้เป็นสมาชิกวุฒิสภา

๔ ธันวาคม ๒๔๙๐ เป็นคณะกรรมาธิการสามัญตรวจรายงานการประชุมโดยประธานวุฒิสภาเสนอให้ที่ประชุมแต่งตั้ง

๕ พฤษภาคม ๒๔๙๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เป็นราชองครักษ์พิเศษ

๑๗ พฤศจิกายน ๒๔๙๓ พ้นจากตำแหน่งสมาชิกวุฒิสภา (โดยการจับสลาก)

๑๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้เป็นวุฒิสภา

๒๙ พฤศจิกายน ๒๔๙๔ พ้นจากตำแหน่งวุฒิสภา โดยยกเลิกตามคำแถลงการณ์ของคณะบริหารประเทศชั่วคราว

พลตรี พระยาพิไชยสงคราม ได้ทำการสมรสกับนางสาวศรี สันธิโยธิน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ มีบุตรธิดา รวม ๔ คน คือ

๑. นางสาวกิ่งกาญจน์ สรโยธิน
๒. นางสิริ โฆษะนันทน์
๓. นางสาวกาญจนา สรโยธิน
๔. นายกังวาน สรโยธิน

พลตรี พระยาพิไชยสงคราม ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันอังคารที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๑๐ เวลา ๑๙.๑๕ น. ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ด้วยโรคหัวใจวาย มีอายุได้ ๘๔ ปี ๑๑ เดือน.

เรื่องตามเสด็จ

ปากีสถาน

หม่อมเจ้าวิภาวดี รังสิต

รวบรวมทูลเกล้า ฯ ถวาย

เรื่องตามเสด็จ

ปากีสถาน

ตั้งแต่วันที่ ๑๑ ถึง วันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

ปากีสถานตะวันตก

การาจี ๓ คืน (๑๑ – ๑๒ – ๑๓) ๑๔ เช้าเสด็จ ฯ

เปชาวะ ๒ คืน (๑๔ – ๒๕) ๑๖ เช้าเสด็จ ฯ

ราวัลพินดิ กลางวันวันที่ ๑๖

ตักกสิลา กลางวันวันที่ ๑๖

ละฮอร์ ๔ คืน (๑๖ – ๑๗ – ๑๘ – ๑๙) ๒๐ เสด็จ ฯ ปากีสถานตะวันออก

ปากีสถานตะวันออก

ดัคคะ ๒ คืน (๒๐ – ๒๑)

จิตตะก็อง เช้าถึงกลางวันวันที่ ๒๑ เสด็จ ฯ กลับดัคคะ

วันที่ ๒๒ มีนาคม เวลา ๑๒ นาฬิกา ๔๕ นาที เรือบินพระที่นั่งออกจากสนามบินดัคคะ เวลา ๑๖ นาฬิกา ๑๕ นาที เสด็จ ฯ ถึงกรุงเทพพระมหานคร ฯ ตรงกับเวลากรุงเทพ ๑๗ นาฬิกา ๑๕ นาที เร็วกว่าหมายกำหนดการเดิมราวครึ่งชั่วโมง.

คำนำ

เรื่อง 'ตามเสด็จปากีสถาน' นี้เป็นบันทึกส่วนตัว ซึ่งข้าพเจ้าได้บันทึกไว้ระหว่างที่ตามเสด็จไปประเทศนั้น เมื่อกลับมาแล้วก็ได้ค้นคว้าอยู่หลายเดือนจึงสามารถต่อเติมและเรียบเรียงให้สมบูรณ์ขึ้นกว่าเดิม

การที่หนังสือเรื่องนี้สำเร็จลงเป็นเล่มได้ดังที่ท่านเห็นอยู่นี้ ก็เพราะพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม พระราชทานคำแนะนำ พระราชทานพระบรมฉายาลักษณ์ รวมทั้งที่เป็นภาพผีพระหัตถ์ แผนที่และภาพอื่นอีกเป็นจำนวนมากมาพิมพ์ประกอบหนังสือ

ชื่อต่าง ๆ ในหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้เขียนให้อ่านง่ายที่สุดอยู่เสมอ บางคำก็พยายามออกเสียงอย่างสำเนียงของเขา เช่นคำว่า 'Peshawar' คนไทยโดยมากออกเสียงว่า 'เป๊ช–ชวา' ชาวอังกฤษมักออกเสียงว่า 'เป–ชาร์' ส่วนชาวปากีสถานหรืออินเดียมักออกเสียงว่า 'เปชา–วะ' ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าจึงเขียนอย่างสำเนียงสุดท้าย ส่วนชื่อที่รู้จักกันอยู่แล้วในภาษาไทย เช่น พาราณสี หรือ กัษมีร ก็มิได้เรียกว่า บะนาเรส หรือ แคชเมียร์ คงใช้คำไทย ๆ นั้นเอง

อนึ่ง การสะกดคำบางคำ ซึ่งข้าพเจ้าไม่ทราบว่ามีหรือไม่ในหนังสือไทยเก่า ๆ จึงสะกดเอาเอง แต่ก็มิได้สะกดแบบสมัยใหม่ที่นิยมกันในปัจจุบัน เช่นคำว่า 'ธานี' ข้าพเจ้ามิได้นิยมการสะกดว่า 'Tharnee' หรือ 'Tarnee' แต่นิยมสะกดว่า 'Dhani' การเขียนนามต่าง ๆ จากอักษรโรมันมาเป็นไทยในหนังสือเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจึงใช้กฎอย่างที่ผู้ศึกษาภาษาสันสกฤตและบาลีนิยมใช้

กันทั่วโลก อาทิคือ

K	เป็น	ก
Kh	,,	ข
g	,,	ค
b	,,	พ
bh	,,	ภ
d	,,	ท
dh	,,	ธ
p	,,	ป
j	,,	ช เป็นต้น

ส่วนคำอื่น ๆ ที่มิได้มาจากภาษาสันสกฤตหรือบาลี ก็ได้เขียนตามสำเนียงที่เจ้าของประเทศออกเสียง

ส่วนที่ข้าพเจ้ามิได้ให้ประธานาธิบดี 'ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย...' แต่เขียนเพียงว่า 'ประธานาธิบดีถวาย...' หรือประธานาธิบดีมิได้ 'กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรง...' แต่ใช้ว่า 'ประธานาธิบดีทูลขอให้ทรง...' ก็โดยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภว่า ประมุขของประเทศแต่ละประเทศไม่น่าจะมียศเหลื่อมล้ำต่ำสูงกว่ากัน ส่วนบุคคลอื่น ๆ ในเรื่องก็ได้ใช้ราชาศัพท์ตามที่ข้าพเจ้าเห็นสมควรทุกประการ

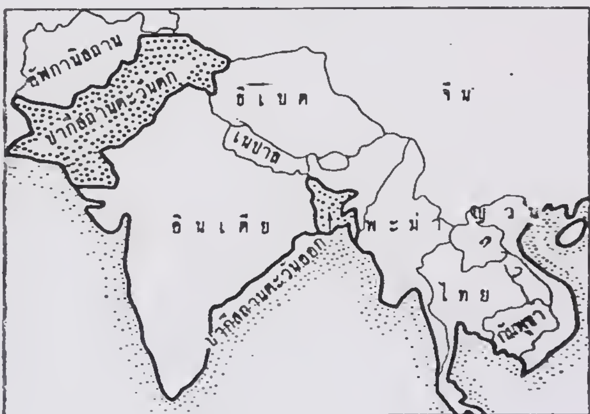
ข้าพเจ้าขอขอบพระทัยหม่อมเจ้าสิบพันพารเสนอ โสณกุล ในการที่ทรงเป็นที่ปรึกษาในการเขียนเรื่องนี้ และขอบใจหม่อมหลวงรสสคนธ์ อิศรเสนา ที่ช่วยตรวจทานหนังสือเวลาพิมพ์

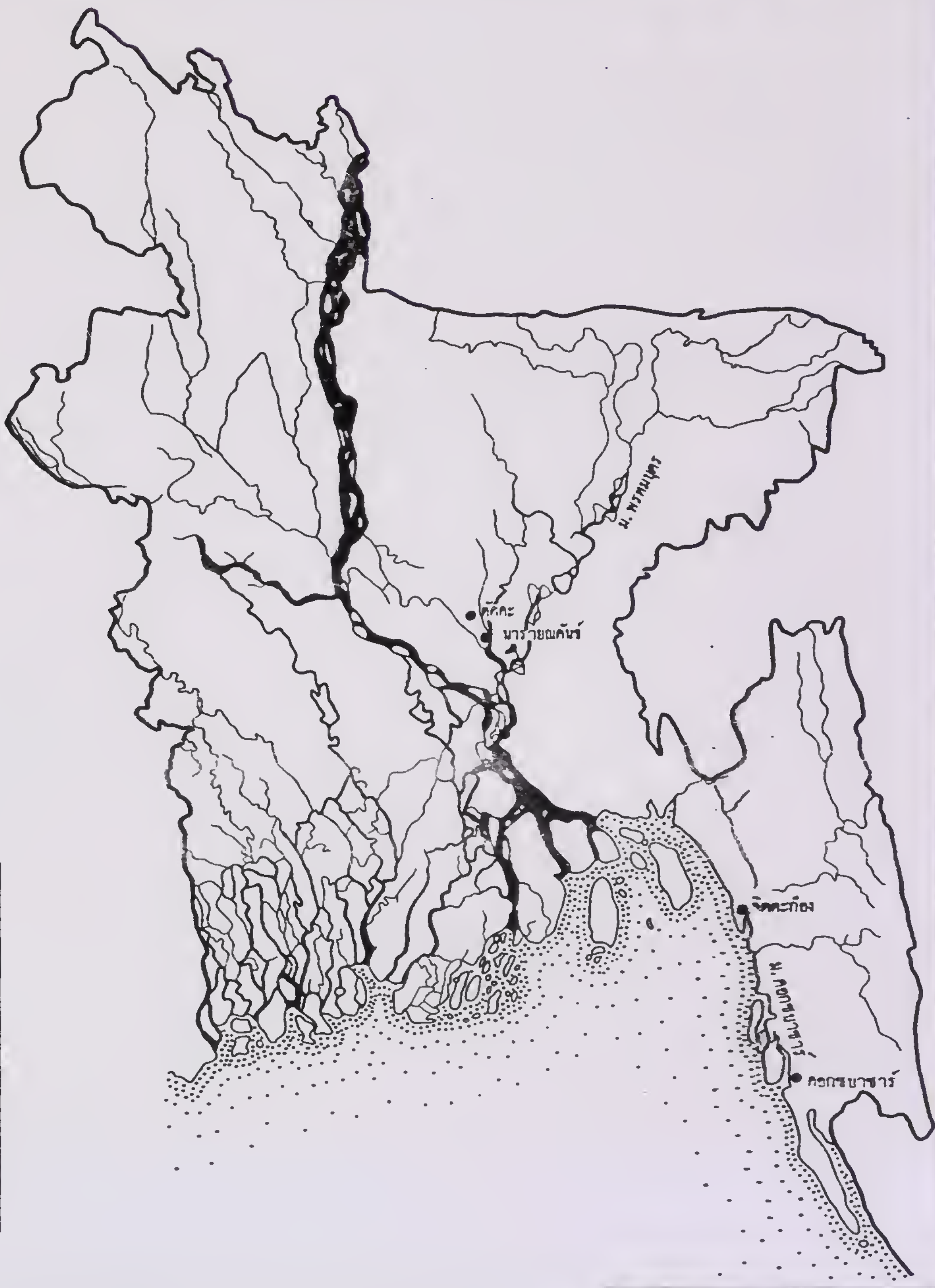
(signature)

ประเทศปากีสถาน









เขียนและจัดพิมพ์โดยกรมแผนที่ทหารบก มีนาคม 2506

เรื่องตามเสด็จ

ปากีสถาน

ประเทศปากีสถานซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยือนเป็นทางราชการตั้งแต่วันที่ ๑๑ มีนาคม ถึงวันที่ ๒๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕ นั้น จะนับว่าเป็นประเทศเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในโลกก็ได้ จะนับว่าเป็นประเทศที่เกิดใหม่เมื่อไม่กี่ปีมานี่เอง ก็น่าจะได้ทั้ง ๒ อย่าง ที่ว่าเก่าก็เพราะปากีสถานปัจจุบันอันเป็นส่วนหนึ่งของชมพูทวีป คืออินเดียโบราณ มัชฌิมประเทศ หรือมัชฌิมประเทศ เจริญมีอารยธรรมนับถอยหลังกลับไปได้เป็นพัน ๆ ปี Richard Hakluyt (๑๕๕๒–๑๖๑๖) นักภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์มีชื่อเสียงของอังกฤษกล่าวถึงความเก่าแก่ของชมพูทวีป คืออินเดียโบราณไว้ว่า 'Geographie and Chronologie are the Sunne and the Moone, the right eye and the left eye of all history(๑).' ส่วนที่ว่าเป็นประเทศใหม่นั้นก็เพราะปากีสถานพึ่งแยกออกจากอินเดียมาเป็นประเทศเอกราช (อยู่ในเครือจักรภพของอังกฤษ) เมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ มานี่เอง คือตั้งแต่วันที่ ๑๕ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๔๗ หรือ พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นต้นมา ถ้าจะนับเดือนปีที่เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยือนก็เพียงจะ ๑๕ ปีในอีก ๕ เดือนข้างหน้าเท่านั้นเอง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จ ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จ ฯ เยือนปากีสถานตามคำทูลอัญเชิญของประธานาธิบดีจอมพลอายุบข่าน และรัฐบาลปากีสถาน โดยเรือบินศรีสุนทรของบริษัทไทยอินเตอแนชั่นนัล ซึ่งทางรัฐบาล

---

(๑) สะกดตัวอย่างโบราณตามที่เขียนไว้เดิมทุกประการ

จัดถวายเป็นราชพาหนะ วันเสด็จพระราชดำเนิน สมเด็จพระราชชนนี พระบรมวงศานุวงศ์ องคมนตรี นายกรัฐมนตรี คณะรัฐบาล ทูตานุทูตต่างประเทศ ข้าราชการ ทหาร พลเรือน นักเรียน และประชาชนมาส่งเสด็จที่ท่าอากาศยานกันคับคั่ง เรือบินพระที่นั่งออกจากดอนเมืองเมื่อเวลา ๙ นาฬิกา ๑๕ นาที

ผู้ที่ตามเสด็จทางราชการมี ๑๕ คน คือ

๑. พณ ฯ ท่านถนัด คอมันตร์ รัฐมนตรีต่างประเทศ

๒. พระยาศรีวิสารวาจา องคมนตรี

๓. พลเอก หลวงสุรณรงค์ สมุหราชองครักษ์

๔. พลอากาศเอก บุญชู จันทรุเบกษา ผู้บัญชาการกองทัพอากาศ (วันแรกวันเดียว)

๕. หม่อมเจ้าวิภาวดี รังสิต นางสนองพระโอษฐ์

๖. ดร. กลัย อิศรเสนา ณ อยุธยา รองราชเลขาธิการ

๗. หม่อมราชวงศ์ กิตินัดดา กิติยากร ราชเลขานุการส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

๘. พลเรือตรี จิตต์ สังขดุลย์ ราชองครักษ์

๙. นาวาอากาศเอก ศรีศักดิ์ สุจริตธรรม ราชองครักษ์

๑๐. พันเอก สมบูรณ์ กุลทรัพย์ ราชองครักษ์

๑๑. พลตำรวจตรี นิต สุขุม นายตำรวจประจำราชสำนัก

๑๒. พันเอก หม่อมหลวงจินดา สนิทวงศ์ นายแพทย์ประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

๑๓. นายพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ หัวหน้ากองมหาดเล็ก

๑๔. หม่อมหลวงนราวดี ทวีวงศ์ ราชเลขานุการิณีส่วนพระองค์สมเด็จ ฯ พระบรมราชินีนาถ

๑๕. หม่อมราชวงศ์ เบญจวรรณ วรวรรณ นางพระกำนัล

เลข ๓ ๖ ๗ และ ๑๓ ถึง ๑๕ เป็นข้าราชสำนัก นอกนั้นเป็นข้าราชการ เลข ๕ ขึ้นชั่วคราวกับราชสำนัก

นอกจากนี้มีผู้ตามเสด็จไม่เป็นทางราชการอีก ๑๘ คน คือ

๑. นายตุล บุนนาค เจ้าหน้าที่ราชสำนัก
๒. นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เจ้าหน้าที่ภาพยนตร์ส่วนพระองค์
๓. นายขวัญแก้ว วัชโรทัย เจ้าหน้าที่ถ่ายภาพส่วนพระองค์
๔. นายธนัญชัย ราชวัลลภานุศิษย์ ผู้ช่วยราชเลขานุการส่วนพระองค์
๕. นายพินัย วงศาโรจน์ เลขานุการส่วนตัวรัฐมนตรีต่างประเทศ
๖. นายชูพาสน์ ชูโต มหาดเล็ก
๗. นายอุทัย สุวรรณจินดา มหาดเล็ก
๘. นายสุภัคดี สุวรรณจินดา มหาดเล็ก
๙. ม.ล. ทัดสมัย เทวกุล ข้าหลวง
๑๐. นางสาวผุสดี ศิริวิถี พนักงานพระภูษา
๑๑. นางวรามาส ลำหร่ายกาญจน์ ข้าหลวง
๑๒. นางสาวจับจิตต์ สุทัศน์ ณ อยุธยา ข้าหลวง
๑๓. นางสาววรรณี ยรรยง ช่างทำพระเกศา
๑๔. นางสาวทิพา สรกุล รับใช้นางสนองพระโอษฐ์
๑๕. นายสุวรรณ อิศรางกูร ณ อยุธยา เจ้าหน้าที่กระทรวงการคลัง
๑๖. นายประสิทธิ์ สิงหนาวิก เจ้าหน้าที่กรมประชาสัมพันธ์
๑๗. นายไพศาล สุมานันท์ เจ้าหน้าที่โทรทัศน์ช่อง ๔
๑๘. ร้อยโทรัตน์ ไชยาคำ เจ้าหน้าที่โทรทัศน์ช่อง ๗

เลข ๑ ถึง ๔ และ ๖ ถึง ๑๒ เป็นข้าราชสำนัก นอกนั้นเป็นข้าราชการ เลข ๑๓ กับ ๑๔ ขึ้นชั่วคราวกับราชสำนัก

ที่ประทับในเรือบินพระที่นั่งอยู่ทางด้านหลังมีม่านปิด คนอื่น ๆ อยู่ทางด้านหน้า ประทับอยู่ในเรือบินเกือบ ๑๐ ชั่วโมง ระหว่างนั้นก็ได้โปรดเกล้า ฯ ให้ท่านรัฐมนตรีถนัด เจ้าคุณศรีวิสาร ฯ ผู้บัญชาการกองทัพอากาศเข้ามาเฝ้าบางทีก็รับสั่งให้หาคุณกัลย์และคุณพูนเพิ่ม เสวยพระกระยาหารกลางวันและพระสุธารสในเรือบิน ขณะที่เรือบินพระที่นั่งแล่นอยู่เหนือทะเลทรายตอนข้ามอินเดีย อากาศไม่สู้ดี เรือบินพระที่นั่งเลยโคลงเคลงอยู่กว่าครึ่งชั่วโมง ทั้งสองพระองค์คงจะไม่สู้โปรดเท่าไรนัก แต่ก็เห็นทรงพระสำราญดี มีพวกตามเสด็จไม่สบายไปหลายคน คุณหมอจินดาต้องเดินไปเดินมาเที่ยวดูแลหลายครั้ง

พอเวลาไทย ๑๙ นาฬิกาเศษ เป็นเวลาการาจี ๑๗ เศษ เรือบินพระที่นั่งก็ร่อนอยู่เหนือการาจี กัปตันให้กราบบังคมทูลว่า ทางข้างล่างส่งวิทยุขึ้นมาให้กราบบังคมทูลพระกรุณาให้เรือบินลงที่ท่าอากาศยานได้ และขอให้ประตูเรือบินพระที่นั่งเปิดเวลา ๑๗ นาฬิกา ๑๘ นาที ต่อมาสักครู่เรือบินพระที่นั่งก็ลงที่สนามบินการาจี แล่นเข้าจอดที่เรียบร้อย ประตูเรือบินพระที่นั่งก็เปิดออกตามเวลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องเต็มยศทหารอากาศ ทรงสายสะพายรามาธิบดี สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงชุดไทยสีชมพูอ่อน ก็เสด็จพระราชดำเนินลงจากเรือบินพระที่นั่ง ท่านประธานาธิบดีของปากีสถาน จอมพลอายุปข่านแต่งเครื่องแบบเต็มยศ ร่างใหญ่สูงสง่ายืนคอยรับเสด็จอยู่ปลายบันไดเรือบินพร้อมด้วยคนสำคัญของประเทศและภริยาซึ่งยืนเข้าแถวยาวคอยอยู่ พอเสด็จถึงพื้นดินปืนใหญ่ก็ยิงสลุต ๒๑ นัด

การรับเสด็จที่สนามบินก็ตามเคย วงดุริยางค์ทหารบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีก่อนแล้วบรรเลงเพลงชาติปากีสถานภายหลัง ทรงยืนรับคำนับคู่กับประธานาธิบดี แล้วก็เสด็จ ฯ ไปทรงตรวจแถวทหาร หลังจากนั้นเล่าอย่างตาเห็นไม่ได้ เพราะพวกตามเสด็จถูกต้อนไปขึ้นรถซึ่งจอดเรียงอยู่อีกทางหนึ่ง ทั้งสองพระองค์เขาเชิญเสด็จ ฯ ไปอีกทางหนึ่ง แล้วนำเสด็จไปให้คณะทูต ผู้มีเกียรติ



ณ สนามบินเมืองการาจี เอกอัครราชทูตไทยประจำปากีสถาน หลวงภัทรวาที
กำลังนำข้าราชการและคนไทยในการาจีเข้าเฝ้า

และราษฎรที่มาคอยรับเสด็จเฝ้า ๆ หลังจากนั้นก็เชิญเสด็จขึ้นรถยนต์พระที่นั่งเปิดประทุนแห่เข้าเมืองไปยังทำเนียบประธานาธิบดีอันเป็นที่ประทับ พอใกล้เมืองประธานาธิบดีก็ทูลขอให้ทรงยืนขึ้นเพื่อราษฎรจะได้เห็นพระองค์ถนัด ทรงยืนทางขวามือของรถพระที่นั่ง สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงยืนทางซ้าย ประธานาธิบดียืนกลาง ทรงโบกพระหัตถ์ทักทายราษฎรไปตลอดทาง

ทางเสด็จพระราชดำเนินจากสนามบินไปยังที่ประทับไกลพอประมาณ ราว ๑๒ ไมล์ ระยะแรกสองข้างทางเป็นทะเลทรายแห้งผาก นาน ๆ จึงเห็นอูฐมีคนขี่เดินอยู่บ้าง ต่อมาก็เห็นบ้านใหม่ๆและบ้านที่กำลังสร้างยังไม่เสร็จดีหนาตา มีผู้คนยืนเฝ้าอยู่เป็นแห่ง ๆ จำได้ว่าเมื่อไม่กี่ปีมานี้เองทางจากสนามบินไปเมืองการาจีไม่มีบ้านราษฎรสองข้างทางเลยจนหลังเดียว มองดูเห็นแต่ทะเลทราย รู้สึกว่าร้อนระอุ นาน ๆ จึงเห็นอูฐเดินเซื่อง ๆ อยู่สักตัวหนึ่ง มาบัดนี้ผิดตา เชื่อว่าอีกไม่นานเมืองคงขยายไปถึงสนามบินเป็นแน่

อีกราวครึ่งทางจะถึงที่ประทับ มีผู้คนพลเมืองมายืนคอยเฝ้าสองข้างทางหนาแน่นขึ้นทุกที โดยมากเป็นผู้ชาย ถ้าเป็นผู้หญิงก็มักแต่งสีขาวบ้างสีดำบ้าง มีผ้าคลุมศีรษะซึ่งปิดเลยลงไปจนถึงหน้าผาก เห็นแต่ตา เพราะตั้งแต่คางขึ้นไปจนถึงจมูกก็มีผ้าเล็กอีกผืนหนึ่งปิดไว้แน่นหนา บางคนก็ปิดหน้าอย่างขนาดหนักคือมีผ้าดำหรือขาวผืนเท่าผ้าปูที่นอนคลุมศีรษะปิดลงมาทั้งตัวจนถึงข้อเท้า เจาะรูเล็ก ๆ ไว้ ๒ รูที่ตาเท่านั้น รูนั้นสำหรับให้เขามองออกมาดูโลก ไม่ใช่โลกมองดูเขา เสื้อผ้าสีสดใสไม่ใคร่เห็น นอกจากเด็กและชาวต่างประเทศ ผู้หญิงเมืองนี้ยืนเฝ้ารวมกลุ่มอยู่กับเด็ก ไม่ปนกับผู้ชาย สองข้างทางมีทหารกองต่าง ๆ ยืนระวังตรงเรียงแถวอยู่ตลอดทางจนถึงที่ประทับ ทหารเหล่านี้เครื่องแบบไม่เหมือนกัน หน้าตาทหารก็ไม่เหมือนกัน บางเหล่าก็หน้าตาอย่างที่เรานึกเห็นภาพทหารปากีสถานตามธรรมดา แต่บางเหล่าเจ้าหน้าที่กระทรวงต่างประเทศของเขาซึ่งนั่งมาด้วยกันในรถอธิบายว่า เป็นพวกที่มาจากชายแดนภูเขา

ใกล้อัฟฆานิสถานซึ่งเรียกว่านอธเวสฟรันเตียรร์เจ็น หรือชายแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นชาวปทานหรือ ' แขกขาว ' ตามที่เราเรียก ทหารชาวปทานเหล่านี้ร่างสูงใหญ่ ผิวอย่างฝรั่งตากแดด ตาเป็นสีอ่อน เช่นสีน้ำตาล สีฟ้า มองไม่เห็นผมเพราะโพกผ้า แต่บางคนมีหนวดเคราเป็นสีทอง สีน้ำตาล สีแดง ทหารบางกองก็หุ่มผ้าตาสก็อตเป่าปี่แป็คไพพ บางกองก็แต่งเครื่องแบบกากีอย่างทหารธรรมดา อยู่เป็นแห่ง ๆ คอยเล่นเพลงสรรเสริญพระบารมีเวลาเสด็จ ฯ ผ่าน

ครั้นกระบวนเสด็จใกล้การาจีเข้ามา ผู้คนที่เฝ้าอยู่สองข้างทางก็ยิ่งคึกคัก มีวงดนตรีของราษฎรเล่นถวายข้างทาง บางแห่งก็มีคนตีกลองและมีคนเต้นรำเข้าจังหวะกับกลอง บางแห่งก็มีคนนั่งขัดสมาธิเป่าปี่ทำคองอกแงกกลอกตา ดูท่าจะเป็นแขกเลี้ยงงู แต่ไม่เห็นมีตะกร้าใส่งู วันนั้นเป็นวันอาทิตย์ แต่ร้านไม่ได้ปิด ผู้คนมาจากไหน ๆ มาอยู่ข้างถนนมากมาย เต็มบาทวิถี เต็มหน้าร้านและบนหน้าต่างทุกหน้าต่างของตึกซึ่งอยู่สองข้างทาง ถนนและที่ทางสำคัญ ๆ ของเมืองนี้ซึ่งกระบวนรถพระที่นั่งผ่าน ในวันแรกมีชื่อเป็นอังกฤษ โดยมากเช่นสตาร์เก๊ตเนเพียร์บาแร้กส์ ถนนเอลฟินสตัน ถนนบันเด้อและถนนวิกตอเรียเป็นต้น ถนนสามสายหลังนี้ที่มีร้านเต็มสองข้างทาง คนมาก ธงทิวปลิวไสว ราวย่ำค่ำเสด็จ ฯ ถึงที่ประทับ ประธานาธิบดีไปส่งเสด็จถึงห้องประทับด้วยตนเอง

อันทำเนียบประธานาธิบดีซึ่งทางรัฐบาลปากีสถานจัดถวายเป็นที่ประทับ ณ เมืองหลวงแห่งนี้ เป็นตึกสองชั้นแบบฝรั่งใหญ่โตกว้างขวาง ข้างนอกเป็นสีซีเม็นต์ ตัวตึกตรงกลางเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีปีกติดต่อกันได้ทั้งสองข้างเป็นรูปตัวย ตรงกลางของตัวยูชั้นล่างเป็นห้องโถง มีบันไดสองข้างขึ้นไปชั้นบน ขึ้นไปถึงก็มีเฉลียงยาว พื้นเฉลียงเป็นหินอ่อน ปูพรมแดงแคบยาวตลอดทางเดินซึ่งไปทางปีกซ้ายก็ได้ปีกขวาก็ได้ ห้องกลางชั้นบนเป็นห้องรับแขกกว้างใหญ่จัดสวยงามเป็นสง่า มีพรมเปอร์เซียอย่างดีปูตลอด ถัดห้องนี้ไปเป็นห้องรับแขกเล็กหน่อยอีกห้องหนึ่ง เลยไปอีกเป็นห้องรับประทานอาหารของทำเนียบ ส่วน



ราษฎรเมืองการาจีที่เฝ้าอยู่ ๒ ข้างทางเสด็จพระราชดำเนิน บางพวกก็ยืนเฝ้านั่งเฝ้าเฉย ๆ
บางพวกก็เป่าปี่ตีกลอง เต้นรำถวายทอดพระเนตร เป็นการครึกครื้น

ทางสองข้างของตัวยู ข้างหนึ่งเป็นที่ประทับ เป็นคล้ายๆแฟล็ต ตบแต่งหรูหรา สวยงามอย่างฝรั่ง ประกอบด้วยห้องราว ๗ ห้อง เล็กบ้างใหญ่บ้าง พอเปิดประตูเข้าไปจากเฉลียงยาวก็ถึงห้องรับแขกก่อน ห้องนี้ไม่สู้กว้างนัก มีฝาเป็นสีเขียวอ่อน เก้าอี้เป็นสีนวล ทั่วห้องปูพรมสีแดงและน้ำเงิน มีลายดอกไม้เล็กๆ สีฟ้าและสีเขียวอยู่ห่าง ๆ ทั่วไปทั้งผืน ริมฝาทางขวามือจากประตูแรกมีเตาผิงหินอ่อนสีน้ำตาลอ่อน เหนือเตาผิงมีพระรูปชาห์แห่งอิหร่านองค์ปัจจุบัน ตั้งแต่ยังหนุ่มทรงเครื่องเต็มยศแขวนอยู่ บนโต๊ะมุมห้องปักดอกสต๊อกสีสด ทางซ้ายมือมีประตูเปิดเข้าไปเป็นห้องเสวยเล็ก ๆ ประทับเสวยได้ราว ๘ ที่ ทางขวามือเลยเตาผิงไปจนสุดห้องเปิดเข้าไปเป็นห้องพระบรรทมกว้างใหญ่สีเทาอ่อนทั้งห้อง พรมที่ปูเต็มห้องจนไม่เห็นพื้นก็เป็นสีเทาแก่กว่าฝาเล็กน้อย เป็นพรมเกลี้ยงไม่มีดอก พระแท่นบรรทมเป็นสีนวลขอบทอง ตั้งอยู่กลางห้อง ด้านบนอยู่เกือบชิดฝาผนัง ผ้าคลุมพระแท่นสีอิฐ โคมตั้งในห้องก็สีอิฐ แต่โคมที่โต๊ะข้างพระแท่นทั้งสองข้างเป็นกระเบื้องสีขาว โป๊ะโคมสีชมพูอ่อน มีลายดอกไม้เล็กๆ สีชมพูอ่อนชมพูแก่ เมื่อเลิกผ้าคลุมพระแท่นออกก็เห็นผ้าปูพระยี่ภู่และปลอกพระเขนยเป็นสีชมพูอ่อนเข้ากับโคมสองข้างนั้น ที่ปลายพระแท่นมีเก้าอี้ ๓ ตัวตั้งอยู่ ล้วนเป็นสีนวล มีโต๊ะกลมทำด้วยหินสีดำมันวางตรงกลางระหว่างเก้าอี้ ขาโต๊ะเป็นสีนวลเข้ากับเก้าอี้ มีนาฬิกาโบราณลายทองติดอยู่ข้างฝา ส่วนที่ฝาเหนือพระแท่นบรรทมมีลายทองเป็นรูปตัว e หลายตัวเขียนติดกันครึ่งวงกลม เลยพระแท่นไปทางซ้ายมือตรงฝามีประตูขอบทองซึ่งเปิดเข้าไปถึงห้องส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทางปลายพระแท่นตรงกันกับหมู่เก้าอี้ ๓ ตัวและโต๊ะกลมไปทางซ้ายมือมีม่านสีทองลายสีอิฐปิดอยู่ตั้งแต่เพดานไปจดพื้น พอรูดม่านออกก็เห็นเป็นห้องเล็กสีนวลทั้งห้อง มีโต๊ะเครื่องพระสำอางสมเด็จพระบรมราชินีนาถซึ่งยาวตลอดฝา มีพระฉายบานใหญ่ติดอยู่กับฝายาวเท่าโต๊ะเครื่องพระสำอาง มีพรม

อย่างดีปูตลอดไม่เห็นพื้น ห้องสรงอยู่ถัดจากห้องนี้ไป มี ๒ ห้อง ห้องสีขาวอยู่ทางซ้าย ห้องสีเขียวอยู่ทางขวา จากห้องแต่งพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถมีประตูเปิดเข้าไปในห้องสรงทั้งสองได้ แต่ห้องเขียวมี ๒ ประตู ประตูหนึ่งเปิดทะลุไปเข้าห้องส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทุกห้องมีเครื่องทำความเย็น นอกจากห้องสรงทั้งสองห้อง

พวกตามเสด็จที่พักอยู่ที่ทำเนียบประธานาธิบดีมีไม่กี่คน คือ รัฐมนตรีต่างประเทศ สมุหราชองครักษ์ คุณหมอจินดา มหาดเล็กข้าหลวงและนางสนองพระโอษฐ์ สมุหราชองครักษ์และคุณหมอจินดาอยู่ชั้นบนห้องถัดที่ประทับไป มีประตูเข้าออกจากเฉลียง มหาดเล็กข้าหลวงอยู่ชั้นล่างตรงกับที่ประทับ มีบันไดเล็กขึ้นลงไปสู่ที่อยู่ได้โดยไม่ต้องผ่านห้องรับแขกตรงกลางของทำเนียบ ท่านรัฐมนตรีถนัด และนางสนองพระโอษฐ์ มีห้องอยู่คนละแห่งทางชั้นล่างด้านประธานาธิบดี ห้องทำงาน ห้องประชุม ห้ององครักษ์ของประธานาธิบดี และห้องอื่น ๆ อยู่แถวนั้นตลอดแถว เวลาออกจากห้องจะไปที่ประทับต้องเดินผ่านห้องเหล่านั้นทั้งหมด

ที่อยู่ของประธานาธิบดีอยู่อีกด้านหนึ่งของตัวตึก ตรงกันข้ามกับที่ประทับ มีทางลาดพรมแดงตรงกลางเดินถึงกันได้ตลอด มีบันไดเล็กขึ้นลงโดยไม่ต้องผ่านตรงกลางได้เช่นเดียวกัน หน้าบันไดเล็กนี้เห็นมีผู้ชายแต่งสากลสองคนนั่งอยู่ตลอดเวลา รู้สึกว่าเปลี่ยนเวรกันมานั่งทีละสองคนตลอดทั้ง ๒๔ ชั่วโมง คิดว่าคงเป็นตำรวจลับนอกเครื่องแบบ นั่งเฝ้าอยู่หน้าบันไดเล็กแห่งละสองคนทั้งสองแห่ง คือทั้งทางที่ประทับและทางที่อยู่ประธานาธิบดี ประตูและบันไดอื่นก็มีทหารยามอยู่เฝ้าประจำทุกแห่ง

ส่วนพวกตามเสด็จ ฯ คนอื่น ๆ ที่ไม่อยู่ทำเนียบ ทางรัฐบาลปากีสถานจัดให้อยู่บ้านพักของรัฐบาลเรียกว่า State Guest House อยู่ไม่ไกลจากทำเนียบประธานาธิบดีนัก นั่งรถไปราว ๕ นาทีเท่านั้น มี ๒ หลังอยู่ในบริเวณเดียวกัน

หลังใหญ่หรูหราอยู่สบาย หลังเล็กเป็นบ้านสองชั้นเล็กหน่อย ไม่หรูเท่าหลังใหญ่ แต่ก็สะอาดสะอ้าน

สวนของทำเนียบอยู่ทางด้านหลัง มองเห็นจากที่ประทับและที่อยู่ของประธานาธิบดี เป็นสวนแบบอังกฤษสวยงามยิ่งนัก สนามกว้าง หญ้าเรียบเขียวชอุ่ม ทางขอบสวนทางโน้นมีต้นไม้ต้นใหญ่หลายต้นสลัดใบมีแต่ดอกเป็นสีฟ้าไปทั้งต้นก็มี สีเหลืองทั้งต้นก็มี สีชมพูก็มี ไม่ทราบว่าต้นอะไร มองจากหน้าต่างไกลเกินไปจึงไม่สามารถเห็นดอกได้ชัด ครั้นถามดูพวกองครักษ์มักไม่ทราบ ผู้ที่ทราบก็บอกชื่อเป็นภาษาอูรดูเลยจนปัญญาเล่าต่อไม่ถูก ส่วนที่ใกล้เรือนก็มีต้นไม้เมืองหนาวปลูกใส่กระถางออกดอกเต็มแทบไม่เห็นใบหลายร้อยกระถาง ที่แปลกตาก็คือดอกเปตูเนียอย่างซ้อน ดอกใหญ่เท่าดอกชบาซ้อนสีชมพูธรรมดาของเรา รูปร่างก็ออกจะคล้าย แต่มีสีแปลก ๆ เช่น ด่างสองสีก็มี เช่นสีขาวกลางม่วง สีชมพูอ่อนแก่ในดอกเดียวกันเป็นต้น ที่ชาลากว้างทางด้านหลังทำเนียบที่เปิดลงไปในสวนก็มีกระถางใส่ดอกไม้พวกนี้ตั้งเต็มไปหมด สีแปร๊ดสดใสมองดูสบายตา ทั้ง ๆ ที่อากาศค่อนข้างร้อนแห้ง ๆ ไม่สบายตัว

ครั้นถึงเวลา ๑๘.๓๐ นาฬิกา เจ้ากรมพิธีการของเขาและราชองครักษ์ทางฝ่ายปากีสถานก็มารับเสด็จ ณ ที่ประทับ เชิญเสด็จไปยังห้องรับแขกห้องกลาง ซึ่งกว้างใหญ่ไพศาลของทำเนียบ ที่เขาเรียกว่า Darbar Hall คำว่า Darbar นี้เป็นภาษาเปอร์เซีย แปลว่าห้องประชุมหรือห้องรับแขกใหญ่สำหรับมหาสมาคม(๑) ห้องชนิดเดียวกันนี้ที่เมืองอินเดียได้ยินเรียกว่า Durbar Hall คงจะเป็นคำคำเดียวกันนั่นเอง

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึงห้องดาร์บาร์นั้น ประธานาธิบดียืนอยู่กลางห้องก่อนแล้ว มีองครักษ์นายหนึ่งยืนอยู่ด้านหลัง ข้าราชการฝ่ายปากีสถานทั้งผู้หญิงผู้ชายกว่า ๓๐ คน ยืนเข้าแถวยาวอยู่ทางซ้ายมือประธานาธิบดี หันข้างให้

(๑) For ceremonial gathering

มีรัฐมนตรีประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (Minister-in-Waiting) ภริยาทูตปากีสถานประจำไทย รัฐมนตรีต่าง ๆ ของปากีสถาน ทูตปากีสถานประจำไทย (พณ ฯ ท่านฮามิด นาวัซ คาน) เลขานุการคณะรัฐมนตรี อธิบดีกระทรวงต่างประเทศและภริยา และภริยาเจ้ากรมพิธีการของเขามิสซิส เอ็ม. เอส. เช้กฮ์ ฝ่ายเรายืนเข้าแถวอยู่ตรงกันข้าม ทางขวามือประธานาธิบดี คือท่านรัฐมนตรีต่างประเทศของเรา เจ้าคุณศรีวิสาร ฯ ทูตไทยประจำปากีสถาน คุณหลวงภัทรวาทีกับภริยา ผู้บัญชาการกองทัพอากาศ คุณกลัยและคุณกิตินัดดา สมุหราชองครักษ์และผู้มีหน้าที่ตามเสด็จคนอื่น ๆ ตามเสด็จเข้ามา มาถึงก็รีบเข้ายืนประจำที่ตรงแถวของพวกเราตามหมายกำหนดการที่เขาส่งให้อ่านเมื่อมาถึง ฝ่ายเจ้ากรมพิธีการของเขา องครักษ์ปากีสถานประจำพระองค์และสมุหราชองครักษ์ต่างก็ค่อย ๆ เดินอ้อมไปยืนประจำที่ทางด้านพระขนอง

ทั้งสองพระองค์เสด็จพระราชดำเนินมาถึงห้องดาร์บาร์ก็เสด็จผ่านแถวทั้งสองไปตรงกลางซึ่งประธานาธิบดียืนคอยรับเสด็จอยู่ พอพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยืนทางขวา สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงยืนกลาง ประธานาธิบดีทางซ้าย ไฟฉายทุกดวงก็เปิดสว่างจ้า ช่างภาพทั้งหลายทั้งช่างถ่ายรูปช่างถ่ายภาพยนตร์ ช่างโทรทัศน์ซึ่งยืนตั้งท่าคอยอยู่กลุ่มใหญ่ตรงกันข้ามกับประตูที่เสด็จเข้ามา ต่างก็ทำหน้าที่เป็นการใหญ่ เมื่อค่อยเพลาลงบ้างแล้ว ผู้ที่ยืนอยู่หัวแถวทางฝ่ายเขาก็ก้าวออกมาข้างหน้าแล้วอ่านเป็นภาษาอังกฤษ อธิบายถึงสายสะพายสูงสุดของปากีสถาน ที่มีชื่อว่า Nishan–e–Pakistan ซึ่งประธานาธิบดีจะถวายในพิธีวันนี้ต่อหน้าคนทั้งปวงในมหาสมาคมนั้น เมื่ออ่านจบถอยกลับไปยืนเข้าแถวตามเดิมแล้ว องครักษ์ของประธานาธิบดีซึ่งยืนอยู่ข้างหลังก็หยิบหีบตรามาส่งให้ประธานาธิบดี ประธานาธิบดีก็เปิดขึ้นแล้วถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้า

อยู่หัว มีการถ่ายรูปถ่ายหนังอีกพักหนึ่ง ทั้งตอนนี้และตอนพระราชทานตรารามาธิบดีแก่ประธานาธิบดี

หลังจากนี้ประธานาธิบดีก็นำข้าราชการฝ่ายปากีสถานซึ่งยืนเข้าแถวอยู่เข้ามาเฝ้าถวายตัวทีละคน ตั้งต้นด้วยรัฐมนตรี พลโท เช้กซ์ (แห่งกระทรวงอาหารและเกษตร Rehabilitation and Works, State and Frontier Regions) ผู้เป็นรัฐมนตรีประจำพระองค์ (Minister - in - Waiting) คือผู้ที่อ่านเรื่องสายสะพายสูงสุดของปากีสถานถวายอยู่เมื่อกี้ จนถึงคนสุดท้าย ต่อมาสักครู่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงนำประธานาธิบดีให้เดินตรงมายังที่ซึ่งพวกเรายืนเข้าแถวคอยอยู่ ทรงแนะนำให้รู้จักกับผู้ตามเสด็จแต่ละคนที่มาในพิธีนี้ ตั้งต้นด้วยรัฐมนตรีต่างประเทศของเราจนไปถึงคนสุดท้ายในแถว แล้วก็เสด็จขึ้นพร้อมด้วยประธานาธิบดีซึ่งเดินมาส่งเสด็จถึงที่ประทับ

เมื่อเสร็จพิธีนั้นแล้วก็ไม่ทรงมีหมายกำหนดการอะไรอีก เสวยพระกระยาหารค่ำในห้องส่วนพระองค์ พวกเราต่างก็กราบถวายบังคมลากลับที่อยู่ ด้วยเดินทางตามเสด็จ ฯ มาหลายชั่วโมง ต่างก็อ่อนเพลียไปตาม ๆ กัน

อาหารที่ที่พักในทำเนียบคืนนั้นมีอาหารฝรั่งและอาหารพื้นเมือง อาหารฝรั่งมีซุบ (แกะ) ปลา (ทอดด้วยกีหรือน้ำมันแพะ) เนื้อ (ดูเหมือนแกะ) ส่วนกับข้าวพื้นเมืองมีข้าวหมกแกะรับประทานกับแกงกะหรี่ (แกะ) และมีกับข้าวอื่นอีกหลายอย่าง ของหวานเป็นของฝรั่ง แล้วก็มีผลไม้ ผลไม้เมืองนี้มีทั้งผลไม้เมืองร้อนเช่นส้ม กล้วย ทับทิม ฯลฯ มาจากปากีสถานตะวันออก และผลไม้เมืองหนาวเช่นแอปเปิล แพร์ สตรอเบรี ฯลฯ จากปากีสถานตะวันตก แต่เวลานี้ซึ่งพึ่งหมดหน้าหนาว จึงมีแต่แอปเปิลที่เหลือค้างจากปีก่อน แต่ก็ยังสดดี

ประเทศปากีสถานนี้พึ่งมีกำเนิดเมื่อวันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ มานี่เอง เมื่อจักรวรรดิอินเดียของอังกฤษแยกออกเป็นประเทศเอกราชสองประเทศ คือ

อินเดียและปากีสถาน ประเทศปากีสถานเองเมื่อแยกจากอินเดียแล้วก็ยังแบ่งออกเป็นสองส่วน มีดินแดนของอินเดียพันไมล์คั่นกลาง คือปากีสถานตะวันตก มีเมืองละฮอร์เป็นเมืองหลวง และปากีสถานตะวันออก มีเมืองดัคคะเป็นเมืองหลวง อันเมืองการาจีที่ประทับอยู่บัดนี้เป็นเมืองหลวงของทั้งตะวันตกและตะวันออก คือของสหพันธ์

ทั้ง ๆ ที่การาจีเป็นเมืองใหญ่ มีพลเมืองมากที่สุดในปากีสถาน คือมีพลเมืองกว่า ๒ ล้านคน แต่ในทางประวัติศาสตร์โบราณคดีแล้วไม่มีอะไรมาก ไม่เหมือนเมืองอื่น ๆ ของปากีสถานตะวันตกซึ่งมีประวัติย้อนถอยหลังกลับไปได้เป็นพัน ๆ ปี แม้ใกล้ ๆ เมืองการาจีเองก็ยังมีเมืองเก่าแก่มีค่าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเช่นเมืองไฮเดอระบัด โมหันโช ดาโร เป็นต้น การที่เมืองการาจีเป็นเมืองใหญ่สำคัญขึ้นมาก็เพราะเป็นเมืองท่าและเป็นเมืองอุตสาหกรรม อังกฤษทำให้รุ่งเรืองขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๔๒ หรือ พ.ศ. ๒๓๘๕ เป็นต้นมา นอกจากนั้นเมืองการาจียังเป็นทางผ่านจากเอเซียไปแอฟริกาและยุโรป และจากยุโรปแอฟริกาไปเอเซีย ชาวปากีสถานเขาถวดของเขานักหนาว่าการที่การาจีเป็นเมืองสำคัญก็เพราะเป็นที่เกิดและที่ตายของผู้ให้กำเนิดแก่ประเทศของเขา คือท่านโมหหมัด อาลี ชินนาห์ หรือ Quid-i-Azam ผู้นำที่ยิ่งใหญ่[๑]ของปากีสถาน

ส่วนเมืองอื่น ๆ ที่ประกอบกันเป็นปากีสถานตะวันตกนั้น นอกจากเมืองการาจีก็คือเมืองบาลูชิสถานซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของปากีสถานตะวันตก มีชนเผ่าบาลูชิ เม้ด ปทานและชัตต์เป็นพลเมือง (พวก Jatts นี้เป็นคนละพวกกับที่มีอยู่ในอินเดีย ที่โน่นเป็นซิกห์ ที่นี่เป็นมุสลิม) แล้วก็เมืองสินด์[๒] และดินแดน

(๑) The Great Leader
(๒) Sind ชาวเมืองและภาษาเรียกว่า Sindhi

ปัญจาบตะวันตกอันมีชาวปัญจาบตะวันตกเป็นพลเมือง (ที่อินเดียเป็นปัญจาบตะวันออก) และชายแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือติดกับอัฟฆานิสถาน ซึ่งมีชาวปทานเผ่าต่าง ๆ เป็นพลเมือง รายละเอียดเรื่องเผ่าต่าง ๆ นี้คงจะได้เล่าต่อไปเมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึงเมืองนั้น ๆ ตามหมายกำหนดการ อันเมืองการาจีนี้เอง จะนับว่าเป็นเมืองของเผ่าไหนโดยเฉพาะไม่ได้ เพราะดูเหมือนจะมีอยู่ทุกเผ่า ชาวสินดห์ก็มีอยู่มาก เพราะเขาถือว่าการาจีเป็นเมืองหลวงของแคว้นสินดห์มาก่อน

พลเมืองของปากีสถานตะวันตกตามสถิติของรัฐบาลปากีสถานใน พ.ศ. ๒๕๐๕ นี้ ว่ามีราว ๔๒.๙ ล้านคน น้อยกว่าปากีสถานตะวันออกราว ๘ ล้านคน เนื้อที่กว้าง ๓๑๐,๒๓๖ ตารางไมล์ พลเมือง ๙๘.๑ เปอร์เซ็นต์เป็นมุสลิม ภาษาอูร์ดูเป็นภาษาราชการ

วันที่ ๒ ในปากีสถาน เมืองการาจี

วันจันทร์ วันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

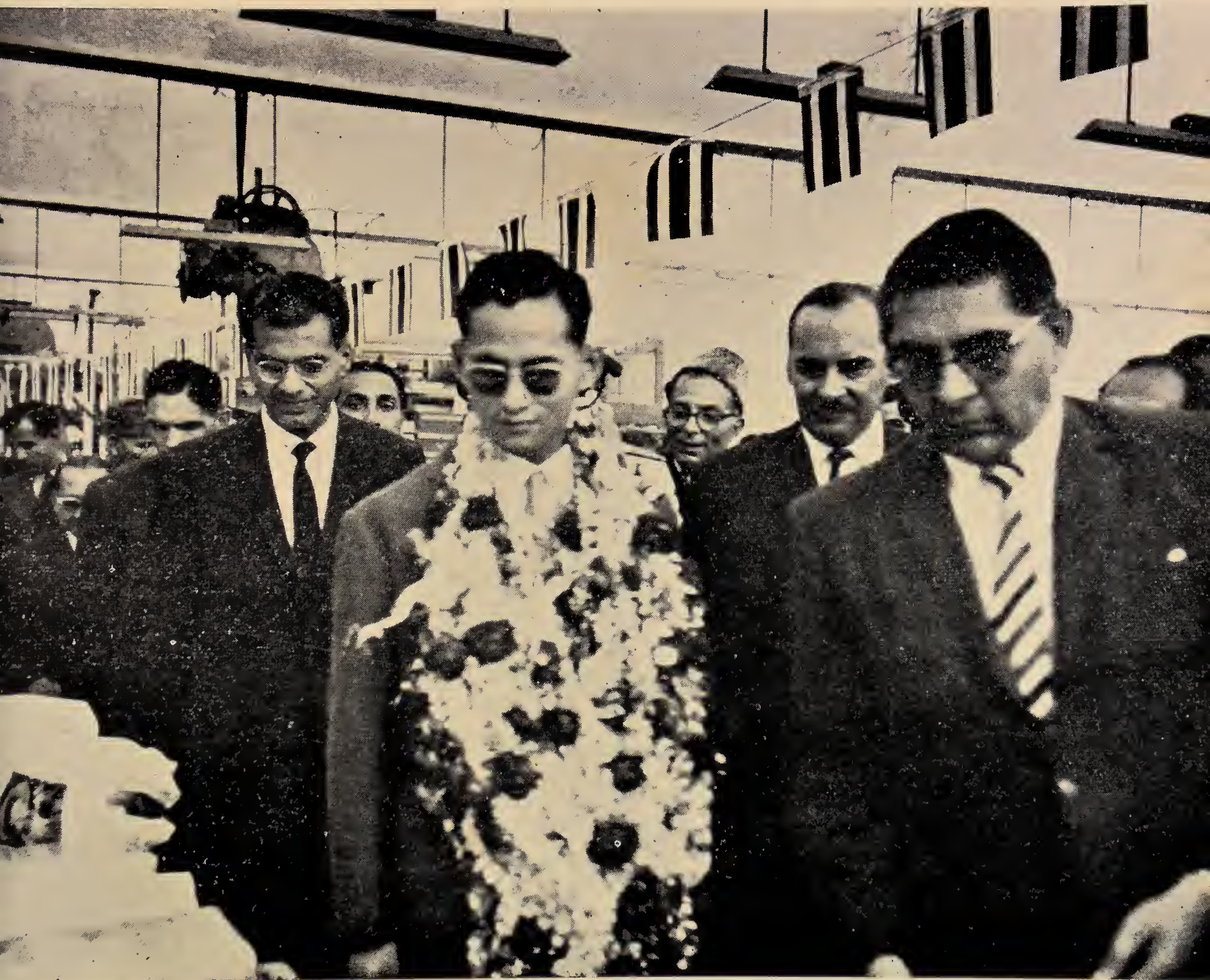
วันรุ่งขึ้นเวลา ๑๑ นาฬิกา ๔๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมโรงงานทอผ้าดาวู้ด พร้อมด้วยผู้ตามเสด็จฝ่ายปากีสถานคือรัฐมนตรีประจำพระองค์พลโทเช้กซ์ ทูตปากีสถานประจำไทย เจ้ากรมพิธีการซึ่งเดียวกับรัฐมนตรี ราชองครักษ์ นาวาอากาศเอกอะซิซ[๑] ฝ่ายไทยก็มีพวกตามเสด็จฝ่ายหน้าทั้งหมดที่ตามเสด็จทางราชการ (ยกเว้นคุณพูนเพิ่ม และราชองครักษ์นายหนึ่งซึ่งตามเสด็จสมเด็จพระบรมราชินีนาถ) ราชทูตไทยคุณหลวงภัทรวาที และคงจะมีทูตทหารไทยประจำการาจี และเลขานุการสถานทูตไทยคือพันเอกประกอบ จารุมณี และคุณสุวรรณ กรวาทิน ด้วย

โรงงานทอผ้าแห่งนั้นเป็นโรงงานที่ใหญ่โตมีชื่อเสียงของปากีสถานตะวันตกอยู่ที่ตำบลเรียกว่าลันธิ[๒] ต้องประทับรถพระที่นั่งไปทางตะวันออกของการาจีราว ๑๕ ไมล์ ตอนกลางวันถึงเวลาคนงานรับประทานอาหาร ก็เสวย Chapati and Qeema (แป้งปิ้งหรือโรตีกับกุรหม่า) ของคนงานตามที่เขาถวายให้ทรงชิมหนังสือพิมพ์ปากีสถาน ชื่อ 'มอนิงนิวส์' อันเป็น 'เสียงของประเทศ' ประจำวันที่ ๑๓ ลงข่าวพาดหัวว่า 'King relishes Chapati, Queema' แล้วเล่าอย่างชื่นชมว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงลองเสวยอาหารของคนงานแล้วก็โปรดด้วยหนังสือพิมพ์อีกฉบับหนึ่ง ชื่อ 'อีฟนิงสตาร์' ประจำวันที่ ๑๒ นี้เองลงข่าวว่า 'กรรมกรที่โรงงานตื่นเต้นในการเสด็จพระราชดำเนินของพระเจ้าแผ่นดินเมืองไทยนำพวงมาลัยมาคล้องพระศอถวายทุกแผนกที่เสด็จ โห่ร้องถวายพระพรว่าซินดะบัด (แปลว่าทรงพระเจริญ) เสียงสนั่น ด้วยเขาชอบการที่พระเจ้าแผ่นดินไทยไม่ถือพระองค์ ทรงเป็นกันเองกับกรรมกร'

---

(๑) Aziz

(๒) Landhi



เมื่อเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมโรงงานทอผ้าเมืองการาจี
กรรมกรทุกแผนกถวายพวงมาลัยให้ทรงรอบพระศอตามประเพณีของเขา

ใกล้ ๆ กับเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จโรงงานทอผ้า สมเด็จพระบรมราชินีนาถ (ทรงชุดไทยสีแสด ๆ น้ำตาล ๆ ซึ่งหนังสือพิมพ์มอนิงนิวส์วันรุ่งขึ้นลงข่าวว่าทรงสีส้ม) ก็เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมวิทยาลัยเคหศาสตร์ของการาจี มีฝ่ายในทั้งฝ่ายเขาฝ่ายเราตามเสด็จ ฝ่ายเขามีภริยาทูตปากีสถานประจำไทย ภริยาเจ้ากรมพิธีการ เป็นต้น ฝ่ายเราก็มีภริยาทูตไทยประจำปากีสถานซึ่งเป็นชาวฝรั่งเศส ผู้ตามเสด็จทางราชการ ๓ คน ฝ่ายหน้ามีแต่คุณพูนเพิ่มและราชองครักษ์

วิทยาลัยเคหศาสตร์ของเมืองการาจีนี้อยู่ห่างจากย่านชุมนุมชนไปนอกเมืองไกลพอใช้ อยู่ที่ถนนเรียกว่าคันทรีคลับโร้ด เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึงเขาก็ถวายพวงมาลัยทองเงินให้ทรงรอบพระศอ แล้วเชิญเสด็จไปทอดพระเนตรทั่วโรงเรียน นักเรียนที่นี่แต่งกายแบบปัญจาบ คือนุ่งกางเกงยาวรัดข้อเท้า สวมเสื้อยาวเกือบถึงหัวเข่า มีผ้าไม่กว้างนัก ยาวพอประมาณคล้องคอ ห้อยชายไปข้างหลัง ๒ ข้าง เครื่องแต่งกายแบบนี้เขาเรียกว่า 'shalwar, kameez and stole' ซึ่งประกอบกันแล้วเป็นเสื้อของสตรีชาวปัญจาบ แต่แปลกที่ชาวปัญจาบซึ่งถือตัวว่าอยู่ในสังคมไม่เห็นสวมเสื้อนี้ ที่สวมก็เห็นแต่ชาวบ้าน และเด็กรุ่นสาวหรือนักเรียนเท่านั้น สตรีหรู ๆ ชาวปัญจาบนิยมสวมสาหรี ครูและอาจารย์ที่วิทยาลัยนี้ก็สวมสาหรี มีครูเป็นแหม่ม ๒ คน คนหนึ่งก็อุตส่าห์สวมสาหรีด้วย

นักเรียนที่โรงเรียนนี้พอเสด็จพระราชดำเนินไปถึงก็รุมกันจ้องเป๋งตาแทบไม่กะพริบ การถูกจ้องเป๋งแบบนี้คนทั่วไปคงจะต้องสะทกสะท้าน ไม่สบายใจถึงกระสับกระส่ายบ้างเป็นแน่ เพราะไม่ทราบว่าเป็นการมองแบบมองมิตรหรือมองศัตรู อย่างติหรือชมหรือเห็นแปลกประหลาด ออกจะคิดสงสัยไปว่าหน้าคนถูกจ้องคงด่างไปเสียแล้ว หรือเสื้อผ้าขาดที่ตรงไหนกระมัง ไม่ทราบว่าสมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงรู้สึกอย่างไรบ้าง ดูก็เห็นท่านทรงยิ้มแย้มแจ่มใสดี สนพระทัยในสิ่งต่าง ๆ ที่เขาถวายทอดพระเนตร ทรงพระดำเนินพลางตรัสกับผู้อำนวย

การโรงเรียน ครูใหญ่ ครูรองและนักเรียนทั้งหลายอย่างเป็นกันเองตามปรกติ ไม่นานก็รู้สึกว่าดูทุกคนค่อยคลายความเคร่งเครียดลง ต่อมาพวกนักเรียนก็หน้ายิ้มแย้มขึ้นทุกที ในที่สุดถึงกับร้องเจี๊ยวจ๊าวตามเกรียวคอยเฝ้าดูตอนเสด็จ ๆ ผ่านตึกต่าง ๆ ภายในบริเวณวิทยาลัย

วันนั้นได้ทอดพระเนตรวิธีที่เขาสอนให้นักเรียนทอผ้า ย้อมผ้า คิดลายสำหรับและอื่น ๆ ได้เสด็จไปทอดพระเนตรครัวของนักเรียนด้วย เมื่อทอดพระเนตรทั่วแล้วเขาก็เชิญเสด็จไปห้อง ๆ หนึ่งอยู่ใกล้ครัวซึ่งมีโต๊ะเต็มไปด้วยของว่างและขนมนานาชนิดที่นักเรียนช่วยกันจัดเตรียมไว้ถวาย นักเรียนต่างก็นำขนมที่พวกตนทำมาถวาย ก็ทรงหยิบเสวยด้วยท่าทางที่ทรงเอร็ดอร่อย ทำความปลาบปลื้มแก่ผู้ถวายเป็นอันมาก มีของเสวยอย่างหนึ่งที่เขาเรียกว่า Bhael Puri ที่ดูจะโปรดกว่าอย่างอื่น เป็นแป้งแผ่นบาง ๆ กรอบ ๆ ทาหน้าด้วยอะไรเป็นสีน้ำตาลข้น ๆ รสชาติเปรี้ยว ๆ เค็ม ๆ ค่อนข้างเผ็ด ออกจะอร่อยดี เขาถวายพระสุธารสและน้ำผลไม้ด้วย

ประทับอยู่ที่วิทยาลัยราว ๔๐ นาที ก็เสด็จ ฯ กลับ แต่ยังไม่ได้เสด็จกลับที่ประทับ เสด็จไปทอดพระเนตรร้านแสดงสินค้าของรัฐบาล (๑) ที่ถนนแรนดัลตามหมายกำหนดการก่อน

ร้านนั้นเขาจัดเข้าที มีสินค้านานาชนิดจากหลายแคว้นมาแสดง ทอดพระเนตรสำหรีจากแคว้นต่าง ๆ เครื่องดินเผาจาก Hala เครื่องเงินกับดำแปลกตา ที่เรียกว่า Bidri Work เสื้อเด็กปักจากบาลูชิสถาน ผ้าห่มขนสัตว์อย่างบางปักจากแคว้นกัษมิรหรือแคชเมียร์ ผ้าปักจากสวาต เป็นต้น มีเครื่องทองแดงงาม ๆ หลายชนิด เช่น คนโท จาน ถาด เป็นต้น จากชายแดนตะวันตกเฉียงเหนือมีวัตถุสลักทำด้วยออนิกซ์งามมาก แต่จะเป็นฝีมือของแคว้นไหนไม่ทันได้ดูป้ายที่เขาเขียนไว้

---

(๑) Design & Display Centre

เมื่อจะเสด็จกลับผู้จัดการร้านก็น้อมเกล้า ฯ ถวายของพื้นเมืองเป็นที่ระลึกหลายอย่าง มีตุ๊กตาสวมเสื้อพื้นเมืองของแคว้นต่าง ๆ ๔ ตัว มีกระจกครอบฝากไปถวายสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ฝ่ายในที่ตามเสด็จทั้ง ๓ คน ก็ได้ผ้าห่มโบรเคดที่เขาเรียกว่าผ้าห่ม Banarsi คนละผืน และกระเป๋ากลางคืนปักด้วยลูกปัดมีมือถือเป็นต้น ราวเที่ยงเศษเสด็จ ฯ กลับทำเนียบประธานาธิบดี

สมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จกลับที่ประทับสักครู่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จ ฯ กลับจากทอดพระเนตรโรงงานทอผ้า เห็นทรงพวงมาลัยไม่ต่ำกว่า ๑๐ พวงรอบพระศอ ที่เป็นพวงยาวถึงพระชงฆ์สีทองเงิน มีรูปหัวใจห้อยตรงปลายอย่างที่สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงได้รับวันนั้นก็เห็นทรงมีตั้ง ๒ พวง ที่เป็นดอกไม้สดก็มีราว ๑๐ พวงกระมัง เมื่อทรงเปลื้องมาลัยออกจากพระศอแล้วเห็นวางอยู่ที่โต๊ะเป็นกองสูงเต็มโต๊ะ คงจะหนักพระศอไม่ใช่เล่น และกลิ่นก็ต่าง ๆ ค่อนข้างแรงเสียด้วย

หลังจากที่เสด็จกลับสู่ที่ประทับไม่นานก็เสด็จออกดาร์บาร์ฮอลล์ให้คนไทยในการาจีเฝ้า ฯ ราชทูตไทยเป็นผู้นำเฝ้าถวายตัว คนไทยที่อยู่เมืองนี้มีราว ๒๐ คน เป็นพวกสถานทูตและครอบครัว มีนักเรียนไม่กี่คน นอกนั้นก็มีชาวปากีสถานซึ่งเป็นสมาชิกสมาคมวัฒนธรรมไทย-ปากีสถาน มีของขวัญคือถ้วยเงินมาทูลเกล้า ฯ ถวาย หลังจากนั้นก็เสวยพระกระยาหารร่วมกับประธานาธิบดีและคณะอย่างเป็นกันเอง ที่ห้องรับประทานอาหารของทำเนียบซึ่งอยู่เลยห้องดาร์บาร์ไป ๒ ห้อง

พระกระยาหารกลางวันวันนี้มีเครื่องฝรั่งก่อนแล้วก็มีอาหารพื้นเมืองเช่นข้าวหมกแกะ แกงกะหรี่สองชนิด แกะและไก่แต่มีกลิ่นแกะทั้งคู่ และอย่างอื่นอีกหลายอย่าง เครื่องหวานเป็นของฝรั่ง ผลไม้ที่ประดับกลางโต๊ะเสวยมีกล้วยแอปเปิล และส้มเรียกว่าส้มคินู ประธานาธิบดีอธิบายว่าเป็นคำภาษาญี่ปุ่น

แปลว่าแพร ส้มคีนูนี้เป็นส้มพันธุ์ใหม่ของปากีสถาน รสแหลมอร่อยคือมีรสส้มจีนปนส้มเขียวหวาน พึ่งผสมสำเร็จผลิตขึ้นจำหน่ายมาได้ ๒ ปีเท่านั้น แต่ยังไม่แพร่หลายนัก ผู้ที่ร่วมโต๊ะเสวยวันนี้ที่เป็นชาวปากีสถานเองที่เคยลิ้มรสส้มคีนูเป็นครั้งแรกก็มีหลายคน กว่าจะเสวยเสร็จก็เกือบบ่าย ๓ โมง

แต่พอ ๔ โมงเศษพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จ Korangi Township ซึ่งต้องประทับรถพระที่นั่งไปทางตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองการาจีราว ๗ ไมล์ Korangi Township นี้ถ้าอยู่เมืองเราคงจะเรียกว่า 'หมู่บ้านจัดสรรโคแร็งกิ' เป็นหมู่บ้านซึ่งรัฐบาลช่วยจัดสร้างให้เป็นที่อยู่ของผู้ที่อพยพมาจากอินเดียตอนปากีสถานแยกออกจากอินเดียเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ เพราะเกิดเรื่องทางการเมืองและศาสนาถึงฆ่ากัน รัฐบาลปากีสถานภายใต้จอมพลอายุปข่านได้จัดให้มีหมู่บ้านจัดสรรแห่งนี้ขึ้นเมื่อ ๓ ปีมานี้เอง ก่อนนี้พวกนี้อยู่ 'สลัม' ซึ่งน่าทุเรศมากมีสภาพไม่ดีไปกว่าสัตว์เท่าไรนัก เขาอธิบายให้พวกเราทราบว่าภายใน ๓ ปีรัฐบาลของท่านจอมพลอายุปข่านได้จัดให้มีบ้านถาวรให้คนอยู่ถึงหมื่นห้าพันครัวเรือน ซึ่งเร่งมือให้สร้างเสร็จภายใน ๕ เดือน และได้สร้างเพิ่มขึ้นอีก ๕,๐๐๐ ครัวเรือนแล้ว ตามแผนการว่าเมื่อเสร็จแล้วจะเป็นที่พำนักของราษฎรราวครึ่งล้านคน มีโรงเรียน โรงพยาบาลและอะไรต่ออะไรของตนเองพร้อมมูล

พอพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปไม่นาน ราวบ่าย ๕ โมง สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงชุดไทยสีม่วงอ่อน ก็เสด็จพระราชดำเนินไปยังงานรับรองที่เหล่าสตรีเมืองการาจีจัดถวายเป็นพระเกียรติยศที่บ้านรับรองของรัฐบาล งานนี้เขาจัดให้มีที่สนามกว้างในบริเวณ มีหลังคาทำด้วยผ้าหนามีลวดลายเย็บปะเข้าไปในผ้าเป็นสีแดง สีเขียว สีขาว ผ้าหนานี้ซึ่งตลอดสำหรับบังแดดคล้ายเต็นท์ แต่ขึงตรง ๆ ไม่โค้งอย่างเต็นท์ของเรา ใต้หลังคาผ้าซึ่งอากาศร้อนอบอ้าวนี้มีผู้หญิงคอยเฝ้าอยู่หลายร้อยคน สวมสาหรีสีต่าง ๆ ทุกสีที่เป็นแหม่มและชาติอื่น ๆ ก็มีไม่น้อย คงจะเป็นภริยาทูตหรือภริยาพวกสถานทูตต่างประเทศ หรือไม่ก็ภริยาพ่อค้าที่ประจำอยู่ที่การาจีกระมัง ถ้าเป็นแหม่ม

ก็แต่งกายเต็มที่ตามระเบียบของเขา คือสวมถุงน่องรองเท้า ถุงมือและหมวก ไม่ตามสบายสวมแต่เสื้อกระโปรงรองเท้าอย่างแหม่มเมืองเรา

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึง เจ้าของงานก็เชิญเสด็จไปประทับที่ซึ่งเขาจัดเตรียมไว้ถวายซึ่งค่อนไปทางริมฝาเต็นท์ หันพระพักตร์มาทางแขกทั้งหลาย แล้วเขาก็นำสตรีสำคัญของการาจีมาเฝ้า เช่นภริยารัฐมนตรีต่าง ๆ เป็นต้น แล้วเสวยพระสุธารสร่วมกับสตรีมีเกียรติเหล่านั้น มีภริยาทูตปากีสถานประจำเมืองเราเข้าไปนั่งคั่นกลาง ท่ามกลางสายตาจ้องเป๋งของสตรีต่าง ๆ ร่วมพันซึ่งนั่งตามโต๊ะเล็ก ๆ อยู่โดยรอบ

การเลี้ยงถวายในวันนั้นอะไร ๆ ก็ดีหมดเสียแต่แมลงวันชุมเหลือเกิน หน้าทุเรียนของเราเห็นจะสู้ไม่ได้ พอผู้รับใช้เลิกผ้ามุ้งที่คลุมจานขนมออกทันใดนั้นเอง โดยไม่ทันรู้ตัวก็มีเสียงดังหึ่งสนั่นขึ้นมา แล้วแมลงวันสีดำไม่ทราบกี่กองทัพก็ปรากฏกายทันทีทันใด ตรงเข้าตอมและเกาะขนมทั้งหลายทุกชนิดจนดำมืด ราวกับขนมทั้งหลายประดับด้วยถั่วดำอย่างหนาแน่นจนมองแทบไม่เห็นเนื้อขนม แต่ทุกคนในที่นั้นต่างก็หยิบขนมขึ้นใส่จานรับประทานเป็นปรกติ ซ้ำส่งมาให้พวกเราเหมือนไม่มีแมลงวันเกาะอยู่จนตัวเดียว พวกเราก็หยิบมาใส่จานอย่างไม่รู้ไม่ชี้เช่นเดียวกัน ขนมของเขามีแซนวิช กะหรี่ปั๊อก ถั่วมัน ๆ และขนมหวานซึ่งเรียกชื่อไม่ถูก ดูเหมือนทำด้วยนมแพะข้นปั้นก้อนหนา ๆ มีทองหรือเงินปิดหน้าและขนมเค้กแบบฝรั่งทั้งขนาดใหญ่ทั้งขนาดเล็ก โดยมากหน้าเป็นสีชมพูแปร๊ดหวานฉ่ำ ใส่ใส้น้ำนมแมวหลายช้อนกาแฟแทนวนิลลา ที่ใส่วนิลลาก็ได้ยินว่ามี แต่เผอิญเคราะห์ไม่ดีไปหยิบใส้น้ำนมแมวเข้า บนจานขนมของข้าพเจ้ามีแมลงวันตามมานั่งอยู่ราว ๕ ตัว ปัดก็ไม่สะทกสะท้าน ต้องใช้ส้อมเขี่ยจึงยอมบินขึ้นจากจานไปอย่างเสียไม่ได้ ยังมิทันจะตักขนมเข้าปาก เจ้าแมลงวันตัวเก่าก็ชวนเพื่อนรีบบินกลับมาเกาะอยู่บนขนมตามเดิมอย่างสบายอารมณ์ กว่าจะได้รับประทานขนมเค้กแต่ละคำต้องมีท่าทีหลายอย่าง มิฉะนั้นดีไม่ดีเจ้าแมลงวันอารมณ์เย็นทั้งหลายจะตามพรูเข้าไปในปากด้วย

เมื่อเสวยพระสุธารสเสร็จแล้ว เจ้าของงานก็เชิญเสด็จให้ไปทรงพบกับสตรีต่าง ๆ ที่มาในงาน ทรงพบ Camille Mirepoix นักหนังสือพิมพ์สตรีชาวอเมริกันท้วมซึ่งเคยไปเมืองไทย และเขียนเรื่องเกี่ยวกับสมเด็จพระบรมราชินีนาถลงหนังสือพิมพ์อเมริกัน เช่น Diplomat และหนังสือรายสัปดาห์อื่น ๆ หลายครั้งแล้ว เมื่อเช้าใน 'ซันเดย์มอนิ่งนิวส์' ของปากีสถานก็เห็นมีเรื่องพระองค์ท่านเขียนโดยนักเขียนผู้มีชื่อว่า 'The Queen With a Golden Heart' ใจความก็ตามเคย ผิด ๆ ถูก ๆ ไปตามเรื่อง แต่เมื่อได้อ่านแล้วก็รู้ว่าเป็นการเขียนอย่าง 'โปร' ไม่ใช่ 'แอนตี้' มีพระฉายาลักษณ์งาม ๆ ประกอบเต็ม ๒ หน้า เมื่อได้ทรงปฏิสันถารสตรีต่าง ๆ พอประมาณแล้ว เจ้าของงานก็เชิญเสด็จพระราชดำเนินไปประทับหน้าตึกซึ่งจัดชาลาเป็นเวที แขกอื่น ๆ ก็ตามเสด็จไปนั่งตามเก้าอี้ที่เขาเตรียมไว้ให้เต็มไปหมด

การแสดงถวายวันนั้นรายการแรกคือการแสดงเครื่องประดับและเสื้อผ้าของสตรีปากีสถานยุคต่าง ๆ ตั้งแต่โบราณกาลมาจนสมัยปัจจุบัน คือ

๑. เสื้อครั้งศตวรรษที่ ๑๘ เป็นเสื้อเจ้าสาวเรียกว่า Farshi Gharara

๒. เสื้อโมกุลหรือมูกัลสมัยจักรพรรดิจะฮานกีร์ (ศตวรรษ ที่ ๑๗) พระราชินีนูร์จะฮานทรงคิดแบบเอง เป็นกางเกงยาวแคบรัดข้อเท้า เสื้อยาวเลยหัวเข่าปักเต็ม เครื่องประดับผม คอและแขนเป็นทองกับเพชร ผมเป็นหางเปียยาวอันเดียวห้อยบ่าทางข้างหน้า

๓. เสื้อชาวสินด์ นุ่งกางเกงขากว้าง เสื้อยาวสามส่วน แขนเท่าข้อศอก เครื่องประดับเป็นเงิน ผ้าคลุมศีรษะปักห่าง ๆ

๔. เสื้อชาวเบงกอลตะวันออก เป็นส่าหรีธรรมดาสีขาวกับทอง

๕. เสื้อปัญจาบ กางเกงยาวรัดข้อเท้าเป็นแพรมันสีชมพู ปักด้วยทอง เสื้อยาวเลยเข่าสีเดียวกัน มีผ้าคล้องคอ เครื่องประดับหลังมือเป็นทอง (ไม่ใช่แหวน)

กำลังเสวยพระสุธารสร่วมกับสตรีมีเกียรติเมืองการาจี ผู้นั่งกลางคือ
ภริยาทูตปากีสถานประจำประเทศไทย



ทอดพระเนตรการแสดงแบบเสื้อและเครื่องประดับ
ในงานที่เหล่าสตรีเมืองการาจีจัดถวาย

๖. เสื้อชาวกัษมีร์หรือแคชเมียร์ กางเกงเป็นกำมะหยี่สีแดงแก่ขากว้าง สวมเสื้อสีเดียวกันคอกลมหลวม ๆ ยาวแค่เข่าทับอีกทีหนึ่ง เสื้อนี้แขนยาวแค่ศอก แต่ยังมีเสื้อข้างในอีกชั้นหนึ่งแขนยาวถึงข้อมือ ที่อกเสื้อชั้นนอกคือตัวที่แขนยาวแค่ศอกปักทองลงมาจนถึงกลางตัว มีแพรบาง ๆ คลุมศีรษะทางด้านหลัง สวมเครื่องประดับศีรษะคล้ายกระบังกว้างไปถึงกลางศีรษะทำด้วยทองและทับทิม จากเครื่องประดับศีรษะมีวงกลมทองฝังทับทิมห้อยลงมาสองวง แล้วจึงถึงพวงทองฝังทับทิมห้อยลงมาใต้หูพอดี มองดูผาด ๆ นึกว่าสวมตุ้มหูเต่ารั้งมหึมา แต่พอพิจารณาดูดี ๆ จึงเห็นว่าไม่ใช่ตุ้มหู ห่วงและพวงทองฝังทับทิมนั้นห้อยลงมาจากเครื่องประดับบนศีรษะ ผมของผู้แสดงแบบยาวครึ่งหลัง เมื่อแสดงเสร็จคงจะล้างกันแย่ เพราะผมผู้หญิงแคว้นกัษมีร์ต้องถักหางเปียเล็ก ๆ ละเอียดยิบไปทั้งศีรษะ หางเปียแต่ละอันเล็กไม่ถึงครึ่งนิ้วก้อย ทั่วทั้งศีรษะเห็นจะมีกว่าร้อยอัน แม่คนแสดงแบบแกผมหนาเสียด้วย คนที่นั่งข้าง ๆ อธิบายว่า แกเป็นชาวกัษมีร์แท้ ๆ ผมของแกดำ ตาคมกริบสีน้ำตาล ขนตายาวเฟื้อยงอนหนาเห็นแต่ไกลราวกับขนตาปลอม เค้าหน้าเป็นแหม่ม เสียแต่จมูกใหญ่ไปหน่อย แถมโง้งด้วย มิฉะนั้นจะเป็นสตรีที่สวยพอดูสำหรับตาคนไทย

ชุดสุดท้ายเป็นชุดเจ้าสาวปากีสถานปัจจุบัน (แต่ตาคงไม่ถึงมองดูก็เห็นไม่ผิดกับเสื้อสมัยโบราณเท่าไรนัก) สีแดงแปร๊ดกับทองทั้งตัว เครื่องประดับล้วนเป็นทองฝังเพชรทั้งหมด ได้ยินจากคนนั่งข้าง ๆ ว่าเสื้อและเครื่องเพชรชุดนี้ผู้แสดงแบบใช้สวมในงานแต่งงานของตนเองเป็นครั้งแรกเมื่อราว ๒ เดือนมานี่เอง เสื้อเจ้าสาวของที่นี่มีกนิยมใช้สีแดง เช่นเดียวกับฝรั่งนิยมให้เจ้าสาวของเขาสวมสีขาว

การแสดงเครื่องเพชรและแบบเสื้อถวายมีเพียง ๗ รายการเท่านั้น หลังจากนั้นก็มีระบำ ๔ อย่างแล้วก็มีการร้องเพลงเป็นอันจบรายการ

ตอนแรกมีระบำรับเสร็จ เต้นโดยเด็กหญิงตัวอ้วนตุ๋อายุราวสิบขวบ สวมสายที่ข้อเท้าหลายสายมีลูกพรวนติดเป็นระยะ ๆ ตลอดทั้งสาย เมื่อเต้นเสร็จก็ลงจากเวทีนำช่อดอกไม้หนักองมาทูลเกล้า ฯ ถวาย เด็กหญิงผู้นี้คงจะเป็นลูกหรือหลานคนสำคัญคนใดคนหนึ่ง เพราะไม่ว่าจะทำอะไร สังเกตดูสีหน้าคนออกจะมองเด็กหญิงอย่างเห็นขัน เห็นดี เห็นน่าเอ็นดูไปหมด

ตอนต่อไปก็เป็นระบำปัญจาบ แล้วก็ระบำโมกุลหรือมุกัลเรียกว่า Kathak Dance ส่วนระบำสุดท้ายเรียกว่าระบำอะไรก็บังเอิญฟังไม่ทัน เพราะคนข้าง ๆ ชวนคุยระหว่างที่ผู้ประกาศกำลังประกาศ เป็นระบำเต้นโดยผู้หญิง ๒ คน ผู้ชายคนหนึ่งซึ่งนุ่งกางเกงยาวรัดข้อเท้า สวมเสื้อแขนสั้นเป็นกระโปรงเลยหัวเข่าทับอีกชั้นหนึ่ง ผู้ชายเต้นตรงกลางระหว่างผู้หญิงทั้งสอง ต่างกระทืบเท้าด้วยจังหวะที่เร็วมาก แล้วทำคองอกแง้ก กลอกตาเป็นต้น ฝ่ามือของผู้เต้นทุกคนทาสีแดง

รายการสุดท้ายมีนางสาวสวย ท่าทางเรียบร้อยซึ่งผู้ประกาศบอกว่าชื่อ Nasreen Nazir Ahmad ซึ่งห่มสาหรีสีชมพูอ่อน สวมเสื้อสีฟ้า ออกมานั่งพับเพียบเรียบร้อยอยู่หน้าวงดนตรี (ซึ่งตั้งวงอยู่กับพื้นทางด้านหลังของเวทีตั้งแต่แรกแสดง) อันประกอบด้วยกลอง ซอแขก และขลุ่ย แล้วร้องเพลงรักหรือกดด้วยน้ำเสียงไพเราะ ท่าทางผึ่น ๆ

หลังจากนั้นก็หมดรายการ ผู้ประกาศลงจากเวทีถือสายยาวเป็นพวงสีทองเงินมีรูปหัวใจห้อยที่ปลายมาสวมพระศอถวาย สายนี้ทำหน้าที่พวงมาลัยแต่มีเกียรติสูงกว่า คือเขาใช้สำหรับทูลเกล้า ฯ ถวายเท่านั้น สำหรับคนทั่วไปเขามักให้พวงมาลัยดอกไม้สด เมื่อสวมพวงทองเงินถวายแล้วผู้ประกาศก็กราบบังคมทูลเชิญเสด็จขึ้นไปบนเวที ให้ทรงยืนตรงกลางฉายพระรูปร่วมกับเขาและผู้แสดงระบำ ร้องเพลงและผู้แต่งกายแบบต่าง ๆ ถวายในวันนี้ ท่ามกลางสายตาที่จ้องเป๋งไม่กะพริบกว่าพันตา หลังจากนั้นไม่นานก็เสด็จพระราชดำเนินกลับทำเนียบประธานาธิบดี

ตอนกลางคืนคืนนั้นที่สนามหลังของทำเนียบจะมีการเลี้ยงใหญ่ถวายเป็นพระเกียรติยศ แขกที่รับเชิญได้ยินว่ามี ๒๕๐ คน ห้องเลี้ยงของทำเนียบคงจะใหญ่โตไม่พอกระมัง จึงจัดงานที่กลางสนามกว้างด้านหลัง แต่ไม่ใช่กลางแจ้งแท้ มีเต็นท์ที่เขาเรียกว่าชามิอานา[๑] ครอบอย่างเดียวกับที่งานสตรีเมื่อตอนบ่าย เต็นท์ชนิดนี้วิเศษมาก ทำด้วยผ้าหนา มีลวดลายเป็นผ้าสีต่าง ๆ เช่นสีแดง สีน้ำเงิน สีเหลือง สีขาว เย็บปะลงไปบนผ้าผืนใหญ่ซึ่งสมมุติว่าสีเขียว ผ้าสีเขียวนั้นใหญ่พอใช้ เอามาต่อกันเข้าแล้วปักหลักใช้เป็นหลังคากันแดด กันลม กันละอองฝน กันน้ำค้างกันหนาวได้เป็นอย่างดี จะให้หลังคากว้างใหญ่เพียงใดก็ได้ทั้งสิ้น แล้วแต่จะต่อ กั้นเป็นฝาก็ได้ เป็นห้องก็ได้ตามต้องการ เวลาจะรื้อก็ประเดี๋ยวเดียวเสร็จเช่นเดียวกัน ชามิอานานี้เหมาะสำหรับเมืองที่ไม่มีฝนจั้ก ๆ อย่างเมืองเรา เป็นของใช้ที่สะดวกที่สุด จะตบแต่งให้สวยงามเพียงไรก็ได้

ค่ำวันนั้นมองลงมาจากที่ประทับเห็นผู้คนคึกคักที่สนามหลังของทำเนียบจัดงานกันยุ่ง บ้างยกกระถางต้นไม้ กระถางดอกไม้มาตั้ง บ้างขนของเข้า ๆ ออก ๆ ที่เต็นท์ เขาปิดประตูกั้นด้านนอกเสียหมด มีแต่ช่องสำหรับคนงานเข้าออกเท่านั้น จึงมองจากข้างนอกไม่เห็นว่าข้างในเต็นท์จัดเป็นอย่างไร ถึงกับประธานาธิบดีก็ลงมาดู มาสั่งงานด้วยตนเอง ครั้นแล้วก็ขึ้นไปนั่งเล่นอยู่ตรงเฉลียงกว้างชั้นล่างของทำเนียบ มองลงไปเห็นสนามหลังซึ่งจะใช้ในการเลี้ยงคืนนั้น ประธานาธิบดีนั่งอ่านหนังสืออยู่ใต้โคมจนใกล้เวลาแขกมา จึงหายไปจากเฉลียง

การเลี้ยงถวายคืนนั้นแขกได้รับเชิญเวลา ๒ ทุ่ม ๑๕ นาที พอมาถึงก็ยืนอยู่ใต้ชามิอานา รับประทานเครื่องแกล้มและเครื่องดื่ม ตอนนี้เขาได้เปิดฝากั้นชามิอานาออกเมื่อจัดภายในเรียบร้อยแล้ว มองดูจากข้างนอกเห็นโต๊ะแบ่งเควตตั้งตรงกลางชามิอานา เห็นจะนั่งได้ไม่เกิน ๒๔ คน นอกนั้นก็มีโต๊ะยาวตั้งเลยไป

---

(๑) shamiana

ทางโน้นด้านละตัว คงจะใช้สำหรับตั้งอาหาร เพราะไม่เห็นมีเก้าอี้ ส่วนโต๊ะเล็กๆ วางห่างๆกันจึงมีเก้าอี้ โต๊ะละ ๖ ตัวบ้าง ๔ ตัวบ้าง ๘ ตัวบ้าง ภายในเต็นท์มีดอกไม้ กระถางไม้ดอก กระถางไม้ใบประดับประดางดงาม

ก่อนเสด็จ ฯ ลงไปที่งาน ทั้งสองพระองค์ได้เสด็จไปยังห้องดาร์บาร์ซึ่งประธานาธิบดีและคณะคอยอยู่ พระราชทานของขวัญแก่ประธานาธิบดี คือเครื่องเขียนถมทองบรรจุในหีบใหญ่ ประธานาธิบดีถวายพรมปากีสถานผืนใหญ่ซึ่งคลี่แล้วปูลาดลงไปตามพื้นด้วยตนเองเสียงดังพึบถวายทอดพระเนตร แล้วถวายเครื่องประดับชุดหนึ่งแก่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ เป็นสร้อยพระศอทองคำประดับด้วยมูลนกการเวกและไข่มุก มีทองพระกรและพระกุณฑลเข้าชุดกัน

หลังจากที่ทรงแลกเปลี่ยนของขวัญเสร็จแล้ว อีกสักครู่ก็เสด็จลงพร้อมด้วยประธานาธิบดี พอเสด็จพระราชดำเนินถึงบันไดขั้นสุดท้ายทหารก็เป่าแตรให้สัญญาณแก่แขกทั้งหลาย พอสุดเสียงแตรก็เห็นกระบวนเสด็จ มีราชองครักษ์ฝ่ายไทย พันเอกสมบูรณ์ กุลทรัพย์ และองครักษ์ของประธานาธิบดีเดินช้าๆนำเสด็จ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสายสะพายสูงสุดของปากีสถานทรงพระดำเนินทางขวา สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงพระภูษาจีบ ทรงสไบเฉียงทรงพระดำเนินกลาง ประธานาธิบดีแต่งทหารหรืออะไรก็ไม่ทราบแน่ สีขาว มีคัมเมอบันด์เป็นลายกว้างทางขวางหลายสีคาดเอว สวมแจ๊กเก็ตสั้นเท่าผ้าคาดเอวติดเหรียญตรา แต่ไม่เห็นสวมสายสะพายรามาธิบดี มีรัฐมนตรีของเรา รัฐมนตรีของเขา และทั้งฝ่ายเขาฝ่ายเราตามเสด็จลงมาอีกฝ่ายละ ๒–๓ คน นอกนั้นยืนคอยอยู่ที่สนามก่อนแล้ว

ทางเสด็จปูพรมอย่างดีตลอด พอเสด็จพระราชดำเนินผ่านเฉลียงหลังถึงหัวบันไดที่จะลงไปที่สนาม ทั้งสองพระองค์พร้อมด้วยประธานาธิบดีก็ทรงยืนและยืนนิ่งระหว่างที่วงดุริยางค์บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีและเพลงชาติปากีสถาน พอเพลงจบก็เสด็จลงบันไดไปราว ๖ ขั้นก็ถึงชาลาหินอ่อนไม่สู้กว้างนัก



ทรงฉายร่วมกับประธานาธิบดีในห้องดาร์บาร์ก่อนเสด็จออกงาน
ซึ่งประธานาธิบดีเลี้ยงถวายเป็นพระเกียรติยศ



ทรงมีพระราชดำรัสตอบในงาน

ปูพรมเต็มชาลา อีกขั้นหนึ่งจะลงสนาม ที่ชาลานี้เจ้ากรมพิธีของเขาก็นำแขกทั้งหมดมาเฝ้าถวายตัวและให้จับมือกับประธานาธิบดีเจ้าของงาน เมื่อเสร็จแล้วก็เสด็จไปที่ชามิอานาไปประทับโต๊ะเสวย

ผู้นั่งที่โต๊ะเสวยในคืนนั้นมีพวกตามเสด็จทางราชการเพียง ๖ คนเท่านั้น แล้วก็ราชทูตไทยกับภริยา ฝ่ายเขานอกจากประธานาธิบดีก็มีรัฐมนตรีต่าง ๆ รองประธานาธิบดี ชื่อ พลโทเบอกี้ ซึ่งเป็นรัฐมนตรีสาธารณสุข กรรมกร สังคมสงเคราะห์ ศึกษาและการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ และภริยา มีรัฐมนตรีหลายท่านที่ไม่มีภริยามาด้วย รัฐมนตรีต่างประเทศของเขาและภริยาไม่ได้อยู่ในการาจีเลยไม่ได้มา มีอธิบดีมาแทนตัว แล้วก็ทูตปากีสถานและภริยา มีใครบุ้ยให้ดูรัฐมนตรีที่หนุ่มที่สุดของปากีสถานซึ่งนั่งอยู่ที่โต๊ะด้วย ท่านผู้นี้ถ้าอายุเกิน ๔๐ ปีก็คงไม่มากนัก ค่อนข้างหล่อ ชื่อ ภุตโต[๑] เป็นรัฐมนตรีกระทรวง Fuel Power and Natural Resources และ Kashmir Affairs รัฐมนตรีหนุ่มผู้นี้พูดอังกฤษสำเนียงออกซฟอร์ด เวลาคุยอะไรขึ้นมาแต่ละครั้ง ท่านรัฐมนตรีด้วยกันมักหยุดพูด แล้วตั้งท่าฟังอย่างสนใจ ส่วนประธานาธิบดีนั้นมักเอ่ยว่า "อัชช่า ๆ" พลางกระดิกคอส่ายศีรษะอย่างเห็นด้วยและยิ้มด้วยความเอ็นดูทุกครั้งก็แทบจะว่าได้ การกระดิกคอส่ายศีรษะของท่านประธานาธิบดีนี้เป็นอุปนิสัยและท่าทางประจำชาติของชาวมัชฌิมประเทศหรือมัชฌิมประเทศมาแต่โบราณกาลตราบกระทั่งทุกวันนี้ เวลาเห็นด้วยหรือรับคำคือเวลาพูดว่า 'Yes' คนทั่วไปในโลกมักพยักหน้า แต่ชาวมัชฌิมประเทศ คือทั้งชาวปากีสถานและอินเดีย เลยไปจนถึงลังกาหรือซีลอนมักกระดิกคอส่ายศีรษะ เช่น นายนาวีปค่านคนรับใช้ประจำห้องที่ทำเนียบ เวลาวานเขาทำอะไรก็ตาม เขามักส่ายศีรษะร้องว่า 'Yes, sir.' (เขาพูดเซอร์ด้วยทุกคนไม่ว่าผู้หญิงผู้ชาย) แล้วก็รีบทำตามที่ใช้ ตอนมาถึงใหม่ ๆ เคยขอน้ำเขาถ้วยหนึ่ง เขาก็ส่ายศีรษะแล้วก็หายไปจากห้อง นึกในใจว่าคงอดน้ำเป็นแน่

---

(๑) Bhutto

ที่ไหนได้ ยังไม่ทันไร เขาก็เดินตัวปลิวกลับเข้ามาพร้อมด้วยถ้วยแก้วน้ำใส่ถาดมาส่งให้ ครั้นขอบใจเขา เขาก็ยิ้มเห็นฟันขาว (ซึ่งใช้กิ่งไม้อะไรถู) ส่ายศีรษะตอบว่า 'Thank you please.' ขอย้อนกลับไปเล่าถึงการเลี้ยงใหญ่ต่อไป

ส่วนผู้ที่ไม่ได้นั่งที่โต๊ะเสวยก็ไปแบ่งอาหารที่โต๊ะยาวแล้วก็ไปหาที่นั่งตามโต๊ะเล็ก ๆ ที่ตั้งอยู่รอบโต๊ะเสวย อาหารคืนนั้นมีอาหารฝรั่งก่อน แล้วจึงถึงอาหารพื้นเมือง มีรายชื่อดังต่อไปนี้

Clear Royal Soup (แกะ)
Bhekti Marie Rose (ปลา)
Chicken American

Nargisi Biryani, Green Peas Polao,
Mutton Badami Korma, Chicken Rezala,
Seekh Kabab, Vegetable Curry
Vegetable Bhufia, Dal, Sheer Mal,
Salad and Curd.

เมื่อเสวยพระกระยาหารพื้นเมืองตามที่ออกชื่อในรายการหรือพูดง่าย ๆ ก็คือ เมื่อเสวยข้าวหมกแกะกับแกงกุรหม่าแกะ มีไก่ทอดในน้ำมันแพะหรือก็ เนื้อสะเต๊ะแกะ ผักเจละ ๆ ผัดในน้ำมันแพะ ถั่วบด และมีนม (แพะ) เปรี้ยวลักษณะคล้ายเต้าฮวยราดลงไปด้วย เสร็จแล้วผู้รับใช้ก็นำน้ำสีเขียวมารินถวายและรินให้ทุกคนในถ้วยแก้วที่วางอยู่ งานเลี้ยงวันนั้นไม่มีเหล้า ถ้วยแก้วเจียระไนมี ๒ ใบ ใบหนึ่งใส่น้ำธรรมดา อีกใบหนึ่งใส่น้ำเขียว พอทุกคนมีน้ำเขียวในถ้วยทั่วกันแล้ว ท่านประธานาธิบดีก็ใช้อะไรดูไม่ทันเคาะโต๊ะเบา ๆ แขกราว ๒๕๐ คนซึ่งกำลังนั่งคุยกันตามสบายต่างก็หยุดพูด ตั้งท่าฟัง แล้วประธานาธิบดีลุกขึ้นยืนพูดใจความโดยย่อว่า 'ตัวท่านและประชาชนชาวปากีสถานมีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ทั้งสองพระองค์เสด็จมาทรงเยือนปากีสถานครั้งนี้ เพราะนอกจากนำความปรีดาปราโมทย์มาพระราชทานแก่ชาวปากีสถานทั้งมวลแล้ว ยังทรงกระชับสัมพันธไมตรีอันเก่าแก่ของประเทศทั้งสองของเราด้วย'

ต่อไปท่านประธานาธิบดีก็กล่าวถึงความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นของประเทศทั้งสองทาง ส.ป.อ. แล้วก็เลยไปถึงประเทศไทยและปากีสถานว่ามีความต้องการอย่างเดียวกัน คือต้องการสันติภาพและความเจริญของราษฎร ในโลกปัจจุบันมีเหตุการณ์กระทบกระเทือนระหว่างประเทศต่อประเทศอยู่เสมอ ท่านประธานาธิบดีมีความยินดีที่จะทูลว่า ประเทศไทย–ปากีสถานไม่มีเหตุการณ์อันใดนอกจากความรู้สึกเคารพนับถือและความเข้าใจดีต่อกัน ประเทศทั้งสองมีภาระหนักที่จะต้องกระทำคือการช่วยให้สภาพการกินอยู่ของราษฎรดีขึ้นทุกวิถีทาง ปากีสถานมีความสนใจที่จะเข้าร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศที่เป็นมิตรต่อกันเช่นประเทศไทย จึงได้ติดต่อขอเข้าร่วมกับการพัฒนาลุ่มแม่น้ำโขงที่ยูนิเซฟกำลังกระทำอยู่ ตอนสุดท้ายประธานาธิบดีขอให้แขกทุกคนลุกขึ้นดื่มถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถให้ทรงพระเจริญ และขอให้ชาวไทยจงมีความสุขความเจริญทั่วหน้า

เมื่อทุกคนลุกขึ้นยืนระวังตรงระหว่างที่ดนตรีบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี และดื่มน้ำเขียวถวายพระพรเสร็จแล้วก็นั่งลงตามเดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ทรงลุกขึ้นพระราชทานพระราชดำรัสตอบ ใจความสั้น ๆ คือทรงขอบใจประธานาธิบดี และทรงขอให้ประธานาธิบดีช่วยแจ้งให้ราษฎรปากีสถานทราบด้วยว่าทรงพอพระราชหฤทัย และทรงขอบใจในการต้อนรับที่อบอุ่นเต็มไปด้วยน้ำใจอันดีของราษฎรที่แสดงต่อท่านทั้งสองพระองค์ตั้งแต่เสด็จพระราชดำเนินมาถึง ต่อไปก็ทรงยกย่องอารยธรรมอันเก่าแก่ของปากีสถาน ซึ่งตรัสเรียกว่าเป็น ‘melting pot of great civilizations’ และทรงชมเชยความสามารถของประธานาธิบดีในการนำประเทศให้รวมกันเป็นปึกแผ่น ทรงกล่าวถึงหมู่บ้านจัดสรรที่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรมาในวันนี้ ทรงเน้นถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างปากีสถาน–ไทย ในที่สุดก็ทรงขอให้ทุกคนลุกขึ้นยืนดื่มให้พรประธานาธิบดีปากีสถานและประชาชนชาวปากีสถาน ให้มีความสุขความเจริญทั่วกัน

เมื่อจบเพลงสรรเสริญของปากีสถาน และดื่มน้ำเขียว (ซึ่งรสชาติเหมือนน้ำเขียวที่ใส่ในน้ำแข็งขูด) เสร็จแล้ว ทั้งสองพระองค์ ประธานาธิบดีและแขกทั้งปวงก็ประทับและนั่งลงเสวยและรับประทานของหวานอันมีชื่อในเมนูว่า 'Gateau Maize' ต่อ ตอนผลไม้ก็มีส้มคีนู ส้มธรรมดา แอปเปิ้ล กล้วย แล้วจึงถึงกาแฟหรือชาเขียว อันชาเขียวหรือชาสด (Green tea) ของปากีสถานนี้ไม่เหมือนของญี่ปุ่นเลย ของที่นี่เมื่อดื่มครั้งแรกถึงสะดุ้ง เพราะรสชาติประหลาดนึกไม่ถึงว่าจะเป็นน้ำชา คือออกรสขมก่อน แล้วกลิ่นแปลก ๆ ก็ตามมาภายหลัง เนื่องด้วยเขาใส่เครื่องเทศหลายชนิด เช่น กระวาน กานพลู ฯลฯ และคงจะมีชะเอมด้วยเล็กน้อย แต่เมื่อดื่มหลายครั้งเข้าจนเคยชินแล้วเลยชอบ รู้สึกว่าชุ่มคอดี ระหว่างที่เสวยกาแฟหรือชาอยู่นั้นก็มีเสียงปี่สก็อตดังมาแต่ไกลแล้วก็ใกล้เข้ามาทุกที ทหารกองใหญ่ราว ๔๐ คน ห่มผ้าตาสก็อตยืนบรรเลงอยู่นอกชามิอานา คนตีกลองมีหนังเสือห่มอีกชั้นหนึ่งด้วย ต่อมาเขาก็ส่งกองเล็กราว ๔ คน เดินแถวเข้ามาเป่าปี่รอบ ๆ โต๊ะเสวย เสียงค่อนข้างดัง หูแทบจะลั่นเปรี๊ยะ พอเสวยเสร็จเสด็จลุกขึ้นจากโต๊ะก็ทรงพระดำเนินไปทอดพระเนตรการแสดงของกองทหารนั้น ซึ่งย้ายที่ไปแสดงอยู่ทางสนามด้านโน้นของตึก มีการแปรขบวนขณะที่บรรเลง เป็นต้น เมื่อการแสดงเสร็จแล้วทั้งสองพระองค์ก็ตรัสกับแขกที่มาในงานซึ่งเอกอัครราชทูตไทยประจำปากีสถาน และเจ้ากรมพิธีการของเขานำเข้าเฝ้าถวายตัว ภริยาทูตไทยภริยาทูตปากีสถานประจำไทยและภริยาเจ้ากรมพิธีการเป็นผู้นำแขกฝ่ายในเข้าเฝ้าสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ส่วนประธานาธิบดีก็มีองครักษ์ของท่านเป็นผู้จัดการให้เช่นเดียวกัน แต่โดยมากท่านชอบจัดการของท่านเอง เป็นต้นว่าเดินไปหาและไปเที่ยวคุยกับใคร ๆ ตามใจชอบ

แขกที่มาในคืนนี้ล้วนเป็นคนสำคัญของเมืองการาจี รวมทั้งพวกทูตานุทูตหลายสิบประเทศ ระหว่างที่สมเด็จพระบรมราชินีนาถกำลังตรัสอยู่กับแขกทีละคนหรือทีละคู่ตามแต่ที่เขานำเข้าเฝ้าถวายตัว ก็มีผู้หญิงกลุ่มใหญ่เข้ามามุงรอบ

พระองค์พลางจ้องเป๋งอย่างสนใจที่สุด ใครจะผ่านเข้าไปใกล้พระองค์ได้โดยยาก เพราะกลุ่มรอบพระองค์หนาแน่นเข้าทุกที การจ้องเป๋งแบบนี้มีผู้เล่าให้ฟังว่า เมื่อพระราชินีนาถเอลิซะเบธเสด็จมาเมื่อปีก่อน ก็ไม่ทรงสบายพระทัยเลย แต่ผู้นั้นอธิบายให้ฟังว่าเป็นอุปนิสัยแต่ไหนแต่ไรมาของชาวปากีสถานทั้งผู้หญิงผู้ชาย คือถ้าเขาไม่สนใจ ไม่ชอบแล้ว เขาก็ไม่มามองตาเป๋งเช่นนี้ให้เสียเวลาของเขา ถ้าพวกเราได้ท่องเที่ยวต่อไปในปากีสถานก็จะได้เห็นการจ้องเป๋งแบบนี้ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง

ครั้นได้เวลาประธานาธิบดีก็เชิญเสด็จขึ้นหลังจากที่ได้ทรงยืนที่เดิมให้วงดนตรีบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีและเพลงสรรเสริญของปากีสถานอีกครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อเสด็จขึ้นแล้วไม่นาน มองดูจากหน้าต่างก็เห็นเหล่าแขกที่ได้รับเชิญมาในงานต่างทยอยกันกลับ เจ้าหน้าที่ก็มาปิดกั้นชามิอานาไม่ให้คนจากข้างนอกเห็นว่าเขาทำอะไรกันในนั้น แต่ก็พอจะเดาถูก จนดึกโซสวนหลังทำเนียบจึงปลอดผู้คน แต่ไฟสีต่าง ๆ ที่ประดับสวนก็ยังเปิดอยู่ ไม่ทราบว่าปิดเมื่อไร เพราะเข้านอนหลับไปเสียก่อน เป็นอันว่าจบเรื่องวันที่ ๒ ในการาจีแต่เพียงเท่านี้

วันที่ ๓ การาจี

วันอังคาร วันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

เช้าวันนี้หนังสือพิมพ์ปากีสถานภาษาอังกฤษทุกฉบับที่ได้เห็นลงข่าวและพระบรมฉายาลักษณ์เต็มไปหมด มีฉบับหนึ่งชื่อ 'เดลินิวส์' ไม่เพียงแต่ลงข่าวและพระบรมรูป ยังแถมมีรูปคุณหลวงสุรณรงค์ สมุหราชองครักษ์ ทำหน้าที่แทนพระองค์ กำลังวางพวงมาลาที่หลุมฝังศพของ Quid – i – Azam 'บิดาของปากีสถาน' หรือ 'ผู้นำที่ยิ่งใหญ่' ท่านโมหหมัด ยาลี ชินนาห์ หนังสือพิมพ์ฉบับนั้นอธิบายว่าที่ไม่ได้จัดถวายให้เสด็จพระราชดำเนินเมื่อเช้าวันวานนี้ก็เพราะที่ฝังศพของท่าน 'บิดา' หรือ 'ผู้นำ' หรือ 'ผู้สถาปนาปากีสถาน' ยังก่อสร้างไม่เสร็จเรียบร้อย จะเสร็จก็ต่อเมื่อปลายปี ค.ศ. ๑๙๖๓ คือปลายปีหน้า

หนังสือพิมพ์ฉบับเดียวกันนี้ลงข่าวว่าเมื่อวานเกิดแผ่นดินไหวที่ราวัลพินดี (เมืองที่ครอบครัวประธานาธิบดีอยู่) และเมืองเควตต้า แต่ไม่มีผู้ใดเป็นอันตราย

หมายกำหนดการสำหรับการเสด็จพระราชดำเนินวันนี้มีหลายอย่าง เริ่มต้นแต่เช้าเรื่อยไปจนกลางคืน ไม่ถวายเวลาให้ทรงได้พักผ่อนเลย พอเสร็จจากงานหนึ่งก็ต้องทรงเตรียมพระองค์เสด็จอีกงานหนึ่งทันที

พอ ๙.๓๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ก็เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรโรงงานทำแว่นตาซึ่งมีชื่อว่า Eastern Optical Industries อยู่ในตำบลที่เขาเรียก Sind Industrial Trading Estate ซึ่งต้องประทับรถยนต์พระที่นั่งออกนอกเมืองไปทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองการาจีไปราว ๖ ไมล์ ณ ที่นี้เขาอวดของเขาว่าเป็นโรงงานทำแว่นตาใหญ่ที่สุดในทวีปเอเซีย มีเครื่องจักรทันสมัยจัดตั้งโดยวิศวกรชาวเยอรมัน สามารถผลิตแว่นตากรอบพลาสติกและไม่พลาสติกได้ทุกแบบ ทุกขนาดและทุกสี แว่นตาจากโรงงานนี้ได้ส่งไปจำหน่ายทั่วประเทศปากีสถานตะวันตกและตะวันออก และกำลังตั้งต้น



ทรงมีพระราชดำรัสกับนายยาคูป ผู้จัดการโรงงานทำกรอบแว่นตาที่ใหญ่ที่สุดในปากีสถาน

ขยายงานเตรียมส่งไปขายประเทศต่าง ๆ ในตะวันออกใกล้และประเทศบางประเทศในยุโรปด้วย เขาทูลเกล้า ฯ ถวายแว่นตาดำแบบต่าง ๆ พระองค์ละหีบใหญ่ พวกตามเสด็จฝ่ายในก็ได้แว่นตาดำมีฝักพร้อมคนละ ๒ คู่ทุกคน ฝ่ายหน้าได้แจกคนละคู่เดียว ท่านราชทูตไทยประจำปากีสถานซึ่งใช้แว่นตาจากโรงงานนี้เป็นประจำ ได้กราบบังคมทูลภายหลังว่าแว่นตาของเขาที่นี่มีคุณภาพดี ไม่แพ้ของใคร ๆ ไม่ได้ซักว่า 'ใคร ๆ' ของคุณหลวงภัทรวาทีหมายถึงใครแน่

ตอนเช้าวันนั้นภริยาทูตปากีสถานประจำเมืองเราซึ่งมีในหมายกำหนดการของเขาซึ่งส่งมาให้ตามห้องแต่เช้าว่าจะต้องตามเสด็จหายไป ครั้นพบกันภายหลังถามว่าเหตุใดจึงหายไป ตอบว่าคิดว่าสมเด็จพระบรมราชินีนาถคงไม่เสด็จ ออกจะสงสัยจึงซักว่าเหตุใดจึงคิดเช่นนั้น ทรงมีพระราชเสาวนีย์กับเขาว่าจะไม่เสด็จอย่างนั้นหรือ ก็บอกว่าหามิได้ คิดเอาเองว่าคงไม่เสด็จ เพราะการทอดพระเนตรโรงงานไม่เห็นสนุก ไม่น่าเสด็จ ก็เลยไม่มาตามเสด็จ อดไม่ได้ก็เลยบอกให้เขาทราบอย่างอ่อนหวาน แต่เอาจริงเอาจังว่า สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงกระทำตามหมายกำหนดการเสมอ เว้นแต่จะทรงพระประชวร ถ้าไม่สามารถจะเสด็จพระราชดำเนินได้จริง ๆ ก็จะโปรดเกล้า ฯ ให้แจ้งทางกรมพิธีการทูตทราบล่วงหน้า ที่จะทรงกระทำตามพระราชหฤทัย มีพระราชประสงค์จะเสด็จก็เสด็จ ไม่ทรงมีพระราชประสงค์ก็ไม่เสด็จ เช่นที่เขาคิดนี้ ยังไม่เคยเห็นปรากฏมาแต่ก่อนเลย เขาก็พยักหน้าและยิ้มอย่างหวานตอบ แต่ดวงตาออกจะมีแววเป็นสีมรกต เห็นท่าไม่ได้การก็ค่อย ๆ หลบไปเสียให้ห่าง ๆ ภายหลังสัมพันธไมตรีก็กลับดีตามเดิม เพราะพอเขาเอ่ยถึงแว่นตาก็รีบแจกต่อไปให้เขาทันที ตนเองยอมไม่ได้รับแจกแว่นตาอยู่ผู้เดียวในกระบวนเสด็จ

เมื่อทอดพระเนตรการทำแว่นตาทั่วโรงงานแล้ว เขาก็เชิญเสด็จไปประทับที่ห้องรับแขกแล้วทูลเกล้า ฯ ถวายเครื่องว่าง มีขนมเค้กกลิ่นน้ำนมแมวตามเคยแล้วก็น้ำหวานและน้ำชา แมลงวันชุมไม่แพ้วันก่อน พระราชทานหีบบุหรี่เงิน

มีพระปรมาภิไธยแก่นาย Yaqoob ผู้จัดการใหญ่ไว้เป็นที่ระลึก แล้วก็เสด็จพระราชดำเนินกลับที่ประทับ

แต่พอ ๑๑ นาฬิกาครึ่ง คือพอเสด็จกลับจากโรงงานทำแว่นตาสักครู่ก็เสด็จฯ เยี่ยมกองทัพเรือของปากีสถาน ครั้งนี้ทรงมีท่านประธานาธิบดีโดยเสด็จด้วย สมเด็จพระบรมราชินีนาถประทับรถคันที่ ๒ กับรัฐมนตรีประจำพระองค์ เมื่อเสด็จฯ ถึงท่าเรือราชนาวี ก็ทรงรับคำนับกับประธานาธิบดีแล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินลงเรือกวาดทุ่นระเบิด ชื่อ P.N.S. Munsif พร้อมด้วยประธานาธิบดีและผู้ตามเสด็จทั้ง ๒ ฝ่าย ทรงยืนอยู่ที่ 'สะพาน' ของเรือพระที่นั่งขณะที่แล่นตรวจพล หรือ Naval Review ตามที่เขาเรียก คือทรงรับคำนับจากทหารเรือประจำเรือรบต่างๆ หลายสิบลำของปากีสถาน ซึ่งตบแต่งเรือด้วยธงไทย ธงปากีสถานและธงอื่นปลิวไสว จอดเรียงเป็นแถวอยู่ริมฝั่ง เรือพระที่นั่งแล่นผ่านกองเรือรบไปออกทะเลซึ่งเรียบราวกับแม่น้ำไปราวครึ่งชั่วโมง จนถึงเกาะเล็ก ๆ น้อย ๆ กลางทะเลซึ่งแห้งไม่มีพฤกษชาติขึ้นจนหย่อมเดียวแล้วก็กลับเรือ แล่นกลับทางเก่า

วันนั้นเสวยพระกระยาหารกลางวันซึ่งแม่ทัพเรือ พลเรือตรี เอ.อาร์ คาน เลี้ยงถวายเป็นพระเกียรติยศที่สโมสรทหารเรือเรียกว่า P.N. Dockyard Mess ที่ท่าเรือราชนาวีทางด้านตะวันตก ตรงส่วนหลังสโมสรริมน้ำ ใต้ชามิอานาอันกว้างใหญ่ ระหว่างที่เสวยวงดุริยางค์ทหารเรือบรรเลงเพลงต่าง ๆ ถวาย มีเพลงพระราชนิพนธ์ ๒ เพลง คือ Magic Beams และสายฝน แม่ทัพกราบบังคมทูลถามว่าจังหวะเพลงทั้ง ๒ ถูกหรือไม่ ทรงติว่าช้าไปหน่อย แม่ทัพจึงสั่งให้เล่นถวายใหม่เพื่อแก้ตัวอีกครั้งให้จังหวะเร็วขึ้น เพลงอื่นก็มีโอเวอเช่อของกูโน วอลทส์ของฟรันซ์เลฮาร์และเพลงจากเซาท์แปซิฟิค เป็นต้น อากาศร้อนระอุ แต่แปลกที่เหงื่อไม่ออก แต่อึดอัดรำคาญยิ่งนัก

เมื่อเสวยเสร็จแม่ทัพเรือก็น้อมเกล้า ฯ ถวายโล่มีตรากองทัพเรือไว้เป็นที่ระลึก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานหีบบุหรี่ถมมีพระปรมาภิไธย

แก่แม่ทัพ สมเด็จพระบรมราชินีนาถพระราชทานแหวนนพเก้าแก่ภริยาแม่ทัพ หลังจากนั้นไม่นานก็เสด็จพระราชดำเนินกลับพร้อมด้วยประธานาธิบดี

ก่อนบ่าย ๕ โมงครึ่ง เจ้าหน้าที่กรมพิธีการทูตก็จัดให้ผู้ตามเสด็จขึ้นรถล่วงหน้าไปที่ Frere Hall Gardens ก่อน เพื่อไปในงานที่ราษฎรการาจีจัดถวายเป็นพระเกียรติยศ เรียกว่า Citizens' Reception ซึ่งมีผู้มาในงานถึง ๘,๐๐๐ คน นั่งคอยอยู่กลางสนามอันกว้างใหญ่ของสถานที่แห่งนั้น

ตัวแฟรฮอลล์เองเป็นตึกฝรั่งแบบกอธิคสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งกล่าวง่าย ๆ ว่า เป็นตึกสมัยควีนวิกตอเรีย สร้างเมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๕ หรือ พ.ศ. ๒๔๐๘ เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่เซอร์บาร์ตัลแฟร เทศมนตรีของอังกฤษเมื่อครั้งกระโน้น เมื่อครั้งอังกฤษปกครองเคยใช้แฟรฮอลล์นี้เป็นศาลาเทศบาล ปัจจุบันใช้เป็นพิพิธภัณฑ์สถาน งานที่มีในวันนี้ใช้แต่เพียงสวนของแฟรฮอลล์ ไม่มีโอกาสได้เข้าไปภายในตึก จึงอธิบายไม่ถูกว่าเป็นอย่างไร

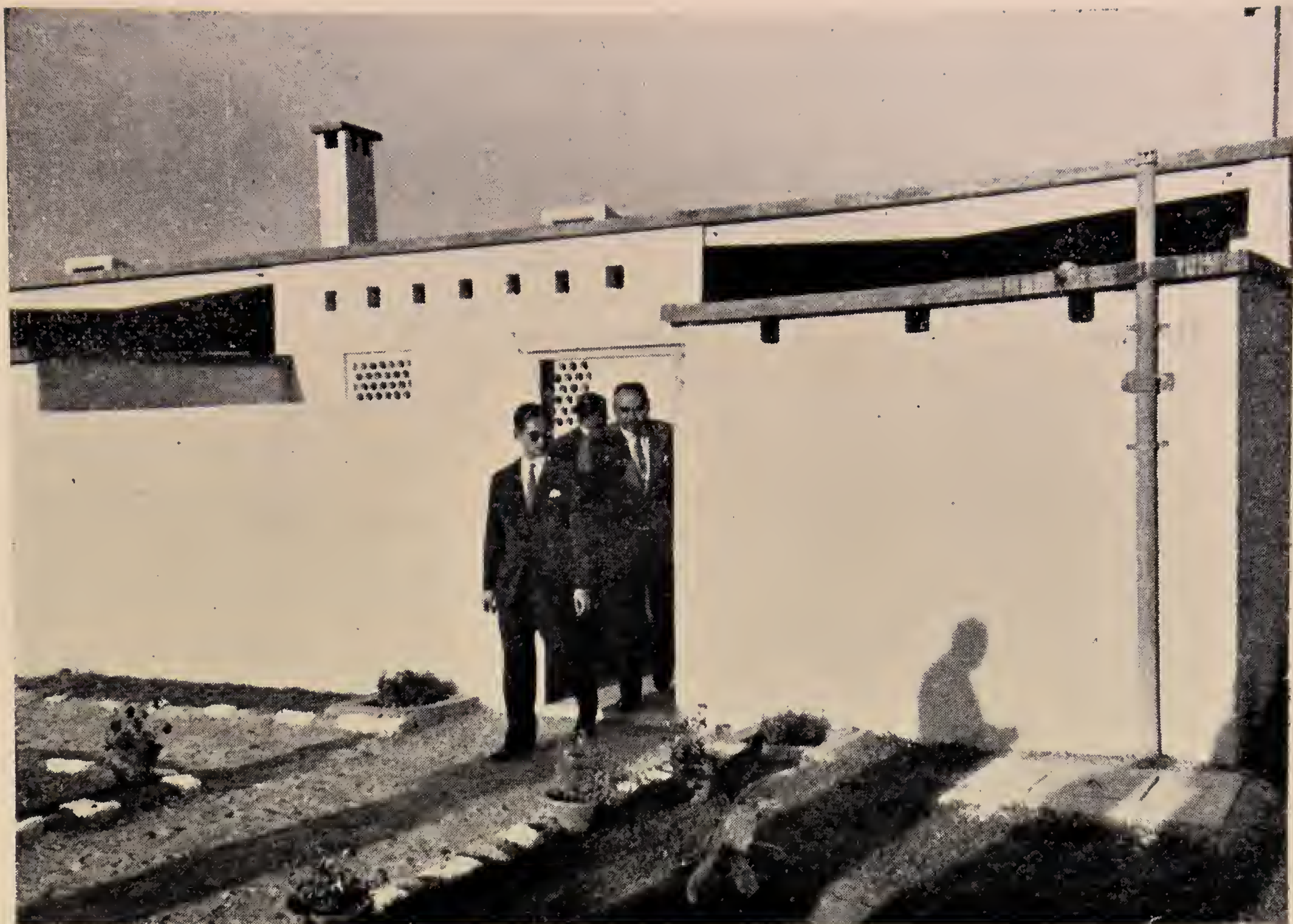
พอบ่าย ๕ โมงครึ่งเศษไม่กี่นาทีก็ได้เวลาเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยประธานาธิบดี ทรงพระราชดำเนินตามพรมใหญ่ปูติดต่อกันเป็นสิบ ๆ ผืนจากประตูใหญ่ริมถนนจนถึงกลางสวนซึ่งมีศาลากลม ๆ[(๑)] ตั้งสูงเด่นอยู่ ศาลานี้มีหลังคาแต่ไม่มีฝา รูปร่างเหมือนกระโจมแตรครั้งโบราณ โล่ง มีเสาห่าง ๆ ในศาลานั้นมีคนสำคัญของเมืองการาจี เช่น รัฐมนตรีต่างประเทศของเขาและภริยา รัฐมนตรีอื่น ๆ และภริยา ภริยาแม่ทัพ ราชทูตไทย ราชทูตปากีสถานและภริยา รองนายกเทศมนตรีและคนอื่น ๆ คอยอยู่ก่อนแล้ว พวกเราที่ตามเสด็จทางราชการมาถึงก่อนเวลาเสด็จนิดหน่อยก็ขึ้นไปนั่งบนนี้ ๔ คน คนอื่น ๆ และแขกทั้งปวงเป็นพัน ๆ นั่งอยู่บนเก้าอี้ซึ่งตั้งอยู่รอบศาลา ตอนแรกพอเสด็จพระราชดำเนินไปถึง เขาก็เชิญเสด็จไปประทับที่เก้าอี้ยาวตรงกลางศาลาแล้วถวายพระสุธารส ตาทุกคู่ก็จ้องเป๋งขึ้นมาดูทั้งสองพระองค์ บางคนส่องกล้องมอง ระหว่างที่เสวยแมลงวันชุมตอมขนมเต็มตามเคย เมื่อเสวยเสร็จพิธีก็เริ่มต้น ตอนแรกมีพระครูมาอ่าน

(๑) ฝรั่งเรียก Pavilion ภาษาพื้นเมืองเรียก Baradari

โก้หร่านหน้าเครื่องขยายเสียง ผู้หญิงมุสลิมทุกคนต่างดึงส่าหรีจากบ่าขึ้นคลุมศีรษะ แต่บางคนก็ยังนั่งไขว่ห้างกระดิกขาตามสบายทั้ง ๆ ที่คลุมศีรษะซึ่งถือกันว่าเป็นกิริยาสุภาพเรียบร้อย ต่อมารองนายกเทศมนตรี ชื่อ ฮาบิบุลลาห์ก็ลุกขึ้นจากที่นั่ง นำพวงมาลาสีทองเงินไปสวมถวายทั้งสองพระองค์ยังที่ประทับ แล้วจึงเดินไปที่เครื่องขยายเสียง กล่าวคำกราบบังคมทูลต้อนรับเป็นภาษาอูรดู ใจความว่า ชาวการาจีมีความยินดีเพียงไรที่ได้ต้อนรับเสด็จ แล้วก็เอ่ยถึงความสัมพันธ์อันดียิ่งระหว่างไทย–ปากีสถานตามเคย ตอนหลังมีการชมเชยประธานาธิบดีอายุบข่านที่มีสายตาไกล นำประเทศเดินก้าวไปข้างหน้าตั้งแต่เข้ายึดอำนาจรัฐบาลเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา การที่คนไม่เข้าใจภาษาอูรดูเข้าใจคำกราบบังคมทูลต้อนรับ สามารถเล่าต่อเป็นเรื่องได้เช่นนี้ก็เพราะก่อนที่รองนายกเทศมนตรีลุกขึ้นไปที่เครื่องขยายเสียง มีผู้นำแผ่นคำแปลคำกราบบังคมทูลเป็นภาษาอังกฤษมาทูลเกล้าฯถวายและแจกแก่ชาวต่างประเทศ จึงสามารถอ่านตามไปได้โดยสะดวก

เมื่อทรงมีพระราชดำรัสตอบขอบใจประชาชนชาวการาจีที่ถวายการต้อนรับเสด็จด้วยอัธยาศัยอันเป็นไมตรี และทรงมีพระราชดำรัสต่อไปว่า ความสัมพันธ์และความเข้าใจกันระหว่างปากีสถาน – ไทยควรเป็นตัวอย่างอันดีที่ประเทศอื่นในโลกน่าจะเอาอย่าง ฯลฯ ทรงรับของที่เขาน้อมเกล้า ฯ ถวายในนามของประชาชนชาวการาจี และพระราชทานเรือหงษ์จำลองไว้เป็นที่ระลึกแล้ว ราวย่ำค่ำครั้งก็เสด็จพระราชดำเนินกลับที่ประทับพร้อมด้วยประธานาธิบดี

คืนนั้นตอน ๒ ทุ่มครึ่งก็พระราชทานเลี้ยงเป็นเกียรติแก่ประธานาธิบดีตรงสนามหลังใต้ซุ้มอานาอย่างวันวาน ท่านราชทูตไทยว่าแขกที่ได้รับพระมหากรุณาเชิญมาวันนี้มากกว่าเมื่อคืนก่อน ๓๐ คน คือมี ๒๘๐ คน แต่หนังสือพิมพ์ที่ได้อ่านเมื่อเช้ากล่าวว่ามีแขก ๓๐๐ คน ท่านราชทูตไทยคงจะทราบรายละเอียดดีกว่าหนังสือพิมพ์เป็นแน่ งานคืนนั้นออกจะคล้ายคืนก่อน นอกจากพอเสด็จออกก็ไม่มีการนำแขกเข้าเฝ้า เสด็จพระราชดำเนินลงไปเสวยเครื่องดื่มและทรงปนเปกับแขกที่สนามเราวครึ่งชั่วโมงก่อนเสวย โต๊ะเสวยอยู่



ทอดพระเนตรบ้านที่รัฐบาลปากีสถานจัดให้ราษฎรที่ไม่มีที่อาศัย
ภายใน ‘หมู่บ้านจัดสรร โคแร็งกิ’

ในงานต้อนรับเสด็จซึ่งนายกเทศมนตรี และราษฎรชาวการาจีจัดถวาย
ทรงมีพระราชดำรัสตอบนายกเทศมนตรีต่อหน้าประชาชนราว ๘,๐๐๐ คน ที่มาเฝ้า

กลางชามีอาหารอย่างคืนก่อน มีผู้ร่วมโต๊ะเสวยรวมทั้งสิ้น ๒๔ คน แขกอื่นซึ่งเข้าเฝ้าแล้วเมื่อก่อนประทับโต๊ะเสวยต่างก็นั่งที่โต๊ะเล็กรอบ ๆ มีบุเฟ่ให้ตามเคย ตอนที่ทรงยกถ้วยแก้วทรงดื่มพระราชทานพรประธานาธิบดี และโปรดเกล้า ๆ ให้แขกทั้งหลายลุกขึ้นยืนดื่มให้แก่ประธานาธิบดี น้ำในถ้วยเป็นสีเหลืองไม่ใช่เขียว แต่รสชาดก็คล้ายกันกับวันก่อน เมื่อเสวยเสร็จเสด็จ ๆ ลุกจากโต๊ะก็มีกองทหารกองใหญ่เป่าปี่สก๊อตห่มผ้าตาสก๊อต แสดงถวายทอดพระเนตรตรงสนามด้านโน้นของตึกอย่างเดิม แต่ที่แปลกจากคืนก่อนก็คือโปรดเกล้า ๆ ให้มีการแสดงฟ้อนให้ประธานาธิบดีและแขกทั้งหลายดูโดยผู้ตามเสด็จฝ่ายใน ๒ คน คือหม่อมหลวงนราวดีและหม่อมราชวงศ์เบญจวรรณ ซึ่งไม่ได้ตระเตรียมการณ์ล่วงหน้าแต่อย่างใดเลย เล็บก็ไม่ได้เตรียมมาด้วย พอทั้ง ๒ คนได้ทราบว่าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ให้ฟ้อน ก็ซ้อมค่ำวันนั้นเองก่อนและระหว่างที่แต่งตัวจะมางาน พอเสวยเสร็จทั้ง ๒ คนก็ออกแสดงเลย มีดนตรีไทยเล่นเพลงลาวดวงเดือนประกอบด้วย มีใครไปหากลองแขกมาได้อันหนึ่งก็ให้ชูพาสน์ ชูโต มหาดเล็กเป็นผู้ตีให้จังหวะ มีนักร้อง ๒ คนคือคุณศรีศักดิ์ สุจริตธรรม ราชองครักษ์ทหารอากาศร้องคู่กับ วรรณี ยรรยง หรือแป๋วช่างทำพระเกศา ซึ่งไม่ชำนาญแต่การทำพระเกศาอย่างเดียว ร้องเพลงเสียงหวานไพเราะยิ่งนักด้วย เสียแต่ตอนแรกเสียงสั่นไปหน่อยด้วยความประหม่า และกลองให้จังหวะก็ดังบ้างไม่ดังบ้างเข้ามาทางเครื่องขยายเสียง แต่กระนั้นก็ฟ้อนได้เป็นอย่างดีทั้ง ๆ ที่นักฟ้อนยิ้มกับผู้ดูพลาง อดไม่ไหวก็หันไปทำตาเขียวกับกลองเสียทีหนึ่ง แล้วก็ยิ้มกับคนดูพลางฟ้อนต่อไปไม่ว่ากลองจะดังหรือไม่ เป็นที่ตื่นเต้นชอบใจแก่เหล่าคนดูเป็นอันมาก เมื่อฟ้อนเสร็จต่างก็ตบมือให้กันเกรียวกราว ประธานาธิบดีถึงกับเดินตรงเข้าไปหาหญิงสาวทั้งสองนั้น จับมือแสดงความขอบใจที่อุตส่าห์ฟ้อนให้ดูให้ท่านได้มีโอกาสเห็นศิลปะไทยบ้าง

หลังจากนั้นไม่นานประธานาธิบดีก็เชิญเสด็จขึ้น เมื่อส่งเสด็จแล้วพวกเราต่างก็กลับที่พักเพื่อเตรียมตัวจัดของสำหรับตามเสด็จเมืองเปชาวะวันรุ่งขึ้น

วันที่ ๔ การเสด็จ ฯ เมืองเปชาวะทางเรือบิน

วันพุธ วันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

วันรุ่งขึ้นตั้งแต่ราว ๙ นาฬิกา เสด็จพระราชดำเนินไปยังสนามบินกับประธานาธิบดี เมื่อทรงลาประธานาธิบดีและผู้ไปส่งเสด็จทั้งปวงแล้วก็เสด็จขึ้นเรือบินพระที่นั่งซึ่งรัฐบาลปากีสถานจัดถวายเป็นพิเศษ พร้อมด้วยผู้ตามเสด็จทั้ง ๒ ฝ่าย มีภริยาเจ้ากรมพิธีการกระทรวงต่างประเทศมิสซิสเช้กซ์ (ชื่อเดียวกับรัฐมนตรีประจำพระองค์ แต่ไม่ได้เกี่ยวดองกัน รัฐมนตรีเป็นชาวปัญจาบ มิสเตอร์และมิสซิสเช้กซ์เป็นชาวสินด์) ซึ่งเมื่อแรกว่าจะรับเสด็จอยู่เพียงที่การาจีเท่านั้น แต่เปลี่ยนใจเป็นตามเสด็จไปด้วยทุกแห่งเช่นเดียวกับสามีและทูตปากีสถานประจำเมืองเราและภริยา

เรือบินพระที่นั่งออกเมื่อ ๙.๓๕ นาที ราวเที่ยงเสด็จ ฯ ถึงเมืองเปชาวะ(๑) หรือเรียกอย่างสมัยกรีกครั้งอเล็กซานเดอร์มหาราชว่า 'Pushkalavati' บางแห่งก็สะกดว่า 'Pushkaravati' และสมัยต่อมาว่า 'Parushapura' เรียกอย่างไทยดูเหมือนจะเป็น 'ปุษกราวดี' และ 'ปุรุษปุระ' หรือ 'บุรุษบุรี' อันเป็นเมืองหลวงของแคว้นคันธารราษฎร์แต่ครั้งโบราณกาล เมืองปุษกราวดีหรือปุรุษปุระเปลี่ยนนามใหม่เป็นเปชาวะ แปลว่าเมืองหน้าด่านเมื่อครั้งจักรพรรดิอักบาร์ (ค.ศ. ๑๕๕๕ – ๑๖๐๕) คือเมื่อสามร้อยปีเศษมานี่เอง แต่ในหนังสือที่รัฐบาลปากีสถานแจกบอกว่าเปชาวะแปลว่า 'craftsmen' ซึ่งมีความเห็นส่วนตัวว่าไม่เข้าทีเท่าหนังสืออื่นที่แปลว่าเมืองหน้าด่าน

เมืองเปชาวะ (ปุษกราวดี ปุรุษปุระหรือบุรุษบุรีอย่างไทยๆ) และบริเวณใกล้เคียงเป็นเมืองของชาวปทาน(๒) ซึ่งเรามักเรียกว่า 'แขกปาทาน' หรือ 'แขกขาว' ชาวปทานนอกชื่อหนึ่งก็คืออัฟฆานนั่นเอง แบ่งแยกออกเป็นเผ่าต่างๆ หลายสิบเผ่า ถ้าจะเล่าให้ละเอียดก็เห็นจะต้องเขียนหนังสืออีกทั้งเล่ม คือจะต้อง

---

(๑) Peshawar

(๒) Pathan



ประทับกับกัปตันในเรือบินพระที่นั่งระหว่างทางเสด็จพระราชดำเนินจากการาจี – เปชาวะ



ณ สนามบินเปชาวะเมื่อเสด็จ ฯ ถึง ผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตกเดินทางซ้ายพระหัตถ์



สตรีเมืองเปชาวะซึ่งคอยเฝ้าอยู่ ๒ ข้างทางมักรวมกลุ่มอยู่กับเด็ก ไกลจากพวกผู้ชาย

ตั้งต้นเรื่องตั้งแต่ ๒,๐๐๐ ปีเศษเป็นต้นมากันเลยทีเดียว ในที่นี้จะเพียงพยายามเล่าให้ผู้อ่านได้ทราบเรื่องราวพอเป็นเค้าและนึกเห็นภาพการอยู่กินของชาวปทานเท่าที่ได้ทอดพระเนตรเห็นในระยะ ๒–๓ วันที่ประทับอยู่ที่เมืองของเขาเท่านั้นเอง

เมื่อเสด็จลงที่สนามบินเมืองเปชาวะ ผู้สำเร็จราชการเมืองปากีสถานตะวันตกมารับเสด็จ ผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตกนี้เขาเรียกว่า Governor of West Pakistan แต่รู้สึกว่าจะเรียกอย่างไทย ๆ ว่า 'เจ้าเมือง' หรือ 'ข้าหลวง' ก็ดูจะไม่เหมาะ เพราะท่านผู้นี้มีอำนาจกว่าเจ้าเมืองธรรมดา ปกครองราษฎรอยู่ถึง ๔๒ ล้าน ๙ แสนคน ผู้สำเร็จราชการร่างสูงใหญ่เกือบ ๗ ฟุต มีหนวดโง้ง ๒ ข้าง สวมเทอบันสีขาวทั้งใหญ่ทั้งสูงแบบแปลกกว่าของใคร ๆ ที่เคยเห็นมา ยืนร่างสูงใหญ่เด่นเป็นสง่าเห็นชัดกว่าพวกที่มารับเสด็จที่สนามบินทั้งหมด เมื่อตนเองเข้าเฝ้ารับเสด็จแล้วก็เป็นผู้นำคนสำคัญอื่น ๆ เข้าเฝ้าถวายตัว มีแม่ทัพอากาศของปากีสถานและภริยาเป็นต้น ส่วนภริยาของท่านผู้สำเร็จราชการเองไม่ได้มา แท้ที่จริงที่สนามบินวันนั้นมีสตรีมารับเสด็จไม่กี่คน

เมื่อทรงเสร็จจากพิธีรับเสด็จที่สนามบินแล้วก็ประทับรถยนต์พระที่นั่งคู่กับผู้สำเร็จราชการ สมเด็จพระบรมราชินีนาถประทับกับรัฐมนตรีประจำพระองค์เสด็จยาตราแห่เข้าเมืองเปชาวะ

ตามทางจากสนามบินไปทำเนียบรัฐบาลอันเป็นที่ประทับ มีชาวเมืองมายืนดูอยู่สองข้างทางอย่างล้นหลาม หน้าตาคล้ายฝรั่งมากกว่าชาวปากีสถานที่เรารู้จักตามธรรมดา ผมสีอ่อน ตาเป็นสีฟ้าบ้าง น้ำตาลอ่อนบ้างแก่บ้าง เป็นผู้ชายราว ๙๘ เปอร์เซ็นต์ พวกผู้หญิงมักยืนห่างจากผู้ชายและคลุมศีรษะปิดหน้า ตรงตามีผ้าเจาะเป็นรูเล็ก ๆ เย็บติดกับผ้าผืนใหญ่ปิด ไม่สามารถมองทะลุเห็นหน้าตาของเขาได้เลย บางทีก็เห็นเต็นท์เดินได้ สีดำบ้าง สีตุ่น ๆ คือขาวไม่สะอาดบ้างขาวสะอาดบ้าง เคลื่อนอยู่ข้างถนน ถามได้ความว่าเป็นคนไม่ใช่เต็นท์ คือพวกผู้หญิงที่ซ่อนหน้าไม่ให้ใครเห็นนอกจากสามี เขาเรียกผู้ที่ปิดหมดทั้งตัวนี้ว่า

Burqa ได้ทราบในวันนั้นเองว่าชาวปทานนี้หวงผู้หญิงของเขานักหนา ถ้าทราบว่าภริยาของตนไปพูดจากับผู้ชายคนใดใช้ ชายผู้นั้นอาจเคราะห์ร้ายโทษถึงถูกเชือดคอก็ได้ เหตุการณ์ชนิดนี้มักปรากฏอยู่เสมอจนทุกวันนี้

บ้านของชาวเมืองเท่าที่ได้เห็นสองข้างทางก็ประหลาด คือเมื่อกี่ร้อยกี่พันปีมาแล้วเขาเคยอยู่กันอย่างไร ในปัจจุบันก็ยังอยู่กันอย่างนั้นไม่มีการเปลี่ยนแปลงตามกาลสมัย บ้านของเขามักเป็นกำแพงดินสูงคือทำด้วยโคลนผสมกับฟางก่อขึ้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมบ้าง สี่เหลี่ยมผืนผ้าบ้าง มองดูจากข้างนอกไม่เห็นว่าบ้านรูปร่างเป็นอย่างไร เห็นแต่กำแพงสูงอย่างเดียว แต่ก็พอจะเดาได้ว่าคงก่อด้วยดินเช่นเดียวกับกำแพง ไม่ว่าบ้านคนมีคนจนมีกำแพงดินสูงกันทั้งนั้น บางทีที่ตรงกำแพงก็มีรูและถ้าสังเกตดูดี ๆ ก็จะเห็นลูกนัยน์ตาของใครมองออกมาจากรูเหล่านั้น ถามได้ความว่าเป็นตาของพวกผู้หญิงอยากเห็นทั้งสองพระองค์ ตามทางตบแต่งด้วยธงทิวปลิวไสว มีประตูชัยตั้งระยะห่าง ๆ ติดธงไทย–ปากีสถานเขียนว่า Welcome บ้าง มีแต่พระนามเฉย ๆ บ้าง Zinderbad บ้าง บางแห่งก็มีธงไทยแต่มีคำให้พรประชานาธิบดีของเขา บางแห่งก็เขียนว่าPak-Thai Friendship บางแห่งก็ตบแต่งด้วยแพรพรรณสีต่าง ๆ ด้วยพรมงาม ๆ ของเปอร์เซีย พรมโบคาร่าพรมอัฟฆานิสถานและพรมทำที่นี่เอง มีเสียงโห่ร้องไปตลอดทางที่เสด็จพระราชดำเนิน พวกหนุ่ม ๆ พอเห็นพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถเข้าก็ตาค้าง บางคนถึงกับตบอกผาง ๆ ทำเป็นลมไปก็มี อาการไม่สู้ดีต่าง ๆ เมื่อเสด็จ ฯ เลยไปบางคนก็โปรยกลีบดอกไม้ถวาย ก่อนถึงที่ประทับได้เห็นนักเรียนผู้หญิงกลุ่มหนึ่งคงจะเป็นบุตรของพวกที่ทันสมัยหน่อย นอกจากพวกนี้ ผู้หญิงที่ได้เห็นระหว่างทางเห็นมีแต่พวกปิดหน้าหรือเดินทีเดินได้ทั้งนั้น

เมื่อได้ตามเสด็จมาถึงเมืองของชาวปทาน ก็ได้ถือโอกาสไต่ถามและศึกษาเรื่องของชาวปทานจากหนังสือหลายเล่ม เรื่องที่ดีที่สุดเห็นจะได้แก่เรื่องชื่อ The Pathans ของเซอร์โอลัฟแคโร ผู้เป็นเจ้าเมืองเปชาวะระหว่างอังกฤษปกครอง

ฝีพระหัตถ์ทรงถ่ายซุ้มรับเสด็จก่อนถึงเมืองเปชาวะ

ฝีพระหัตถ์ทรงถ่ายราษฎร ๒ ข้างทางซึ่งกำลังโปรยกลีบดอกไม้ถวาย

และเป็นผู้ที่ได้เคยอยู่ร่วมกับชาวปทานมากว่าครึ่งชีวิต ท่านผู้นี้ได้อธิบายถึงชาวปทานไว้ว่า อันที่จริงแล้วประวัติที่แท้จริงเกี่ยวกับพวกปทานไม่เคยได้เปิดเผยออกมาอย่างแจ่มแจ้งเลย มีบันทึกประจำปีของเผ่าบางเผ่าบ้าง มีนิยาย มีนิทานปรัมปราบ้าง......... แต่กระนั้นพวกปทานที่อยู่เฝ้าภูเขาหน้าด่านทางตะวันตกเฉียงเหนือมาได้เป็นเวลาหลายร้อยปี ก็ยังไม่ใคร่ทราบเรื่องราวของตนเองดีนัก เพราะไม่มีผู้บันทึกเรื่องราวของพวกเขาไว้โดยละเอียดให้ปะติดปะต่อกัน ไม่ว่าจะเป็นชาวปทานเอง หรือผู้หนึ่งผู้ใดที่ผ่านมาระหว่างรอบศตวรรษต่าง ๆ ก็ดี

เซอร์โอลัฟแคโรอธิบายต่อไปมีใจความโดยย่อว่า เมื่อลองสำรวจชนเผ่าปทานมาตั้งแต่ต้น ก็พอจะเห็นความแตกต่างระหว่างเผ่าที่อยู่บนที่ราบและเผ่าที่อยู่บนภูเขาได้ พวกที่อยู่ในที่ราบเป็นผู้ที่อยู่มาก่อนและมีสิทธิ์ที่จะใช้ชื่อว่าเป็นพวกอัฟฆาน แต่พวกนี้เองก็จำแนกออกเป็น :-

๑. พวกอัฟฆานตะวันตก ซึ่งแยกออกอีกเป็นเผ่าใหญ่ คือ Abdalis ซึ่งในปัจจุบันเรียกว่า Durranis และเผ่า Ghaljis แล้วก็ยังแบ่งออกเป็นเผ่าย่อยอีกหลายสิบเผ่า

๒. พวกอัฟฆานตะวันออกซึ่งแยกออกเป็นเผ่า Yuzufzais, Mohmand, Khakhai, Ghoriah และอื่น ๆ อีกหลายสิบเผ่าย่อยเช่น Shinwari เป็นต้น

พวกอัฟฆานตะวันตกมีอิทธิพลของเปอร์เซียอยู่มากจนกระทั่งภาษา ส่วนพวกอัฟฆานตะวันออกเอียงไปทางพวกโมกุลหรือมุกัลมากกว่า เพราะจักรวรรดิโมกุลแผ่อาณาเขตตั้งแต่เดห์ลี เปชาวะตลอดไปจนถึงกาบูล เซอร์โอลัฟกล่าวว่าชาวปทานทั้งสองพวกนี้มีความหมายดั้งเดิมสมควรที่จะเรียกตนเองว่าเป็นพวกอัฟฆานยิ่งกว่าชาวเมืองที่อยู่ในประเทศอัฟฆานิสถานปัจจุบันซึ่งตั้งขึ้นเป็นประเทศเมื่อ ค.ศ.๑๗๔๗ หรือ พ.ศ. ๒๒๙๐ มานี่เอง

ส่วนชาวปทานซึ่งตั้งภูมิลำเนาอยู่บนภูเขา เป็นชาวเขาที่เฝ้าหน้าด่านตะวันตกเฉียงเหนืออยู่นั้น เซอร์โอลัฟว่ามิได้เป็นอัฟฆานโดยตรง แต่เป็น

เผ่าใหญ่เรียกว่า Karlanri ซึ่งแยกออกเป็นเผ่าย่อยอีกหลายสิบเผ่า มีชื่อต่าง ๆ กัน เช่นเผ่า Afridi, Khatak, Orakzai, Bangash, Wazir, Mahsud เป็นต้น เผ่าเหล่านี้ยังแบ่งออกเป็นเผ่ายิ่งย่อยเล็กลงไปอีกหลายสิบเผ่า ภาษาของชนพวกนี้ใช้ภาษาเดียวกันหมดคือภาษาปั๊กตูซึ่งเสียงหนัก และปั๊ชตูซึ่งเสียงเบา (หมายความว่าเสียงที่ gutteral และไม่ gutteral นัก) ผู้ที่พูดภาษาปั๊กตูมักตัดผมสั้นหรือโกนศีรษะเลย ส่วนพวกที่พูดภาษาปั๊ชตูมักเห็นได้ด้วยการไว้ผมยาวลงมาสองข้างหู ถ้าพวกผมยาวเป็นเผ่า Khatak มักหวีและม้วนผมยาวข้างหูของตนไว้เรียบร้อย ถ้าเป็นเผ่า Mahsud หรือ Wazir มักปล่อยไว้หยิก ๆ ยุ่ง ๆ

คำว่า Pathan นี้มาจากภาษาอินเดียแปลว่าผู้พูดภาษา Pakhtu หรือ Pashtu อันที่จริงเป็นคำที่ชาวต่างประเทศเรียกเขา ส่วนเขาเรียกตัวเขาเองว่า Pashtun

ผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตกนี้เองก็เป็นชาวปทานหัวหน้าเผ่า Niazi ซึ่งเป็นเผ่าย่อยของเผ่า Ghaljis คือพวกอัฟฆานตะวันตกตามที่กล่าวมาแล้วนั้น เผ่า Ghaljis เข้ามาตั้งรกรากอยู่สองข้างลุ่มแม่น้ำสินธุตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ถึง ๑๖ เป็นต้นมา อยู่แถวเมือง Kalabagh แคว้น Mianwali ทางใต้ของเมืองเปชาวะ จนกระทั่งทุกวันนี้ ตัวท่านผู้สำเร็จราชการเองมียศเป็น Malik เป็นหัวหน้าเผ่า คือเป็นบุตรชายคนโตของหัวหน้าเผ่าคนก่อน มีนามเต็มว่า Malik Amir Mohammad Khan ตัวท่านสูงใหญ่มีหนวดโง้ง ท่าทางน่าเกรงขาม ดูผาด ๆ รู้สึกว่าหน้าตาน่ากลัว แต่พอได้รู้จัก ได้พูดคุยด้วยแล้วจึงทราบว่าใจดีเป็นที่สุด มีอารมณ์ขันด้วย ตัวท่านสูงใหญ่จนกระทั่งเมื่อผู้ใดจะพูดด้วยแต่ละครั้งมักต้องเงยหน้าจนคอตั้งบ่า แต่ท่านกลับเห็นว่าตัวท่านเล็ก กล่าวอยู่เสมอว่าตัวท่านเตี้ยนิดเดียว ถ้าเทียบกับลูกบ้านของท่านบางคนที่เมืองกาละบัคฆ์

ทั้ง ๆ ที่ผู้สำเร็จราชการร่ำเรียนมาจากเมืองอังกฤษ พูดอังกฤษเก่งไม่แพ้ฝรั่ง แต่ก็ยังถือขนบธรรมเนียมของชาวปทานไว้อย่างเคร่งครัด เช่นภริยาของท่านก็คลุมหน้าอยู่แต่ภายในบ้าน ไม่มีใครแม้แต่องครักษ์ของท่านเคยได้เห็น สตรี

อื่น (นอกจากครอบครัว) ก็ไม่เคยได้เห็น อยู่ประจำแต่ที่บ้านที่เมืองกาละบัคฮ์ ไม่เคยมาเมืองหลวง คือ เมืองละฮอร์ หรือ เปชาวะที่สามีปกครองอยู่ให้ใครได้รู้จักเลย

ชาวปทานนี้โดยทั่วไปว่ากันว่าเป็นพวกที่ถือโชคลางและต้องขอใช้คำว่า fanatical มาก ทุกคนถือศาสนามอสเล็ม และถือว่าต้องรักษาไว้ซึ่งสัจจะ ๓ ประการอันมีชื่อว่า ปั๊กตุนวาลี คือ

๑. นานาวาไต คือยอมให้ผู้ร้ายมาอาศัยหลบภัย

๒. เมลมัสติอา ต้อนรับแขกอย่างเต็มใจแม้ศัตรูตัวร้าย

๓. บาดัล คือล้างการเสียเกียรติด้วยโลหิต

อันสัจจะ ๓ ประการที่ชาวปทานถืออย่างเคร่งครัดนี้ ทำความลำบากใจแก่ผู้ปกครองเป็นอันมาก ประการที่ ๑ ทำให้ไม่มีวันจับผู้ร้ายได้ในแคว้นนี้ ประการที่ ๒ ค่อยยังชั่วหน่อย แต่ถ้าศัตรูตัวร้ายมาอาศัยอยู่ในบ้านก็ปรนนิบัติ เลี้ยงดูรับใช้เป็นอย่างดี อาหารมีเท่าไรก็ให้รับประทานก่อนตน ต่อเหลือแล้วตนจึงรับประทาน แต่พอออกพ้นประตูบ้านไปก้าวเดียวก็เลิกเมลมัสติอา ศัตรูนั้นมักถูกฆ่าตายหน้าประตูบ้านนั่นเอง

ส่วนประการสุดท้ายก็เป็นสาเหตุให้เกิดฆ่าฟันกันอยู่เสมอ แม้แต่เรื่องเล็กๆ น้อย ๆ เช่นเรื่องแย่งที่ดินกัน เรื่องเงินหรือเรื่องผู้หญิง แต่โดยมากฆ่าฟันกันระหว่างเผ่าต่อเผ่าซึ่งต้องแก้แค้นกันไปมาไม่มีที่สิ้นสุด ไม่ใช่ระหว่างคนในเผ่าเดียวกัน ถ้าเกิดเรื่องฆ่ากันภายในเผ่าเดียวกันไซร้ ไม่ถือว่าเป็นบาดัล มักถือว่าเป็นการฆ่ากันอย่างผู้ร้ายธรรมดา เป็นบาปและมีโทษหนักถ้าถูกจับได้ ตรงกันข้ามถ้าฆ่ากันเพราะบาดัลเป็นเหตุแล้วดูเหมือนจะได้บุญ

เมื่อได้เล่าถึงชาวปทานซึ่งเป็นพลเมืองของแคว้นที่เสด็จพระราชดำเนินมาเยือนในวันนี้พอเป็นสังเขปแล้ว ก็จะขอย้อนกลับไปเล่าถึงเรื่องที่เกี่ยวแก่ทั้งสองพระองค์ต่อไป

'ทำเนียบรัฐบาล' เมืองเปชาวะซึ่งทางรัฐบาลปากีสถานตะวันตกจัดถวายเป็นที่ประทับนั้นเป็นตึกเตี้ยๆชั้นเดียว ทาสีขาว ไม่สู้ใหญ่นัก ข้างนอกติดไฟสีเขียวสีแดงเป็นระนาวราวกับเฉลิม ประดับไฟเป็นธงไทย ธงปากีสถาน ผู้ตามเสด็จทางราชการ ๕ คน มหาดเล็ก ข้าหลวงและองครักษ์ปากีสถานนายเรืออากาศเอกอะซิซเท่านั้นที่อยู่ที่ประทับ นอกนั้นอยู่โฮเต็ลชื่อ Dean's Hotel ส่วนตัวผู้สำเร็จราชการเองมิได้อยู่ทำเนียบรัฐบาลของท่าน กลับไปอยู่บ้านพักรัฐบาล ร่วมกับรัฐมนตรีประจำพระองค์ ทูตปากีสถานประจำไทยกับภริยา และเจ้ากรมพิธีการกับภริยา อันอยู่ไม่ไกลจากทำเนียบรัฐบาลนัก

อากาศที่เมืองนี้ได้ยินว่าสุดขีดทั้ง ๒ ทาง ถ้าเป็นหน้าหนาวก็ถึงหิมะตก ถ้าเป็นหน้าร้อนก็ร้อนจนทำอะไรไม่ถูก ปรอทขึ้นกว่าร้อยไปมาก แต่เวลาที่เสด็จ ฯ มานี้เป็นต้นฤดูใบไม้ผลิของเขา อากาศจึงกำลังสบาย ค่อนข้างเย็นไม่ถึงกับหนาวนอกจากตอนกลางคืน

สวนของทำเนียบเป็นสวนแบบอังกฤษ สนามกว้าง หญ้าเรียบเขียวชอุ่ม ปลูกดอกแพนซีสีเหลืองกับม่วงแปลงใหญ่ไว้กลางสนาม ขอบเป็นดอกแพนซีสีขาว ออกดอกเต็มทุกสีตัดกับสีเขียวสดของหญ้าเห็นสะดุดตาแต่ไกล ทางมุมสนามทางด้านโน้นก็มีแปลงดอกฟล็อกซ์เป็นวงกลมกว้างสีแดงแปร๊ด ส่วนทางใกล้ตึกก็มีลำธารน้ำไหลระหว่างก้อนหินก้อนใหญ่น้อยอยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่ ทำคล้ายสวนธรรมชาติ มีต้นมะลิออกดอกสีเหลืองจ้อยเต็มไปทั้งต้นอยู่ไม่ห่างนัก กิ่งหนึ่งๆมีดอกดกมาก คือราว ๕๐ - ๖๐ ดอก แต่กลิ่นอายแทบไม่มี แปลกที่ไม่ยักหอมอย่างมะลิเมืองเรา ดอกพุทธชาดของเขาก็สีเหลือง ถามเขาว่าเรียกว่าดอกอะไร เขาก็บอกว่าเรียกว่า 'แจสมิน' ทั้งมะลิทั้งพุทธชาด มีต้นโพธิ์ต้นใหญ่กิ่งก้านสาขาปลูกไว้ไม่ไกลจากต้นสนอย่างเมืองหนาวนัก มีนกนานาพันธุ์อาศัยอยู่ ส่งเสียงร้องได้ยินแต่ไกล แล้วก็มีต้นพีชต้นใหญ่กำลังออกดอกเต็มเป็นสีชมพูแจ๊ดหรือเรียกอย่างสมัยใหม่ว่าช็อกกิ้งพิ้งก์ ไม่มีใบเลย มองดูไกล ๆ ราวกับไม่ใช่ดอกไม้จริง ๆ



ฝีพระหัตถ์ทรงถ่ายสมเด็จ ฯ พระบรมราชินีนาถ
กำลังทอดพระเนตรซุ้มกุหลาบเลื้อยสีเหลืองในสวนของทำเนียบรัฐบาล เมืองเปชาวะ



ฝีพระหัตถ์ทรงถ่ายสมเด็จ ฯ พระบรมราชินีนาถ

กำลังทอดพระเนตรดอกแพนซีสีต่าง ๆ ในสวนของทำเนียบ เมืองเปชาวะ



ทรงฉายร่วมกับผู้ตามเสด็จทอดพระเนตรเขื่อนสำคัญ
ของปากีสถานตะวันตก

เมื่อผู้สำเร็จราชการซึ่งมาส่งเสด็จถึงที่ประทับกลับไปแล้ว ก็เสวยพระกระยาหารกลางวันอันประกอบด้วยแพะและแกะตามเคยในห้องส่วนพระองค์ พวกตามเสด็จต่างก็แยกย้ายไปตามที่อยู่ของแต่ละคน แต่พอบ่าย ๔ โมง ๔๕ นาที ผู้สำเร็จราชการก็มาคอยตามเสด็จไปทอดพระเนตรเขื่อนกั้นน้ำ ชื่อว่า Warsak Dam ซึ่งต้องประทับรถยนต์พระที่นั่งออกนอกเมืองไปราว ๑๕ ไมล์ ตามทางทอดพระเนตรเห็นนาปลูกข้าวสาลี กำแพงดินอันเป็นบ้านคน ฝูงสัตว์ เป็นต้น

เขื่อนวอสักที่เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรในตอนบ่ายวันนี้มีมูลค่าถึง ๖๐ ล้านดอลล่าร์ เป็นแผนการโคลัมโบ เมื่อเสร็จแล้วจะสามารถส่งกระแสไฟได้ถึง ๑๖๐,๐๐๐ กิโลวัต และยังสามารถปล่อยน้ำไปเลี้ยงเรือกสวนไร่นาได้ถึงแสนสองหมื่นเอเคอร์ เวลานี้เขื่อนสร้างจวนสำเร็จแล้ว สูงใหญ่กั้นแม่น้ำกาบุลอยู่ โรงไฟฟ้าก็ใกล้จะเสร็จเต็มที่ เมื่อทอดพระเนตรทั่วเขาก็เชิญเสด็จไปที่ห้องใหญ่ภายในบริเวณโรงไฟฟ้า เสวยพระสุธารสร่วมกับเจ้าหน้าที่ชาวปากีสถานและวิศวกรชาวแคนาดา ๒ - ๓ คน และภรรยา (ห่มสาหรี) ที่ประจำอยู่ ณ ที่นั้น แปลกที่ไม่มีแมลงวัน เลยออกจะเหงาหงอยไม่ต้องมีท่าที่ต่าง ๆ เวลารับประทานขนมอย่างเคย เห็นจะเป็นเพราะที่นี่ยังเป็นป่าอยู่ห่างไกลบ้านเมืองกระมังแมลงวันจึงยังไม่ชุม

ราวย่ำค่ำเศษเสด็จ ฯ กลับที่ประทับ

คืนนั้นพอ ๒ ทุ่มครึ่งก็เสด็จ ฯ ออกพร้อมด้วยผู้สำเร็จราชการ ในงานเลี้ยงถวายเป็นพระเกียรติยศ ณ ห้องรับประทานอาหารของทำเนียบรัฐบาลอันเป็นที่ประทับนั่นเอง มีแขกราว ๒๐๐ คน โต๊ะเสวยซึ่งอยู่ทางด้านหนึ่งของห้องริมฝานั่งได้เพียง ๒๓ คนเท่านั้น แขกอีกราว ๑๘๐ คนถือจานมาแบ่งอาหารที่โต๊ะกลางห้องแล้วก็ยืนรับประทานกันอยู่ภายในห้องนั้น มีโต๊ะเล็ก ๆ และเก้าอี้วางไว้ให้ไม่กี่ตัว พวกผู้หญิงที่ไวหน่อยรีบไปแย่งนั่ง ผู้ใดที่มัวชักช้าก็ต้องยืนรับประทาน ผู้ที่รับ

ประทานบุฟเฟ่ส่วนมากไม่ชอบใช้ส้อมช้อนที่เขาวางเรียงไว้ให้ใกล้จาน ชอบรับประทานด้วยมือ บางคนอธิบายให้พวกเราฟังว่าจะให้อร่อยถึงใจต้องรับประทานอย่างนี้ อาหารของเขาแต่ละอย่างก็ไม่ใช่แห้ง ๆ เสียด้วย เมื่อรับประทานเสร็จไม่มีที่ล้างมือ ก็เช็ดกับผ้าเช็ดมือ บางคนไม่มีผ้าเช็ดมือก็เห็นเดินมาเช็ดที่มุมผ้าปูโต๊ะกลางห้องในห้องเสวยนั้นเอง

รายการพระกระยาหารที่โต๊ะเสวยคืนวันนั้นเป็นเครื่องฝรั่ง ๓ อย่าง แล้วจึงถึงอาหารพื้นเมือง มีนามดังต่อไปนี้

Naranj Polao
Murgh Qorma
Aloo Gosht
Tikka Kabab
Seekh Kabab
Roghni

พระกระยาหารพื้นเมืองที่เสวยคืนนั้นถ้าจะอธิบายอย่างไทยๆแบบชาวบ้านก็เห็นจะต้องว่ามีข้าวผัดกีหมกแกะ (หรือแพะ) แกงกะหรี่ไก่ เนื้อแกะ (หรือแพะ) สับปั้นกลม ๆ ปนกับมันฝรั่งทอดกีจนเยิ้ม ข้างในมีไส้เป็นไข่ต้มแข็งครึ่งลูก ต่อไปก็มีเนื้อแกะ (หรือแพะ) ชิ้นไม่ใหญ่นักเสียบไม้สลับกับตับแกะ (หรือแพะ) แล้วย่างอย่างบาบีคิว แล้วก็มีโรตีอย่างหนาคือใส่แป้งเชื้อให้ฟูแล้วเข้าเตาอบ รสชาติคล้ายขนมปังแต่หนักท้องกว่า ชิ้นนิดเดียวก็อิ่ม หลังจากนั้นก็มีขนมเรียกว่าอิตาเลียนครีม ทำด้วยนมแพะหวานฉ่ำไปด้วยน้ำตาล มีกลิ่นน้ำนมแมวหอมพอประมาณ

คืนนั้นมีสตรีปากีสถานที่มียศเป็น ' เลดีเซอร์ ' คนหนึ่ง ซึ่งเป็นมารดาของรัฐมนตรีต่างประเทศและพลตรีอัลตาฟคาเดียร์ ท่าน ' เลดีเซอร์ ' ผู้นี้มีอายุแล้วแต่ยังกระชุ่มกระชวย เห็นเรียกกันว่า 'Lady Sir Abdul Qadir' อีกคนหนึ่งเป็นเลดีเฉย ๆ ภริยาพลโทเคมาล สตรีปากีสถานที่เป็นภริยาคนอื่น ๆ เห็นเรียกว่า ' เบกุม ' ทั้งนั้น

เมื่อเสวยเสร็จ คือหลังจากที่ผู้สำเร็จราชการได้เชิญชวนให้แขกทั้งหลายดื่มถวายพระพรและทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ทุกคนยืนขึ้นดื่มให้พรประชามาชิบดีแล้ว (ซึ่งแขกส่วนใหญ่ก็ยืนอยู่ตลอดเวลา เพราะไม่เห็นมีเก้าอี้ให้นั่ง) ผู้สำเร็จราชการ (ซึ่งตอนนี้ไม่ได้สวมเทอบันมโหพารอย่างตอนกลางวัน แต่สวมหมวกขนแกะสีดำธรรมดาเช่นคนอื่น ๆ) ก็เชิญเสด็จ ฯ ไปประทับที่เฉลียงมีกระจกปิดตลอดด้านเพื่อกันหนาว ซึ่งอยู่ตรงกับสนามด้านหลังของทำเนียบ เพื่อทอดพระเนตรการแสดงของนักรบเหล่าชาวเขาซึ่งในสูจิบัตรเขียนว่า 'Khattak Dance' (คำนี้หนังสือทั่วไปที่เห็น ๆ สะกดว่า Khatak) อันเป็น 'War Dance' ของชาวเขาเผ่า Khatak และ Khost แสดงถวายที่สนามกลางแจ้ง

ผู้เต้น 'วอด้านซ์' ถวายคืนนี้ล้วนเป็นชาวเขาเผ่า Khatak, Khost และ Mahsud แท้ๆ ซึ่งเป็นพลทหารประจำกรมอยู่แถวบริเวณเมืองนี้ สองรายการแรกเขารำดาบเป็นมันปลาบเต้นตามจังหวะกลองซึ่งเร็วเข้า เร็วเข้าทุกที เดี๋ยวหมุนตัวยังกับลูกข่าง เป็นต้น พวกที่เต้นคงจะเป็นพวกที่พูดภาษาปัชตูเพราะเห็นผมยาวปลิวไปปลิวมา ด้วยเขาสะบัดหน้าไปทางโน้นทางนี้ตลอดเวลา ตาของเขาลุกโพลงหน้าดุ ดาบกระทบกับแสงไฟฉายที่ส่องเป็นประกายน่าเกรงขาม ระบำของเขานี้ดูแล้วออกจะใจเต้นแรงกว่าธรรมดาด้วยความหวาดหวั่น เต้นเสร็จผู้แสดงคงร้อนและเหนื่อยหอบทั้ง ๆ ที่อากาศหนาว ส่วนรายการสุดท้ายยิ่งดุเดือดหนักขึ้น เป็นระบำของเผ่ามาห์ซุด ทุกคนถือปืนยาวออกมาเต้นตามจังหวะกลอง สะบัดศีรษะอย่างแรงตลอดเวลาที่เต้นน่ากลัวคอเคล็ด ผมยาวกระจายไปทางโน้นที ทางนี้ทีหน้าดุ ตาถมึงทึง แล้วยังแถมยิงปืนปังๆ ขึ้นไปบนท้องฟ้าเพื่อขู่ขวัญศัตรูจนเสียงสนั่นหวั่นไหว ประกายไฟจากปืนยาว ๔๐–๕๐ กระบอก คือเท่ากับจำนวนคนเต้นแวบ ๆ เข้าตาคนดู แถมแก้วหูคนดูก็แทบลั่นเปรี๊ยะ ๆ ความแรงของปืนกระเทือนจนกระจกหน้าต่างสั่น เลดีเซอร์อับดุลซึ่งนั่งใกล้กันเล่าว่าครั้งหนึ่งเคยดู

ระเบ็ดมาห์ชุดนี้ ตอนยิงปืนกระจกหน้าต่างแตกหมดทุกบ้าน โชคดีที่คืนนั้นกระจกไม่แตกกระจาย คนโบราณไทย ๆ คงจะว่าเป็นเพราะพระบารมีปกเกล้า ฯ

เมื่อทอดพระเนตร 'วอตันซ์' ทั้ง ๓ รายการเสร็จแล้วสักครู่ก็เสด็จ ฯ ขึ้น ผู้สำเร็จราชการไปส่งเสด็จถึงหน้าห้องประทับตามเคยแล้วกลับกับรัฐมนตรีเช็กอื่

อากาศที่เมืองนี้กลางคืนหนาวกว่าตอนกลางวันมาก เห็นจะเป็นเพราะตอนกลางวันมีแดดเลยรู้สึกไม่ร้อนไม่หนาว กำลังสบาย พอแดดร่มก็เย็นยะเยือกขึ้นมาทันที ยิ่งดึกก็ยิ่งหนาว โชคดีที่ในห้องพักมีเตาผิง ได้ยินว่าเมื่อเดือนเศษมานี่เองหิมะยังตกอยู่ แต่อีกสักเดือนต่อจากหน้านี้ไปอากาศก็จะร้อนระอุจนทนแทบไม่ไหว.

วันที่ ๕ เปชาวะ เสด็จพระราชดำเนินไคเบอพาสส์ลันดิโคตัล

วันพฤหัสบดี วันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

วันนี้เสด็จออกตั้งแต่ ๙ นาฬิกาเศษ เสด็จ ฯ ตรงไปยังมหาวิทยาลัยเปชาวะ ในพิธีถวายปริญญากิตติมศักดิ์ดุษฎีบัณฑิตทางกฎหมาย ซึ่งทางมหาวิทยาลัยถวายในมหาสมาคม

มหาวิทยาลัยเปชาวะนี้เป็นมหาวิทยาลัยที่ใหม่ที่สุดแห่งหนึ่งในปากีสถาน ทั้ง ๆ ที่เมืองเปชาวะเป็นเมืองที่มีชื่อว่าโบราณที่สุดแห่งหนึ่ง มหาวิทยาลัยตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๙๕๐ คือ พ.ศ. ๒๔๙๓ มานี่เอง สถานศึกษาต่าง ๆ ของเปชาวะขึ้นแก่มหาวิทยาลัยนี้ทั้งสิ้น คือตั้งแต่ชั้นมูลไปจนถึงชั้นสูงสุด รวมทั้งโรงเรียนสตรีวิทยาลัยอิสลาเมีย โรงเรียนช่างกล วิทยาลัยแพทย์และกฎหมาย เป็นต้น มหาวิทยาลัยเองก็สอนวิชาหลายแขนง เช่นอักษรศาสตร์ วิทยาศาสตร์ กฎหมาย วิศวกรรมศาสตร์ วิชาเทคนิค วิชาศาสนาหรือเทโอโลจี วิชาครู เป็นต้น

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึงมหาวิทยาลัย นักศึกษาจำนวนพัน ๆ คอยอยู่ในห้องประชุมแล้ว เขาให้พวกตามเสด็จเข้าไปคอยในห้องประชุมกับคนอื่น ๆ ก่อน สักครู่หนึ่งต่อมาพวกศาสตราจารย์และอาจารย์ต่าง ๆ ล้วนสวมเสื้อคลุมเดินท่าทางเคร่งขรึมก็นำขบวนเสด็จเข้ามาพร้อมด้วยผู้สำเร็จราชการ คนในห้องประชุมซึ่งหนังสือพิมพ์วันรุ่งขึ้นลงข่าวว่าไม่ต่ำกว่าหมื่นคน (เท็จจริงอยู่กับหนังสือพิมพ์ฉบับนั้น) ต่างก็ปรบมือถวายตลอดเวลาที่ขบวนเสด็จเข้าประตูห้องประชุมมาจนเสด็จ ฯ ผ่านขึ้นไปประทับตรงกลางเวทีหน้าคนทั้งปวง เมื่อกระทำพิธีทูลเกล้า ฯ ถวายปริญญาเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสตอบใจความย่อ ๆ ว่า ทรงพอพระราชหฤทัยในการแสดงความเป็นมิตรไมตรีของมหาวิทยาลัยเปชาวะที่ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิต ทั้งนี้ เป็นการถวาย

พระเกียรติอย่างสูงแด่พระองค์ท่านและแก่เมืองไทย เพราะมหาวิทยาลัยเปชาวะมีพื้นเพและมีกำเนิดมาจากเมืองซึ่งมีอารยธรรมเก่าแก่ เคยเป็นแหล่งการศึกษามาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล เป็นเมืองเอกของแคว้นคันธารราษฎร์ ฯลฯ

เมื่อพระราชดำรัสจบแล้ว คนทั้งปวงในที่ประชุมก็ลุกขึ้นยืนปรบมือถวายเสียงสนั่น พระราชทานโล่เงินมีพระปรมาภิไธยเป็นที่ระลึกแก่มหาวิทยาลัยแล้วก็เสด็จพระราชดำเนินออกจากห้องประชุมท่ามกลางเสียงตบมือดังลั่นเป็นครั้งที่ ๓ ไปประทับรถยนต์พระที่นั่ง ตรงไปยังที่รับรองใต้ซามิอานาใกล้กับตึกแห่งหนึ่งภายในบริเวณมหาวิทยาลัย ซึ่งเขาจัดงานรับรองถวาย มีน้ำชา ขนม ถั่วมัน ๆ ฯลฯ เมื่อเสวยและทรงมีพระราชปฏิสันถารกับแขกที่มาในงานรับรองแล้วก็เสด็จ ฯ ขึ้นรถพระที่นั่งกับผู้สำเร็จราชการ สมเด็จพระบรมราชินีนาถกับรัฐมนตรีประจำพระองค์ เสด็จพระราชดำเนินต่อไปตามหมายกำหนดการประจำวันนั้น

เมื่อรถพระที่นั่งแล่นออกจากบริเวณมหาวิทยาลัย ต้องไปช้ามากเพราะนิสิต (เห็นแต่ผู้ชายล้วน) คอยเฝ้าอยู่สองข้างทางเสด็จพระราชดำเนินเนืองแน่นพอเสด็จ ฯ ผ่านก็วิ่งไปคอยดักทางโน้นทางนี้เพื่อเฝ้าอีกอยู่ร่ำไป จากมหาวิทยาลัยรถพระที่นั่งแล่นตรงไปยังทางบนเขาที่จะไปไคเบอร์พาสส์ อันเป็นช่องเขาสำคัญมีชื่อเสียงมากว่าสองพันปี เพราะเป็นทางผ่านจากตะวันออกกลางมายังชมพูทวีปคืออินเดียและปากีสถานปัจจุบัน ชาวปากีสถานอ้างว่ายังไม่มีช่องเขาใดในโลกที่จะสำคัญเท่าไคเบอร์พาสส์ ไม่มีช่องเขาแห่งใดที่จะมีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์มากไปกว่า

ช่องเขาไคเบอร์แห่งนี้ได้เป็นทางผ่านของพวกอารยัน กรีก ตาร์ตา มองโกลและชาวเปอร์เซียมากว่าสองพันปีแล้ว กองทัพพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชก็เคยได้ผ่านมาทางนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗ องค์พระเจ้าอเล็กซานเดอร์เองนั้นไม่ได้เสด็จ

ผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตกกำลังทูลเกล้า ฯ ถวายปริญญา
ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ทางกฎหมาย ณ ห้องประชุมมหาวิทยาลัยเปชาวะ

เสด็จ ฯ คู่กับผู้สำเร็จราชการผ่านนิสิตทั้งปวง เมื่อเสร็จพิธีถวายปริญญาแล้ว

ทางนี้ แต่เสด็จผ่านทางช่องเขามาละกันด์(๑) ซึ่งอยู่เหนือช่องนี้ขึ้นไปราว ๔๑ ไมล์ คืออยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองเปชาวะปัจจุบันซึ่งเรียกในครั้งกระนั้นว่า ปุษกราวดี จากช่องเขามาละกันด์ พระเจ้าอเล็กซานเดอร์เสด็จลงทางมาร์ดาน ผ่านดินแดนสวาตลงมาถึงเปชาวะ

ส่วนมาหมุดกัซนาวี บาร์บาร์ นาเดียชาห์ และผู้พิชิตมัชฌิมประเทศทั้งปวงในประวัติศาสตร์ล้วนยกกองทัพผ่านมาทางช่องเขาไคเบอร์ทั้งสิ้น นาเดียร์ชาห์กษัตริย์นักรบเปอร์เซียผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้ที่สั่งให้ขนมยุรราชอาสน์ (Peacock Throne) ของชาห์จะฮาน ซึ่งมีราคาไม่ต่ำกว่า ๖ ล้านปอนด์สเตอลิง(๒) ผ่านทางช่องเขาไคเบอร์ไปยังกรุงเทหรานเมื่อ พ.ศ. ๒๒๘๒ (ค.ศ. ๑๗๓๙) มยุรราชอาสน์อันค่ามิได้นี้จึงเป็นราชอาสน์ของกษัตริย์เปอร์เซียหรืออิหร่านตั้งแต่นั้นมาจนทุกวันนี้

นอกจากเป็นที่ผ่านของผู้รุกรานผู้พิชิตอินเดียในประวัติศาสตร์แล้ว ช่องเขาไคเบอร์ยังเป็นเส้นทางสำหรับพ่อค้านำสินค้าเข้ามาแลกเปลี่ยนหรือขายระหว่างเอเชียกลางกับมัชฌิมประเทศหรืออินเดียตั้งแต่โบราณกาลอีกด้วย โดยมีทางสำหรับคาระวานตั้งแต่ครั้งกระโน้นต่างหากจากทางถนนสำหรับรถยนต์ที่อังกฤษทำขึ้นและปากีสถานรักษาไว้เป็นอย่างดีจนบัดนี้ แต่ในปัจจุบันการขนสินค้าด้วยสัตว์พาหนะคือการใช้อูฐอย่างสมัยโบราณนั้นจำต้องเลิกเสียแล้ว เพราะรัฐบาลปากีสถานตัดสัมพันธไมตรีกับเพื่อนบ้านคือประเทศอัฟฆานิสถานเมื่อปีที่แล้วมานี่เอง เนื่องจากเหตุผลทางการเมือง ซึ่งถ้ามีโอกาสก็จะเล่าสู่กันฟังต่อไป

เมื่อปากีสถานตัดสัมพันธไมตรีกับเพื่อนบ้านเสียแล้ว คาระวานหรือขบวนอูฐแบ๊คเทรียนคืออูฐชนิดที่มีก้อนนูนที่หลัง ๒ ก้อน ซึ่งเคยขนสินค้าจากอัฟฆานิสถานเข้ามาเป็นแถวยืดยาวบางทีตั้ง ๒ ไมล์ดังเช่นครั้งกระโน้นเรื่อยมาจนถึงเมื่อ

(๑) Malakand

(๒) คิดราคาเมื่อครั้งกระโน้น ไม่ใช่ปัจจุบัน

ปีก่อนไม่ได้อีกแล้ว เพราะทหารที่เฝ้าเขตแดนทั้งสองประเทศเข้มงวดมาก ถ้าจะมีกระบวนอยู่คือคาระวานหรือเรียกอย่างเขาว่า Kafilas จากตะวันออกกลางเข้ามายังเปชาวะบ้างในปัจจุบันก็คงเป็นอยู่ไม่กี่ตัว และแอบเข้ามาทางอื่น หาได้ผ่านเข้ามาทางเขตแดนอย่างตรงไปตรงมาดังเช่นแต่ก่อนไม่

ช่องเขาไคเบอร์ที่เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรเมื่อตอนสายวันนั้น อยู่ไกลจากเมืองเปชาวะประมาณ ๓๔ ไมล์เท่านั้น แต่ทางเป็นเทือกเขาคดเคี้ยวขึ้น ๆ ลง ๆ จึงเสียเวลานานกว่าจะเสด็จพระราชดำเนินไปถึง อันที่จริงถึงแม้ทางจะเป็นถนนขึ้นเขาแต่ก็ขึ้นไม่สูงเท่าใดนัก ระหว่าง ๑,๕๐๐ ถึง ๓,๓๐๐ ฟุตเท่านั้น ไม่ชัน กล่าวคือ ค่อย ๆ วกขึ้น ค่อย ๆ เวียนลง แต่ก็คดเคี้ยวมาก แล้วยังมีภูมิประเทศที่แปลกตา ไม่เหมือนแห่งใดในโลก

พอกระบวนรถพระที่นั่งแล่นออกนอกเมืองเปชาวะไปไม่นาน คือพอเลยนาข้าวสาลี ๒ ข้างทางไปได้ครู่หนึ่ง ก็ถึงที่ว่างกว้างใหญ่มองดูเวิ้งว้างก่อนที่จะถึงทางขึ้นเขา มิสเตอร์เช้กซ์เจ้ากรมพิธีการทูตซึ่งนั่งรถมาด้วยกันก็หันมาบอกว่า หมดเขตที่รัฐบาลปากีสถานรับผิดชอบแล้ว ทำเอางงงวยจึงซักว่าเขาหมายความว่ากระไร ยังไม่ถึงเทือกเขาสุลุมันจะถึงเขตแดนอัฟฆานิสถานไปไม่ได้ รัฐบาลปากีสถานจะไม่รับผิดชอบอย่างไร มิสเตอร์เช้กซ์ก็หัวเราะแล้วอธิบายว่าไม่ใช่อย่างนั้น เขาหมายความว่าพอถึงที่ตรงนี้ก็หมดเขตของรัฐบาลปากีสถาน คือว่ากฎหมายของปากีสถานไม่ได้คุ้มครองไปถึง คือตั้งแต่ดินแดนว่างเปล่ามองดูเปลี่ยวนี้สักครู่ก็ขึ้นเขาเรื่อยไปจนถึงเส้นดูรันอันเป็นเขตแดนระหว่างปากีสถานกับอัฟฆานิสถาน กฎหมายของปากีสถานไม่ได้คุ้มครองไปถึง เพราะเป็นแหล่งที่ชาวเขาเรียกว่า Khyber Agency ปกครองอยู่ ทั้ง ๆ ที่นับกันว่าเป็นดินแดนของปากีสถาน

อันเมืองหน้าด่านทางภูเขาของปากีสถานซึ่งเรียกว่านอธเวสฟรันเตียร์หรือเขตแดนตะวันตกเฉียงเหนือนั้น อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือสุดของปากีสถาน

ปัจจุบัน ระหว่างแม่น้ำสินธุและประเทศอัฟฆานิสถาน ทางเหนือของบาลูชิสถาน มี 'เอเจนซี' ทั้ง ๖ เรียกว่า 'Frontier Agencies' ประกอบด้วยชาวปทานเผ่าต่างๆ ปกครองควบคุมอยู่ คือ

๑. มาละกันท์ เอเจนซี ปกครองจากช่องเขาชื่อเดียวกันคือ มาละกันท์ พาสส์ (ซึ่งอเล็กซานเดอร์มหาราชเคยเสด็จกรีธาทัพผ่าน) ติดกับอัฟฆานิสถาน ไปถึงแคว้นเดียร์ สว้าตและจิตรัล(๑) ซึ่งทางเหนือสุดของเขตแดนติดต่อกับอาณาเขตของจีนแดง

๒. โมห์มัน เอเจนซี

๓. ไคเบอร์ เอเจนซี

๔. เคอราม เอเจนซี

๕. วาซิริสถานเหนือ เอเจนซี

๖. วาซิริสถานใต้ เอเจนซี

'เอเจนซี' ทั้ง ๖ ปกครองควบคุมดินแดนกว้างถึงสองหมื่นสี่พันเก้าร้อยแปดสิบหกตารางไมล์ ซึ่งเป็นเทือกเขาที่เปลี่ยวห่างไกลจากความเจริญ เขาตั้งกฎหมายของเขาเองสำหรับปกครองลูกบ้านและถือสัจจะ ๓ ประการของชาวปทานอย่างเคร่งครัด ในที่นี้จะกล่าวถึงแต่เพียงพวกไคเบอร์เอเจนซีซึ่งเป็นเจ้าของถิ่นที่เสด็จพระราชดำเนินมาในวันนั้นเท่านั้น พวกไคเบอร์เอเจนซีซึ่งอาศัยอยู่ระหว่างเทือกเขาไคเบอร์ประกอบด้วยชนเผ่าแอฟริดีราวแสนเก้าหมื่นคนเศษ เผ่าชินวารีราวหมื่นสองพัน ชิลมานิราวสามพัน และมุลละโกริอีกกว่าสี่พันคน เผ่าอื่นก็มีบ้างเช่นเผ่า Kuki และ Malikdin เป็นต้น แต่ไม่มากเท่าเผ่าทั้ง ๔ ที่กล่าวนามมาแล้วนั้น

อันเส้นทางที่เสด็จพระราชดำเนินในวันนั้น พอขบวนรถพระที่นั่งขึ้นเขาไปได้ไม่นานก็มองดูแห้งแล้ง เปลี่ยว ไม่เห็นบ้านผู้เมืองคน เห็นแต่โพรงกลมๆ บ้าง

(๑) Dir, Swat, Chitral

เหลี่ยมบ้างตามเขาเป็นบางแห่ง นาน ๆ จึงเห็นผู้ชายจูงลาบ้าง พ่อบ้าง เดินไปตามไหล่เขา บางทีก็เห็นเด็กเฝ้าฝูงแกะอยู่ใกล้ก้อนหิน และมีการปลูกข้าวสาลีแปลงเล็ก ๆ ใกล้ลำธารซึ่งเกือบจะแห้งขอด ออกจะสงสัยที่เห็นผู้คน นา มีการเพาะปลูก แต่ไม่เห็นมีหมู่บ้าน ครั้นซักมิสเตอร์เช้กซ์ดูก็ได้ความว่าโพรงในหินซึ่งอยู่สูงบ้าง อยู่ที่หินใกล้พื้นดินบ้าง อยู่ที่หินในโขดเขาบ้าง ที่เห็นสองข้างทางระหว่างเทือกเขานั่นแหละเป็นที่อาศัยของชาวเขาที่อยู่แถวนั้น เขาอยู่ในโพรงอย่างนั้นมาแต่เมื่อกี่ร้อยปีอย่างไร ในปัจจุบันก็ยังเหมือนเดิม ไม่มีคนพวกอื่นได้เคยเยี่ยมกรายเข้าไปในโพรง และรู้เห็นว่าเขาอยู่กันอย่างไรเลย เพราะเขาไม่เคยยอมให้ผู้หนึ่งผู้ใดเข้าไปในโพรงของเขา เขาเลี้ยงลูก เลี้ยงสัตว์กันอยู่อย่างนั้นหลายชั่วอายุคนมาแล้ว ตลอดทั้งหน้าหนาวซึ่งหนาวยิ่งนัก มีหิมะปกคลุมภูเขาอยู่หลายเดือนจนถึงหน้าร้อนที่ร้อนแห้ง หาน้ำยาก มิสเตอร์เช้กซ์เล่ายังไม่ทันขาดคำก็เห็นใครคนหนึ่งโผล่ออกมาจากโพรงในหิน มีเด็กโผล่ตามออกมาอีก ๒ คน พอเห็นกระบวนรถพระที่นั่งผ่านมาเป็นแถวยาวตามถนนคดเคี้ยวนั้น เขาก็จ้องเขม็งดูอย่างสนใจ

การเสด็จพระราชดำเนินไปตามเขตแดนที่ชาวเขาคุ้มครองอยู่นี้ ทางรัฐบาลปากีสถานต้องแจ้งไปให้หัวหน้าเผ่าต่าง ๆ ซึ่งเป็นเจ้าของถิ่นทราบ หัวหน้าเผ่าต่าง ๆ นี้ เรียกว่า Tribal Maliks เห็นมีราว ๑๕ คน หน้าตาน่ากลัว มีหนวดและเคราเป็นสีต่าง ๆ เช่น สีแดง สีน้ำตาล สีดำ สีเทา สีขาว บางทีคนเดียวมีเคราหลายสี นัยน์ตาของเขามักเป็นสีอ่อน เช่น สีฟ้า สีน้ำตาล จมูกโด่งโค้งผิวแดงเหมือนฝรั่งตากแดด โพกศีรษะ แต่งกายรุ่มร่าม นุ่งกางเกงขายาวพองรัดข้อเท้า แต่ละคนเป็นบุตรชายคนโตของหัวหน้าเผ่าคนก่อน ต่างก็มายืนเข้าแถวคอยเฝ้าอยู่ใต้ซุ้มอานาประดับด้วยธงไทยธงปากีสถานที่หน้าป้อมใหญ่แห่งหนึ่งซึ่งตระหง่านอยู่บนเขาลูกหนึ่งซึ่งสูง ๑,๕๐๐ ฟุต ป้อมนี้มีชื่อว่า Jamrud เป็น

ป้อมสำคัญเพราะเป็นด่านหน้าของช่องเขาไคเบอร์ ตั้งอยู่ราว ๑๐ ไมล์จากเมือง เปชาวะ

เมื่อรถพระที่นั่งแล่นมาถึงหน้าป้อมก็หยุด เสด็จลงทรงพระดำเนินตรงมาพระราชทานพระหัตถ์ให้หัวหน้าเผ่าหรือ Tribal Maliks ทุกคนจับ หัวหน้าเผ่าที่มีอาวุโสที่สุดเป็นผู้กล่าวคำกราบบังคมทูลต้อนรับเป็นภาษาปุชตู มีผู้แปลถวายใจความว่า 'เหล่าชาวเขาทั้งปวงมีความยินดีที่ได้ต้อนรับเสด็จ ช่องเขาไคเบอร์ซึ่งเคยได้เห็นกษัตริย์ผู้ทรงเดชานุภาพมาแล้วหลายพระองค์ หลายยุคหลายสมัย ทั้งแม่ทัพนายกองและผู้พิชิตทั้งปวง ในวันนี้มีความปีติที่จะรับเสด็จพระมหากษัตริย์ของประเทศที่เป็นมิตรอันดีของปากีสถาน' ทรงมีพระราชดำรัสตอบขอบใจหัวหน้าเผ่าอาวุโสเป็นภาษาอังกฤษ ก็มีผู้แปลให้เขาฟัง ทุกคนก็ยิ้มและพยักหน้า พอพระราชทานพระหัตถ์ให้หัวหน้าเผ่าจับไปจนคนสุดท้าย ถึงปลายแถวก็มีแกะ ๓ ตัว มีแพรสีต่าง ๆ ผูกตลอดตัวยืนอยู่ ก็ทรงตบหัวแกะทั้ง ๓ ตามธรรมเนียมของเขา คือเขาน้อมเกล้า ฯ ถวายแกะ ก็ทรงรับด้วยการทรงแตะหัวแกะ คืนนั้นเองแกะทั้งสามตัวจะเคราะห์ร้ายถูกเชือดคอให้หัวหน้าเผ่าย่างเลี้ยงกัน เป็นการฉลองในการที่เสด็จพระราชดำเนินมาเยี่ยมเขาในวันนี้

พิธีกินเลี้ยงซึ่งเป็นประเพณีดั้งเดิมของชาวปทานนั้นมีอยู่ว่า แขกทุกคนและเจ้าของบ้านนั่งที่พื้นบนพรมกลางชามิอานา อาหารมักประกอบด้วยแกะเป็นตัว ๆ ย่างมาร้อน ๆ วางลงตรงหน้า เจ้าของบ้านก็จะเริ่มต้นการกินเลี้ยงด้วยการใช้นิ้วจิ้มเข้าไปในเบ้าตาแกะ แล้วควักลูกนัยน์ตาซึ่งบางทีไม่สุกส่งให้แขกผู้มีเกียรติรับประทาน แขกผู้มีเกียรติก็ต้องรับนัยน์ตาแกะซึ่งค้างแข็งที่อมเลือดติดจากมือเจ้าของบ้านมาใส่ปากเคี้ยวกร้วม ๆ อย่างเอร็ดอร่อยและกลืนจนหมดปากแล้ว เจ้าของบ้านจึงให้สัญญาณให้แขกคนอื่นเริ่มต้นรับประทานได้ แขกทุกคนก็ช่วยกันฉีกดึงทั้งแกะทั้งตัวนั้นกันคนละชิ้น ๒ ชิ้นมาขบเคี้ยวรับประทาน บางคน

ที่เป็นนักเลงกินก็เอื้อมมือล้วงเข้าไปในท้องแกะควักตับไตไส้พุงซึ่งสุกบ้างไม่สุกบ้างมารับประทานกันอย่างเอร็ดอร่อย แต่ถ้าแขกผู้มีเกียรติไม่ยอมรับประทานลูกตาแกะที่เจ้าของบ้านใช้นิ้วแม่มือและนิ้วชี้ช่วยควักออกมาให้รับประทานด้วยความรักใคร่หวังดีไซร้ ก็จะเกิดเรื่องใหญ่ถึงบาดัล คือหาว่าต้องล้างการเสียเกียรติด้วยโลหิตกันทีเดียว เพราะลูกตาของแกะนั้นเขาถือว่าเป็นของวิเศษสุดเป็นการเสียสละอย่างสูงสำหรับเขาที่ไม่รับประทานเสียเอง อุตส่าห์ให้แก่แขกผู้มีเกียรติ นึก ๆ ก็โล่งใจที่ทรงมีหมายกำหนดการหลายอย่างในวันนั้น เขาจึงไม่ได้กะให้ทรงรับเชิญเสวยร่วมกับหัวหน้าเผ่าต่าง ๆ มิฉะนั้นคงจะต้องเสวยลูกตาแกะอย่างน้อยหนึ่งข้างเป็นแน่ ดีไม่ดีเขาเห็นทรงมีเกียรติมาก พระกระยาหารอาจจะประกอบด้วยลูกตาแกะล้วน ซึ่งหัวหน้าเผ่าอาจุใส่ใช้นิ้วควักถวายด้วยตนเองทุกลูกตาก็เป็นได้

วันนั้นเมื่อทรงแตะหัวแกะ ๓ ตัวที่ยืนอยู่ปลายแถวเสร็จแล้ว ก็พระราชทานดาบจากเมืองเหนือของเราซึ่งทรงเตรียมมาแก่หัวหน้าเผ่าทุกคน ทรงมีพระราชดำรัสแก่เขาว่าเป็นของที่ระลึกจากนักรบชาวเขาพวกหนึ่งถึงนักรบชาวเขาอีกพวกหนึ่ง รัฐมนตรีตามเสด็จก็แปลให้พวกเขาทราบ ตอนนี้สีหน้าของพวกเขาค่อยมองดูหายดุ หายน่ากลัวแล้ว ออกจะยิ้มแย้มแจ่มใสตั้งแต่พระราชทานพระหัตถ์ให้จับ ทรงมีพระราชดำรัสและทรงยิ้มด้วยอย่างเป็นกันเอง ตอนทรงตบหัวแกะดูเขาออกจะเห็นขัน ตอนพระราชทานดาบเขาก็ถึงยิ้มปากกว้าง เห็นฟันขาวอยู่ระหว่างเคราไปตาม ๆ กัน

ได้ยินว่าวันนั้นมีหัวหน้าเผ่ามาเฝ้าไม่ครบถ้วน ขาดไปราว ๓ คน นอกจากพวกหัวหน้าเห็นมีลูกน้องเผ่ามากันไม่น้อย ต่างมีกลิ่นแรงตัวขะมุกขะมอม ยืนตาเป๋งดูอยู่สองข้างทางรถพระที่นั่งผ่าน เป็นผู้ชายล้วน รัฐมนตรีของเขาที่ตามเสด็จบอกให้ทราบว่าโดยมากเป็นเผ่าทั้ง ๔ อันเป็นไคเบอร์เอเจนซีซึ่งมีพ้านักอยู่

ทางเสด็จพระราชดำเนินไปช่องเขาไคเบอร์
เป็นถนนขึ้นเขาคดเคี้ยว ภูมิประเทศแปลกตา

ขบวนรถพระที่นั่งกำลังแล่นผ่านป้อมทำด้วยดิน
ซึ่งมีอยู่หลายแห่งตามทาง

ในโพรงตามเทือกเขาแถวที่เห็น ๆ นั้นแหละ เผ่าอื่นก็มีบ้างแต่ไม่กี่คน เช่นเผ่าโมมันด์และยูซุฟไซซึ่งอยู่ทางเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือของช่องเขาไคเบอร์

ส่วนป้อม 'ชำรูด' นั้นมองดูผาด ๆ ตอนขบวนรถพระที่นั่งผ่าน เห็นรูปร่างเหมือนเรือรบอย่างใหญ่ ๆ ดูเหมือนจะทำด้วยดินเหนียวผสมฟาง แต่มีความรู้สึกว่าใหญ่โตแข็งแรง อนึ่ง ถิ่นนี้เคยเป็นที่รบอย่างดุเดือดระหว่างพวกซิกข์และพวกปทานถึงล้มตายกันลงไปข้างละมาก ๆ นายพลมีชื่อเสียงของซิกข์ชื่อฮารี สิงห์ นัลวา ซึ่งเป็นคนจัดการให้สร้างป้อมนี้ขึ้นถูกอาวุธของชาวปทานตายเมื่อ ค.ศ. ๑๘๓๗ หรือ พ.ศ. ๒๓๘๐ ศพยังฝังอยู่ในป้อมจนทุกวันนี้

หลังจากที่รถพระที่นั่งแล่นผ่านป้อม 'ชำรูด' ต่อไปอีกไม่นาน ภูมิประเทศก็เปลี่ยนแปลงเป็นเขียวชอุ่มชุ่มชื่นขึ้นบ้าง เห็นนาข้าวสาลีหนาตา บางทีก็เป็นนาข้าวบาเล่ บางทีก็เห็นรอยหมู่บ้านดั้งเดิมซึ่งถูกทำลายเหลือแต่ซากเพราะถูกอีกเผ่าหนึ่งโจมตี บางทีก็เห็นหมู่บ้านปัจจุบันมีกำแพงสูงกั้นรอบ เห็นพวกผู้หญิงมีผ้าคลุมศีรษะทูนหม้อน้ำซึ่งคงไปไขออกจากอ่างเก็บน้ำโบราณซึ่งนาน ๆ เห็นทีเป็นแห่ง ๆ ตามข้างทาง หรือไม่ก็ไปตักจากลำธารที่มองเห็นจากถนน บางทีก็เห็นคนเลี้ยงแกะบ้าง คนจูงลา จูงพ่อบ้าง เดินไต่ไปตามเนินดินเขาสูงแถวที่เขียวชอุ่มเหล่านี้มีดอกไม้ขึ้นเองเป็นแห่ง ๆ ต่อมาก็ผ่านป้อมใหญ่อีกป้อมหนึ่ง มีป้ายเขียนไว้ว่า Shagai Fort ต่อมาก็เล็ดๆ ๆ ผ่าน Ali Masjid Fort ใกล้ป้อมอันหลังนี้เห็นมีหมู่บ้านมีกำแพงดินสูงกั้นหลายสิบบ้าน มีผู้อธิบายว่าเป็นหมู่บ้านของชาวปทานเผ่าชินวารี ผู้ชายที่เดินอยู่แถวบริเวณนี้สะพายปืนยาวด้วยกันทั้งนั้น ได้ยินว่าเป็นปืนที่พวกเขาทำขึ้นเอง ตลอดทางตั้งแต่ขบวนรถพระที่นั่งขึ้นเขาเป็นต้นมา ตามหินสูง ๆ ข้างทางบ้าง ทางช่องแคบสองข้างที่ถนนผ่านตรงกลางบ้าง ตามซอกง่อนผาบ้าง ห่าง ๆ กัน เห็นตัวอักษรภาษาอังกฤษสลักไว้ว่า กองพลอังกฤษชื่อนั้น ๆ เคยตั้งอยู่ ณ ที่แห่งนี้บ้าง ว่า

ที่นี่เป็นที่รบของกองทหารอังกฤษกับเผ่านั้น ๆ เมื่อปีนั้น ๆ บ้าง ว่าที่นี่เป็นที่ซึ่งนายพลหรือนายพันเอกอังกฤษชื่อนั้น ๆ ถูกฆ่าตายบ้าง

ต่อมาอีกไม่นานก็เสด็จ ฯ ผ่านป้อมอีกแห่งหนึ่ง มีป้ายเขียนว่า Atroza อันตั้งอยู่ในที่ซึ่งยังไม่เคยมีผู้หนึ่งผู้ใดเคยบุกเข้ามาปราบได้ (never conquered area) ทั้งสองข้างทางยังมีที่กันรถถังเป็นคอนกรีตรูปหยัก ๆ ที่เรียกว่า 'ฟันมังกร' ซึ่งอังกฤษสร้างไว้เมื่อสงครามโลกครั้งที่แล้ว เลยป้อมนี้ไปมีช่องลงไปในหินได้รับคำอธิบายว่าที่นั้นเคยเป็นโรงพยาบาลทหารของอังกฤษระหว่างสงคราม ต่อมาก็เห็น 'ฟันมังกร' เป็นระยะ ๆ อีกหลายแห่งกับลำธารมีน้ำไหลน้อย ๆ ซึ่งอยู่ตามตีนเขา

ตามยอดเขาหรือเงื้อมเขา หรือช่องแคบมีหินสองข้างเหนือถนนที่ขบวนรถพระที่นั่งผ่าน ถ้าสังเกตดูดี ๆ แล้วจะเห็นมีคนถือปืนยาวนั่งหรือยืนอยู่คนหนึ่งหรือสองคนหลังก้อนหินเสมอ ถ้ามองผาด ๆ โดยไม่สังเกตก็จะไม่เห็นเพราะสีของตัวเขาและเครื่องแต่งกายรวมทั้งปืนกลมกลืนไปกับสีของภูมิประเทศแถวนั้น ฝรั่งเรียกพวกนี้ว่า 'picket' คือเป็นพวกที่ถือปืนยาวอยู่ยามคอยเฝ้าภูเขาว่ามีศัตรูหรือผู้หนึ่งผู้ใดแปลกปลอมมาตามทางของเขาบ้างหรือไม่ มิน่าเล่า รัฐบาลปากีสถานจึงต้องย้ำแจ้งให้หัวหน้าเผ่าทุกเผ่าทราบว่าจะเสด็จพระราชดำเนินผ่านมาทางนี้ ถ้าไม่แจ้งคงเสด็จพระราชดำเนินมาไม่ได้โดยสะดวก อาจจะมีอันตรายอย่างร้ายแรงจากคนพวกนี้

พวก 'picket' หรือชาวปทานที่ระแวดระวังภูเขาเหล่านี้ปกครองตนเองมาเรื่อย ไม่ได้ขึ้นกับรัฐบาลปากีสถานหรือรัฐบาลไหน เขาไม่เคยอยู่ใต้อำนาจของชาติใดมาก่อนเลย เป็นไทอยู่เสมอ แม้เมื่ออังกฤษปกครองอินเดีย ชาวเขา



ตามทางที่เสด็จ ฯ ไปไคเบอร์พ้าสส์ ทรงมีพระราชเสาวนีย์โปรดเกล้า ฯ ให้นายตำรวจราชสำนัก พลตำรวจตรี นิตย์ สุขุม ไปเก็บดอกไม้นานาพรรณมาถวายทอดพระเนตร

ที่ประจำอยู่ตามภูเขาแถวนี้หรือแถวอื่นก็ไม่ได้อยู่ใต้อังกฤษ (๑) โดยตรง มี บางคนที่มาสมัครเป็นทหาร แต่ไม่ใช่ทั้งหมด พวกอังกฤษครั้งกระโน้นเคยถูกชาวเขาพวกนี้ลอบยิงอยู่บ่อย ๆ ถ้าเผลอตัว ตามจับผู้ร้ายก็ไม่พบเพราะหนีเข้าโพรงในภูเขาไป ส่งกองทหารไปเที่ยวติดตามค้นหาแถวไหล่เขาก็หาโพรงไม่พบ เพราะเขามักรีบหาหินมาปิดพรางตาเสีย หรือไม่เขาก็ไปหลบภัยอยู่ตามหมู่บ้านอื่นหรือเผ่าอื่นตามนานาวาไท หรือสัจจะประการที่ ๒ ของชาวปทานที่ว่าต้องช่วยให้ผู้ร้ายทุกคนมาอาศัยหลบภัย มิหนำซ้ำเทือกเขาก็มีบริเวณกว้างตั้ง ๓ พันตารางไมล์ จะไปเที่ยวค้นหาตัวผู้ร้ายอย่างไรไหว ชาวปทานพวกนี้นับกันว่าเป็นสันหลังของ 'tribal belt' อยู่ตราบเท่าทุกวันนี้

ครั้งหนึ่งรถพระที่นั่งหยุดกลางทาง ทั้งสองพระองค์เสด็จลงไปทรงพระดำเนินข้างทาง เพื่อทอดพระเนตรอ่างเก็บน้ำโบราณซึ่งรูปร่างเหมือนหีบศพฝรั่งแต่สูงใหญ่ มีก๊อกโบราณไขให้น้ำไหลมากน้อยได้ แถวนั้นคงจะมีหมู่บ้านเพราะเห็นโพรงอยู่ตามหินหลายโพรง ไกลออกไป ตรงกันข้ามถนนกับก๊อกน้ำเห็นมีพูนดินเตี้ย ๆ มีหินก้อนเล็ก ๆ ปิดข้างบน ๓–๔ แห่ง ได้ความว่าเป็นที่ฝังศพ สงสัยว่าการฝังศพที่เอาดินปนหินพูนตื้น ๆ โดยไม่ได้ขุดลงไปในแผ่นดินเช่นนี้ หมาในมิมาขุดหมดหรือ ได้ความว่าแถวนี้ไม่มีหมาใน มีก็แต่เสือที่เรียกว่าชีต้า แต่ก็เหลือน้อยเต็มทีแล้ว

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงถ่ายรูปอ่างเก็บน้ำโบราณ สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงเก็บดอกไม้สีม่วง สีเหลืองและขาวที่ขึ้นแถวนั้นซึ่งล้วนแต่เป็นดอกไม้ขึ้นเองแถวที่มีตามเมืองหนาว คือเป็นดอกไม้ชนิดที่เคยเรียกว่าดอกไม้แอลไพนทั้งสิ้น เมื่อทรงถ่ายพระรูปสมเด็จพระบรมราชินีนาถและรูปภูมิประเทศแถวนั้นจนพอพระราชประสงค์แล้วก็กลับขึ้นประทับรถ เสด็จพระราชดำเนินต่อไป

(๑) เซอร์โอลัฟ แคโร กล่าวไว้ในหนังสือ 'The Pathans'

อีกราว ๓ ไมล์ก่อนถึงลันดิโคตัลอันเป็นที่ซึ่งกองทหารไคเบอร์ไรเฟิลตั้งอยู่ ซึ่งจะทรงแวะเยี่ยมและเสวยพระกระยาหารกลางวัน รถพระที่นั่งก็ผ่านซากเจดีย์โบราณซึ่งอยู่บนยอดเขายอดหนึ่ง แต่ชำรุดจนไม่เห็นว่ารูปร่างเดิมเป็นอย่างไร มีผู้อธิบายว่าเป็นพุทธเจดีย์เก่าแก่ มีชื่อว่า 'Shopola Stupa'

ลันดิโคตัลตั้งอยู่ราว ๓๐ ไมล์จากเปชาวะ แต่เมื่อรถพระที่นั่งผ่านไม่ได้ทรงแวะ เสด็จ ๆ ตรงไปยัง Torkham อันเป็นที่ตั้งเขตแดนระหว่างปากีสถานและอัฟฆานิสถานเลย ระยะทางราว ๕ ไมล์ครึ่งเท่านั้นจากลันดิโคตัล

เขตแดนระหว่างปากีสถานและอัฟฆานิสถานนี้เรียกว่าเส้นดูรันด์ ไม่ใช่เส้นตรงกั้นเขตแดนให้รู้แน่ว่าตรงไหนเป็นของประเทศไหน อันที่จริงไม่เห็นมีเส้นอะไรเลย นอกจากทางจากหินก้อนนั้นนับว่าเป็นของประเทศนั้น จากหินก้อนนี้เป็นของประเทศนี้ หินเหล่านั้นก็บังเอิญวางอยู่คดเคี้ยวไม่เป็นระเบียบตามธรรมชาติของมัน ทั้งสองฝ่ายมีทหารถืออาวุธพร้อมยืนเฝ้าเขตแดนแต่ละข้างอยู่อย่างแข็งขัน ต่างคอยคุมเชิงไม่ยอมให้อีกฝ่ายหนึ่งล่วงล้ำอาณาเขตเข้ามาจนก้าวเดียว ถ้าฝ่ายไหนก้าวเข้ามาเพียงนิดเดียวก็เกิดเรื่องถึงจับตัวไปหรือไม่ก็ยิงกัน

ประเทศเพื่อนบ้านทั้งสองฝ่ายในปัจจุบันไม่เป็นมิตรที่ดีต่อกันเลย ทั้ง ๆ ที่คนที่อยู่แถวภูเขาเหล่านี้เชื้อชาติเดิมก็คือพวกเดียวกัน วัฒนธรรมและศาสนาก็อันหนึ่งอันเดียวกัน แม้ภาษาที่พูดก็ภาษาปัชตูหรือปักตูเหมือนกัน ในปัจจุบันรัฐบาลอัฟฆานิสถานมีแนวเอนเอียงไปทางคอมมูนิสต์มาก และพยายามยุพวกที่พูดภาษาปัชตูหรือปักตู (พูดง่าย ๆ ก็คือชาวปทานทั้งหมด) ซึ่งมีอยู่หลายล้านคนในปากีสถานตะวันตก ให้แยกตัวออกจากปากีสถานเสีย แล้วรวมกันกับชาวอัฟฆานที่พูดภาษาเดียวกันมาตั้งเป็นประเทศขึ้นใหม่เป็นอิสระ เรียกว่า

ประเทศ 'ปั๊กตูนิสถาน[๑]' ซึ่งเป็นเหตุให้ปากีสถานโกรธนักหนา ถึงกับเรียกทูตกลับ และตัดสัมพันธไมตรีกับอัฟฆานิสถานมาตั้งแต่ปีที่แล้ว หนังสือพิมพ์ปากีสถานก็ลงข่าวค่อนแคะอัฟฆานิสถานแทบทุกวันเท่าที่ได้เห็นตั้งแต่มาอยู่ที่นี่

ฝ่ายทางอัฟฆานิสถานก็เกลียดและโกรธปากีสถานนักหนาเช่นเดียวกัน เพราะทหารกองสอดแนมของเขาเคยล่วงล้ำเข้ามาในดินแดนของปากีสถานแถวเทือกเขาไคเบอร์นี้ แล้วก็เลยหายไปหมดทั้งกอง ได้ความภายหลังว่าถูกชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ที่เฝ้าช่องเขาฆ่าตายหมดโดยที่รัฐบาลปากีสถานไม่ทันได้รู้เห็นด้วยและไม่สามารถแก้ไขอะไรได้ อัฟฆานิสถานก็ได้แต่ประท้วงและแก้แค้นพอผู้หนึ่งผู้ใดทางเขตนี้เผลอก้าวเข้าไปในเขตของเขาเพียงก้าวเดียว พวกที่เฝ้าเขตแดนทางโน้นก็รีบมากระชากฉุดตัวไป ใครทางฝ่ายปากีสถานที่ถูกฝ่ายโน้นจับตัวไปได้มักหายไปเลย ไม่มีโอกาสให้ครอบครัวเพื่อนฝูงทราบว่าเป็นตายร้ายดีอย่างไร

พวกปากีสถานที่ตามเสด็จ ฯ มาถึงเขตแดนได้เตือนพวกเราว่าอย่าเผลอก้าวเข้าไปในเขตของประเทศโน้นเป็นอันขาด เพราะจะเกิดเรื่องถึงขนาด international incident แต่ก็ออกจะเป็นการยากสำหรับพวกเราที่จะทราบว่าเขตไหนเป็นของประเทศใด เพราะไม่เห็นมีขีดหรือรอยอะไรไว้เป็นเครื่องหมายให้ดูเลยนอกจากรอยขาว ๆ ที่ก้อนหินซึ่งอยู่ไม่เป็นระเบียบ

ผู้บัญชาการทหารไคเบอร์ไรเฟิลส์ซึ่งเป็นกรมทหารรักษาเขตแดนโดยตรงได้เชิญเสด็จ ฯ ขึ้นไปบนเขาลูกเตี้ย ๆ ซึ่งอยู่เหนือเส้นเขตแดนไปทางขวามือเพื่อถวายให้ทอดพระเนตรทิวทัศน์ของช่องเขาไคเบอร์อันมีชื่อเสียงมาตั้งสองพันปีจากเขตแดนเห็นถนนอย่างดีลาดยางคดไปเคี้ยวมาขึ้น ๆ ลง ๆ หายไปทางเทือกเขาทางด้านอัฟฆานิสถาน เป็นถนนสายเดียวกับที่มาจากเมืองเปชาวะ ราชทูตไทย

(๑) Paktunistan

เล่าให้ฟังว่าเคยเดินทางโดยรถยนต์ไปถวายราชสาส์นตราตั้งที่กรุงกาบุล เมืองหลวงอัฟฆานิสถานด้วยทางสายนี้ก่อนที่ทั้งสองประเทศจะตัดสัมพันธไมตรีกัน ระยะทางราว ๑๖๖ ไมล์เท่านั้น ถนนก็ดีไปตลอดทาง ทิวทัศน์ก็น่าดูยิ่งนัก แต่เปลี่ยวน่ากลัว มีความรู้สึกว่าล่วงล้ำเข้ามาในอาณาเขตที่เขาหวงห้าม อาจจะถูกเจ้าของถิ่นจับตัวไปทำอะไรเมื่อใดโดยไม่มีใครอื่นรู้เห็นได้ทุกเวลา ระยะทางเพียงเท่านั้น แต่ต้องเดินทางกันเป็นวัน ๆ ทีเดียวกว่าจะถึงเมืองกาบุล

เมื่อทอดพระเนตรทิวทัศน์บนเขาเสร็จแล้วก็เสด็จพระราชดำเนินลงจากเขาจะเสด็จ ๆ ไปประทับรถพระที่นั่ง พวกนักถ่ายรูป ถ่ายหนังทั้งปวงทั้งฝ่ายเขาฝ่ายเราต่างก็ทำหน้าที่กันใหญ่ ผู้ถ่ายโทรทัศน์ช่อง ๗ ของเราชื่อร้อยโทรัตน์ ไชยาคำ ตัวเล็กนิดเดียว กำลังเดินถอยหลังพลางถ่ายหนังทั้งสองพระองค์ทรงพระดำเนินลงจากเขาอยู่ดี ๆ ก็มีพวกปากีสถานที่ตามเสด็จคนหนึ่งตรงเข้าตะครุบเขาไว้แล้วฉุดตัวเข้ามาอย่างแรงจนแทบหกคะเมน กล้องโทรทัศน์เกือบหลุดจากมือ ออกจะตกใจแทนร้อยโทรัตน์ ครั้นไต่ถามก็ได้ความว่าร้อยโทรัตน์ก้าวถอยหลังเข้าไปในเขตแดนอัฟฆานิสถานโดยไม่ทันรู้ตัว ทางฝ่ายนี้กลัวฝ่ายโน้นจะมาฉุดกระชากเอาตัวไปอย่างครั้งก่อน ก็เลยต้องรีบตะครุบตัวดึงเข้ามาเสียเพื่อป้องกันเหตุร้าย

'ครั้งก่อน' ของเขานั้น เมื่อได้โอกาสซักถามก็ได้ความว่าเคยมีประมุขประเทศ (ไม่ยอมบอกว่าประเทศไหน และไม่ได้ซัก) มาที่เขตแดนแห่งเดียวกันนี้ มีเจ้าหน้าที่ถ่ายรูปถ่ายหนังมาด้วยเช่นเดียวกัน เจ้าหน้าที่ถ่ายหนังคนหนึ่งถ่ายหนังเพลินถอยเข้าไปในเขตของฝ่ายโน้นโดยไม่รู้ตัว ทหารที่เฝ้าเขตแดนฝ่ายโน้นก็ตรงเข้ามากระชากตัวไปดื้อ ๆ ต่อหน้าประมุขประเทศ รัฐมนตรีปากีสถานที่มาด้วยและคนทั้งปวง ครั้นทางฝ่ายนี้จะเข้าไปช่วย ทางโน้นก็ออกคำสั่งทหารให้ประทับปืนเตรียมยิง ทางนี้ก็ตั้งท่าจะยิงต่อสู้ เกือบจะเกิด

สด็จ ฯ ลงจากเขาหลังจากได้ทอดพระเนตรที่กั้นเขตแดนระหว่างปากีสถานและอัฟฆานิสถานแล้ว



โปรดเกล้า ฯ ให้ทหารชาวปทานเผ่าต่าง ๆ
ซึ่งรักษาเขตแดนภูเขาด้านตะวันตกเฉียงเหนือ เข้าเฝ้า ณ สโมสรนายทหารที่ลันดิโคตัล

ผู้บัญชาการกองทหารไคเบอร์ไรเฟิ่ลส์กำลังถวายคำอธิบายเรื่องนาฬิกาแดด
ซึ่งตั้งอยู่ในสวนของกรมทหารที่ลันดิโคตัล ใกล้เขตแดน



ทรงฉายร่วมกับผู้บัญชาการและนายทหารของกรมทหารไคเบอร์ไรเฟิ่ลส์

สงครามย่อย ๆ ขึ้น ก็พอดีมีนายทหารของฝ่ายนี้คนหนึ่งเกิดหัวไวคิดอุบายออกทำเป็นก้าวเข้าไปในเขตโน้น ทหารทางฝ่ายโน้นก็รุมกันจะมาจับตัวไปอีก นายทหารฝ่ายนี้เตรียมตัวไว้ล่วงหน้าแล้วจึงไวกว่า รีบถอยกลับพร้อมทั้งกระชากมือทหารฝ่ายโน้นโดยเร็วและแรงติดเข้ามาในเขตนี้ได้คนหนึ่ง ก็เลยมีการแลกเปลี่ยนเชลยกันขึ้น อีกครั้งหนึ่งไม่กี่เดือนมานี้เอง รัฐมนตรีคนหนึ่งของปากีสถานมาสำรวจช่องเขาแห่งนี้ คนขับรถของรัฐมนตรีคอยนานจึงลงจากรถไปเดินเล่นเผอิญเดินเลยเข้าไปในเขตของฝ่ายโน้นโดยไม่ได้ตั้งใจ ก็ถูกจับตัวไว้แล้วเลยหายไปจนกระทั่งทุกวันนี้ เรื่องเคยมีอย่างนี้มาก่อน มิน่าเล่า พอคุณรัตน์ก้าวเข้าไปเพียงก้าวเดียวจึงถูกตะครุบตัวเสียงดังตุบตับ ๆ

หลังจากที่ได้ทอดพระเนตรเขตแดนระหว่างประเทศปากีสถานและอัฟฆานิสถานแล้ว ก็เสด็จ ๆ ไปเสวยพระกระยาหารกลางวันที่กรมทหารไคเบอร์ไรเฟิลส์ที่ลันดิโคตัล ซึ่งต้องประทับรถย้อนกลับไปทางเก่าราว ๕ ไมล์เศษ ที่นั่นดอกแชรี่กำลังบานเต็มต้นซึ่งเขาปลูกไว้เป็นกลุ่มใหญ่ตรงกันข้ามกับถนนจากกรมทหารที่สวนในบริเวณกรมทหารเองก็มีดอกไม้เมืองหนาวนานาชนิด สีต่าง ๆ กำลังออกดอกเต็มต้น ดอกไม้ที่ออกในฤดูใบไม้ผลิก็มีหลายชนิด เช่น ดอกนาซิสซัสดอกแดฟดิล เป็นต้น ต้นไวโอเล็ตที่ปลูกเป็นแถวตามขอบสนามกำลังงามทั้งใบทั้งดอก ดอกโตเป็นพิเศษชูขึ้นมาเหนือใบเต็มเป็นสีม่วงไปหมด ไม่เคยเห็นดอกไวโอเล็ตที่ไหนงามและดกเท่าที่นี่

ก่อนเสวยเขาได้จัดพลทหารเผ่าต่าง ๆ ราว ๕ เผ่า ซึ่งอยู่ในกรมนั้นมายืนเฝ้าถวายตัวเผ่าละคนบ้าง กว่าบ้าง อย่างมากที่สุดเผ่าละ ๔ คน เช่น เผ่าแอฟรีดี ๔ คน เผ่าชินวารี ๓ คน เผ่าโมห์มัน เผ่ามาห์ซุด เผ่าละ ๒ คน เผ่าวาซิรีคนหนึ่ง ได้ทรงทักทายและพระราชทานพระหัตถ์ให้จับทั่วทุกคน

เมื่อเสวยพระกระยาหารกลางวันในสโมสรทหารเสร็จแล้ว (แกะหรือแพะล้วนตามเคย) ก็เสด็จออกประทับกลางสนาม ทรงปราศรัยกับเจ้าของถิ่นและแขกอื่น ๆ ทอดพระเนตรสิ่งต่าง ๆ ภายในกรมทหารทั่วแล้วก็เสด็จพระราชดำเนินกลับเมืองเปชาวะ ก่อนบ่าย ๔ โมงเสด็จถึงทำเนียบรัฐบาลอันเป็นที่ประทับ

พอเสด็จ ฯ กลับที่ประทับไม่นาน สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ก็เสด็จออกไปทรงซื้อของพื้นเมืองที่รัฐบาลจัดให้ร้านต่าง ๆ นำมาทูลเกล้า ฯ ถวายทอดพระเนตรในห้องหนึ่งของทำเนียบ มีรองเท้าเชิงงอนปัก เครื่องทองแดง ถ้วยชามกระเบื้อง ผ้าปักและเครื่องไม้สลัก เป็นต้น เมื่อทรงเลือกซื้อของบางอย่างแล้วก็เสด็จออกไปทรงพระดำเนินเล่นในสวนอันสวยงามเต็มไปด้วยดอกไม้สีสดของทำเนียบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงทรงฉายพระรูปและทรงถ่ายหนังสี ราวบ่าย ๕ โมงครึ่งก็เสด็จขึ้น แต่สมเด็จพระบรมราชินีนาถยังไม่เสด็จขึ้นได้ประทับรถยนต์พระที่นั่งเสด็จออกทอดพระเนตรเมืองเปชาวะ

เมืองนี้เคยเป็นชุมทางการค้าขายสำคัญมาแต่โบราณ คือตั้งแต่เกือบยี่สิบศตวรรษเป็นต้นมา คาราวานจากเมืองกาบุล โบคาร่า และตะวันออกกลางมักผ่านช่องเขาไคเบอร์ลงมาหยุดอยู่ที่ตลาดหรือบาซาร์ที่กลางใจเมืองนี้อันมีชื่อว่า Kisakhana แปลเป็นอังกฤษว่า Market of Story-tellers สองข้างถนนเป็นร้านรูปร่างโย้เย้ประหลาดดี มองผาด ๆ เข้าไปในร้านเห็นมีพรมงาม ๆ แขวนไว้สูง ๆ ให้คนชมหลายร้าน ได้ยินว่าพรมดี ๆ ที่นี่ซื้อได้ถูกกว่าที่อื่นมาก ส่วนของอื่น ๆ ในร้านมีอะไรบ้างมองไม่ใคร่เห็น เพราะผู้คนพลเมืองมายืนบังอยู่สองข้างถนนเต็มไปหมด ไม่ทราบว่าเขาทราบได้อย่างไรว่าสมเด็จพระบรมราชินีนาถจะเสด็จพระราชดำเนินผ่านมาทอดพระเนตรตลาด เลยมายืนคอยอยู่ข้างถนนเป็นพัน ๆ คน ผู้ชายโดยมาก ถ้าเป็นผู้หญิงก็เหมือนเต็นท์เดินได้ตามเคย

จากตลาดประทับรถออกไปนอกเมืองแล้วก็เสด็จวกกลับมาทางเก่าอีกครั้งหนึ่งเพื่อเสด็จกลับที่ประทับ นอกเมืองได้ทอดพระเนตรเห็นป้อมทำด้วยดินเหนียวผสมฟางอยู่สักแห่งสองแห่ง มีประตูเมืองโบราณด้วย ซึ่งเรียกอย่างไทย ๆ คงจะเป็น 'ประตูพัชรี' เห็นเขียนป้ายว่า Bajauri Gate

คืนนั้นราว ๒ ทุ่มครึ่ง เสด็จพระราชดำเนินไปเสวยพระกระยาหารค่ำที่สโมสรนายทหารอากาศในงานที่แม่ทัพอากาศ พลอากาศ อัสคา คาน และภริยาเลี้ยงถวายเป็นพระเกียรติยศ เสด็จกลับทำเนียบรัฐบาลราว ๕ ทุ่ม.

วันที่ ๖ เสด็จ ฯ จากเปชาวะ ถึงราวัลพินดิ ตักกสิลา และละฮอร์ในตอนเย็น

วันพฤหัสบดี วันที่ ๑๕ มีนาคม

วันนี้เป็นวันที่หมายกำหนดการมากกว่าวันอื่นทั้งหมด คือพอเช้า ๘ นาฬิกาก็เสด็จ ฯ ออก ก่อนเสด็จพระราชดำเนินไปยังสนามบิน สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้บุตรของแม่ทัพอากาศ ๔ คนเข้าเฝ้า เด็กทั้ง ๔ หน้าตาสวย ทั้งนี้ เห็นจะเป็นเพราะพ่อหน้าตาดี และแม่เป็นผู้หญิงที่สวยเด่นกว่าใคร ๆ ในเมืองเปชาวะ พระราชทานหัวโขนเป็นที่ระลึกแก่เด็กทั้ง ๔ คน

เวลา ๘ นาฬิกา ๔๐ นาที เรือบินพระที่นั่งออกจากท่าอากาศยานเมืองเปชาวะ เพื่อเสด็จ ฯ ยังราวัลพินดิซึ่งเป็นเมืองที่ใหญ่ที่ ๓ ในปากีสถาน เรือบินพระที่นั่งได้บินออกนอกทางจากสายการบินธรรมดา เพื่อถวายให้ได้ทอดพระเนตรเห็นภูมิภาพของทิวภูเขาหิมาลัยใกล้กับแคว้นกัษมีร์ ที่เรียกว่าเทือกเขาการะโกราม[๑] ซึ่งภูเขาแต่ละลูกยังปกคลุมไปด้วยหิมะตั้งแต่ยอดลงมาจนถึงตีนเขา บางยอดสูงตระหง่านราวกับจะถึงฟ้า เรือบินพระที่นั่งบินเหนือยอดเขาบางยอดซึ่งต่ำลงมาหน่อย ทอดพระเนตรไปทางโน้นเห็นทิวภูเขาสูงกว่าเรือบินคล้ายกำแพงกั้นซึ่งสูงเทียมฟ้า ทิวทัศน์ภูเขาไม่มีที่ไหนสู้ ท้องฟ้าเป็นสีครามเหลือบสีม่วงปนเขียวและชมพู เมื่อแดดส่องลงไปยังหิมะก็ออกสีทองส่องแสงเป็นประกายวับ ๆ ราวกับฝังเพชรบนพื้นทองอันสลับสีต่าง ๆ นั้น ขุนเขายอดสูง ๆ แถวนี้มีหิมะขาวจ๋วกคลุมอยู่ตลอดปีไม่ว่าจะเป็นหน้าหนาวหรือหน้าร้อน เพราะแต่ละยอดสูงกว่าหมื่นฟุตขึ้นไป โดยเฉพาะทางทิวที่ไกลออกไปล้วนแต่สูงตั้งกว่า ๒ หมื่นฟุต มียอดหนึ่งแถวนี้สูงกว่ายอดอื่น เห็นขาวเด่นกว่าขุนเขาทั้งหมด

---

(๑) Karakorama Range

รัฐมนตรีเช็กย์กราบบังคมทูลว่ายอดนั้นเป็นภูเขาสูงลำดับที่ ๗ ในโลก คือสูงถึงสองหมื่นหกพันหกร้อยยี่สิบฟุต หรือต่ำกว่าเอเวอเรส์เพียง ๒ พันฟุตเศษเท่านั้น ขุนเขาสูงที่ ๗ ในโลกที่ทอดพระเนตรเห็นวันนี้มีชื่อว่า Nanga Parbat คือนังคะบรรพตอย่างไทย ๆ เรานี่เอง เรียกง่าย ๆ ก็คือภูเปลือย อันนังคะบรรพตหรือภูเปลือยนี้เมื่อ ค.ศ. ๑๙๕๓ หรือ พ.ศ. ๒๔๙๖ คือในปีเดียวกับที่ชาวนิวซีแลนด์ เอ็ดมัน ฮิลเลอรี และ เทนซิง นอคี เชอร์ปาแห่งเนปาลพิชิตขุนเขาเอเวอเรส์ เพียง ๒ เดือนภายหลังก็มีผู้ขึ้นไปถึงยอดแล้วเหมือนกัน ผู้นั้นเป็นชาวออสเตรีย ชื่อ แฮมัน บุห์ล มีชาวเยอรมันเป็นหัวหน้าคณะ ภูเขาสูงที่ ๒ ในโลกที่ชื่อก็อดวินออสติน (๒๘,๒๕๐ ฟุต) ก็อยู่ที่เทือกเขาการะโกรามนี้เหมือนกัน แต่อยู่เลยไปทางจิตรัล ไม่ใช่ทางนี้จึงไม่ได้ทอดพระเนตรเห็น ส่วนภูเขาสูงลำดับที่ ๓, ๔, ๕ และ ๖ ของโลก ก็ล้วนแต่เป็นภูเขาในเทือกเขาหิมาลัยด้วยกันทั้งสิ้น แม้แต่ภูเขาไกลาสของพระอิศวร ก็ดูเหมือนจะอยู่เทือกเดียวกันนี้ด้วย

เวลา ๙ นาฬิกา ๓๕ นาที เรือบินพระที่นั่งก็บินผ่านเมืองตากอากาศบนเขาที่มีชื่อเสียงของปากีสถานชื่อเมืองเมอรี[๑] มองลงไปเห็นหิมะยังปกคลุมอยู่ในสวนของบ้านตากอากาศงาม ๆ ในเมือง ก่อนถึงราวัลพินดิหรือเรียกตามชาวเมืองว่าพินดี เรือบินพระที่นั่งก็ร่อนต่ำลงเพื่อถวายให้ได้ทอดพระเนตรเมืองหลวงใหม่ของปากีสถาน ชื่ออิสลามะบัด ซึ่งจะเป็นเมืองหลวงของปากีสถานแทนเมืองการาจีต่อไปในกาลภายหน้า

พอได้เวลา ๙ นาฬิกา ๔๕ นาที เรือบินพระที่นั่งก็ลงที่สนามบิน Chaklala เมืองราวัลพินดิ

---

(๑) Murree

เมืองราวัลพินดิได้ชื่อมาจากจันทกานราวัลหัวหน้าเผ่า Ghakkar เมื่อราว ๒๐๐ ปีมาแล้ว ในปัจจุบันเป็นที่ตั้งกองทหารบกปากีสถาน ครอบครัวของประธานาธิบดีมีพำนักอยู่ที่เมืองนี้เป็นประจำ

เมื่อพิธีรับเสด็จที่สนามบินเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับประทับรถพระที่นั่งกับรัฐมนตรีประจำพระองค์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถกับเบกุมนาวัซคาน ภริยาทูตปากีสถานประจำไทยซึ่งเป็นนางสนองพระโอษฐ์ฝ่ายปากีสถาน เสด็จพระราชดำเนินตรงไปยังเมืองตักกสิลา ซึ่งอยู่ราว ๑๖ ไมล์จากราวัลพินดิ ระหว่างทางก่อนถึงช่องเขามรรคลา(๑) รถพระที่นั่งแล่นผ่านอนุสาวรีย์ของนายพลนิคอลซัน นายพลมีชื่อเสียงของอังกฤษซึ่งถึงแก่กรรมในสงคราม Scige of Delhi ใน ค.ศ. ๑๘๕๗ หรือ พ.ศ. ๒๔๐๐ ซึ่งผู้สนใจในประวัติศาสตร์อินเดียครั้งกระนั้นคงจะทราบเรื่องบ้าง ไม่มากก็น้อย

ก่อนที่จะดำเนินเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินต่อไป ขอเล่าเรื่องเดิมของเมืองตักกสิลาสู่กันฟังพอเป็นสังเขปก่อน ผู้อ่านจึงจะนึกเห็นภาพเมืองโบราณที่สำคัญ มีวัฒนธรรม อารยธรรมเก่าแก่ที่จะเสด็จ ๆ ไปทอดพระเนตรในวันนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

เรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้ เก็บข้อความโดยย่อจากหนังสือ(๒) ของเซอร์จอนมาแชล นักประวัติศาสตร์ โบราณคดีที่มีชื่อเสียงของอังกฤษ ซึ่งโลกถือว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญทางศิลปะคันธารราษฎร์ นอกจากนั้นแล้วเซอร์จอนยังเป็นผู้ที่ขุดและค้นคว้าโบราณสถานเมืองตักกสิลาอยู่หลายสิบปี คือราว ๔๐ ปี เคยเป็นผู้อำนวยการกองโบราณคดีของอินเดียระหว่างอังกฤษปกครอง ได้เขียนตำราโบราณคดีของชมพูทวีปโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับตักกสิลาและศิลปะคันธารราษฎร์ไว้หลายเล่ม ในปัจจุบันรัฐบาลปากีสถานยกย่องหนังสือของเซอร์จอน ใช้เป็น

---

(๑) Margala

(๒) A Guide to Taxila และ The Bhuddist Art of Gandhara by Sir John Marshal

ตำราโบราณคดีประจำชาติ เซอร์จอนถึงแก่กรรมเมื่อราว ๒ ปีมานี้เอง แต่หนังสือและงานของท่านผู้นี้คงจะดำรงอยู่ต่อไปอีกชั่วกาลนาน

เซอร์จอนได้อธิบายถึงที่ตั้งของเมืองตักกสิลาโบราณไว้ว่าเป็นชุมทางของทางหลวงสำคัญ ๓ สาย คือ สายที่หนึ่งจากตะวันออกเฉียงใต้ไปลุ่มแม่น้ำคงคาถึงปาตลีบุตร (ในปัจจุบันเรียก Patna อยู่ที่แคว้นพิหาร (Bihar) ในอินเดีย) สอง สายเหนือผ่านเมืองศรีนคร[๑] ในรัฐกัษมิร์ขึ้นไปยังเตอร์กีสถาน และสายที่สามคือสายตะวันตก ข้ามแม่น้ำสินธุไปยังเมืองปุษกราวดี (เปชาวะ) เข้าไปยังอัฟฆานิสถานและเปอร์เซีย ทางที่ ๓ นี้เองซึ่งเป็นทางที่อเล็กซานเดอร์แห่งมาเซโดเนียเสด็จกรีธาทัพผ่านเข้ามายังมัชฌิมประเทศเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗

อธิราชพระองค์นั้นเมื่อทรงยกทัพเข้ามาถึง ไม่ต้องทรงใช้กำลังแต่ประการใดก็ได้เมืองตักกสิลา เพราะกษัตริย์ผู้ครองนครตักกสิลาขณะนั้นไม่คิดสู้ เข้าสวามิภักดิ์โดยดี อเล็กซานเดอร์ประทับแรมอยู่ในเมืองตักกสิลาไม่กี่ปักษ์ก็เลิกทัพกลับไปจากลุ่มแม่น้ำสินธุ อีก ๓ ปีต่อมาก็สิ้นพระชนม์ที่เมืองเบบีลอนตามที่ทราบกันอยู่แล้ว ส่วนกองทัพกรีกที่ยังเหลืออยู่บ้างในตักกสิลาก็เลยถอยกลับหมด นอกจากเหรียญกษาปณ์ ถ้วยชามและสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ทหารกรีกทิ้งไว้ครั้งนั้นแล้ว ไม่มีร่องรอยอันใดคงเหลือจากรัชสมัยของอเล็กซานเดอร์มหาราชเลยในตักกสิลา

อีกหลายปีต่อมา คือใน พ.ศ. ๒๓๗ กองทัพกรีกภายใต้เสลูคัส[๒] นายพลมีชื่อเสียงของอเล็กซานเดอร์มหาราช ซึ่งเป็นผู้ได้รับส่วนแบ่งให้ครองอาณาจักรฝ่ายตะวันออก ก็ยกทัพเข้ามายังเมืองตักกสิลาอีก แต่ครั้งนี้ไม่ได้เข้ามานั่งเมืองโดยสะดวกอย่างครั้งอเล็กซานเดอร์เมื่อ ๒๐ ปีก่อน กองทัพกรีกเข้ามาใกล้ก็ต้องผจญกับกองทัพมหึมาของพระเจ้าจันทรคุปต์ที่ ๑ แห่งราชวงศ์เมารย (สันสกฤต) หรือโมริย (บาลี) ฝรั่งเขียน Maurya เสลูคัสเห็นท่าจะไม่สู้ดี จึงไม่คิดสู้

(๑) Srinagar เมืองหลวงของแคชเมียร์ หรือกัษมิร์

(๒) Seleukos

ส่งทูตสันถวไมตรีเข้าเฝ้าพระเจ้าจันทรคุปต์เพื่อเจริญทางพระราชไมตรีและเจรจาแลกเปลี่ยนดินแดนในลุ่มแม่น้ำสินธุที่ตนครองอยู่กับช้าง ๕๐๐ เชือก และในที่สุดยังยกธิดาสาวถวายพระเจ้าจันทรคุปต์อีกด้วย

อันพระเจ้าจันทรคุปต์องค์นี้ ผู้สนใจทางประวัติศาสตร์ก็ย่อมทราบอยู่แล้วว่าเป็นพระราชบิดาของพระเจ้าพินทุสาร และพระเจ้าพินทุสารก็มิใช่ใครอื่นไกลเป็นพระราชบิดาของพระเจ้าอโศกมหาราชนั่นเอง

ส่วนเมืองตักกสิลาเป็นเมืองลูกหลวงของสมัยนั้น เมื่อก่อนพระเจ้าอโศกเสวยราชย์เมืองปาตลีบุตร ก็ได้เคยทรงครองเมืองตักกสิลามาก่อน เดชานุภาพของกษัตริย์ทั้ง ๓ องค์แห่งราชวงศ์โมริยที่กล่าวพระนามมาแล้วนั้น เป็นที่เลื่องลือครั่นคร้ามไปทั่วทิศานุทิศ

ครั้นในปี พ.ศ. ๒๘๑ พระเจ้าอโศกก็ทรงเปลี่ยนจากศาสนาพราหมณ์ไปทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนา ในที่สุดทรงเข้าเป็นพุทธมามกะ โปรดให้สร้างพระสถูปไว้องค์หนึ่งบนเนินทางเบื้องบูรพาของเมืองตักกสิลา ประทานนามว่าพระสถูปธรรมราชิกา(๑) และโปรดให้ตั้งศิลาจารึกหลักใหญ่ไว้ข้างพระสถูปองค์นั้น เพื่อเผยแผ่หลักแห่งพระพุทธธรรมให้เป็นที่รู้ ที่นับถือ และเป็นที่ร่มเย็นแก่อาณาประชากรทั่วราชอาณาจักร ตั้งแต่นั้นต่อมา พระสถูปหรือเจดีย์ใหญ่น้อยก็บังเกิดขึ้นอีกหลายแห่งในบริเวณเมือง รวมทั้งพระสถูปที่มีผู้สร้างถวายพระกุนาละ(๒) ราชโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าอโศก ซึ่งถ้ามีโอกาสก็จะได้เล่าต่อไป

ในรัชสมัยของกษัตริย์แห่งราชวงศ์โมริยแห่งปาตลีบุตรนั้นเองที่บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองที่สุด ครั้นพระเจ้าอโศกสิ้นพระชนม์ลงใน พ.ศ. ๓๐๖ มิช้ามินานแคว้นตักกสิลาก็เกิดกระด้างกระเดื่องต่อกษัตริย์จากปาตลีบุตร ถึงแก่ตั้งตนเป็น

---

(๑) Dharmarajika Stupa

(๒) หลวงจีนซวนฉังเป็นผู้เขียนเล่าไว้ประมาณ พ.ศ. ๑๑๗๓

อิสระขึ้น และได้อยู่เป็นอิสระต่อมาหลายสิบปี จนกระทั่งปี พ.ศ. ๓๔๔ ก็มีกษัตริย์กรีกองค์หนึ่งผู้สืบสันตติวงศ์มาจากนายพลของอเล็กซานเดอร์มหาราชซึ่งโปรดให้ครองเมืองบักเตรีย[๑] ยกพลเข้ามาตีแคว้นปัญจาบได้ทั้งหมด แล้วกลับตั้งเมืองตักกสิลาซึ่งเป็นเมืองลูกหลวงมาแต่เดิมให้เป็นเมืองสำคัญ ปกครองต่อมากว่าร้อยปี

กษัตริย์กรีกหรือโยนกแห่งราชวงศ์บักเตรียองค์ที่ปรากฏพระนามเลื่องลือไปทั่วชมพูทวีป ก็คือพระเจ้ามิลินท์ (องค์เดียวกับที่ตั้งปัญหาต่างๆ ให้พระนาคเสนตอบนั่นเอง) กษัตริย์องค์นี้ทรงเลื่อมใสและทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาจนเป็นที่เคารพรักใคร่แก่พุทธบริษัททั่วไป กษัตริย์กรีกพระองค์อื่นแม้แต่อเล็กซานเดอร์มหาราช ก็ไม่ปรากฏพระนามในพงศาวดาร ในหนังสือ หรือแผ่นจารึกใด ๆ ในอินเดีย ไม่ว่าจะเป็นแผ่นศิลาหรือเหรียญกษาปณ์ก็ดี มีแต่พระเจ้ามิลินท์องค์เดียวเท่านั้น พระเจ้ามิลินท์นี้เรียกพระนามตามหนังสือไทย กรีกเรียกว่า Menander ส่วนอินเดียเรียก Milinda แต่เมื่อได้สอบสวนดูแล้วก็ได้ทราบว่าเป็นองค์เดียวกันนั่นเอง กษัตริย์พระองค์นี้ไม่เพียงแต่ปรากฏพระนามในมิลินทปัญหาและในหนังสืออื่น ๆ ยังมีพระฉายาลักษณ์และพระนามปรากฏในเหรียญกษาปณ์ที่ขุดได้ในบริเวณเมืองตักกสิลาเป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถได้ทอดพระเนตรเห็นที่เขาตั้งแสดงไว้ในตู้กระจกที่พิพิธภัณฑ์เมืองตักกสิลาด้วย

ระหว่างเวลาร้อยปีที่กษัตริย์กรีกบักเตรียครองตักกสิลาอยู่นี้ ได้ทรงย้ายเมืองจากที่ซึ่งเรียกกันมาแต่เดิมว่า 'เนินภีระ[๒]' ไปตั้งบนเนินอื่นทางทิศเหนือห่างออกไปจากที่เดิมไม่ถึงครึ่งไมล์ เมืองใหม่นี้ในปัจจุบันเรียกว่า 'สิรกัป'

---

(๑) Bactria ในปัจจุบันอยู่ทางภาคเหนือของอัฟฆานิสถาน

(๒) Bhir Mound

(Sirkap) ซึ่งเป็นแหล่งที่เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรภายในเมืองตักกสิลานี้

แหล่งแรกที่เสด็จพระราชดำเนินตรงไปทอดพระเนตรจากสนามบินเมืองราวัลพินดิ ก็คือพิพิธภัณฑสถานของตักกสิลาซึ่งตั้งอยู่ตรงริมเนินทางทิศเหนือของ 'เนินภีระ' เดิมนั่นเอง พิพิธภัณฑ์แห่งนี้มีโบราณวัตถุที่เก่าแก่กว่า ๒ พันปีและมีศิลปะคันธารราษฎร์ชิ้นเอก ๆ หลายชิ้น

อันศิลปะคันธารราษฎร์นี้นักศึกษาโบราณคดีหรือผู้สนใจทุกผู้ย่อมทราบอยู่แล้วว่ามีแบบเป็นกรีก แต่มีเรื่องราวเกี่ยวแก่พุทธประวัติ มีเรื่องในชาดกมีพระโพธิสัตว์ เป็นต้น ก่อนสมัยศิลปะคันธารราษฎร์ใช้ธรรมจักรหรือพระพุทธบาทเป็นเครื่องหมายของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่สมัยศิลปะคันธารราฎร์เป็นต้นมาก็ได้เริ่มมีพระพุทธรูปเป็นร่างมนุษย์ขึ้น

คำว่า 'คันธาระ'(๑) นี้ เป็นชื่อเดิมที่ชาวชมพูทวีปเรียกภูมิประเทศทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสินธุ ปัจจุบันได้แก่เนื้อที่สองฟากแม่น้ำเปชาวะและรัฐสวาตเป็นด่านชายแดนทางทิศตะวันตกแห่งชมพูทวีปหรือมัชฌิมประเทศติดต่อกับเปอร์เซีย ฉะนั้นจึงเป็นที่ซึ่งตะวันตกกับตะวันออกปนเปคลุกเคล้ากันอยู่ ตั้งแต่ผู้คนพลเมืองตลอดจนศิลปะอันได้รับนามว่าแบบคันธาระหรืออย่างที่เราเรียกว่าคันธารราษฎร์

ศิลปวัตถุแบบคันธารราษฎร์ ซึ่งมีอยู่ในพิพิธภัณฑ์ตักกสิลาบ้างนั้น (๒) เป็นของที่ขุดพบในบริเวณเมืองเก่าทั้งสิ้น ถ้าขุดลึกลงไปมากเคยได้ถาดหินหลายใบสลักเป็นรูปชายหญิงแบบกรีกแท้ ๆ ถ้าขุดไม่ลึกนักจึงพบหินแผ่นใหญ่ ๆ ซึ่งสลักเป็นนิทานในชาดก ต่อมาจึงพบพระพุทธรูปหลายขนาดหลายองค์ พระพุทธรูปองค์ที่เก่าแก่ที่สุดที่มีในโลกก็อยู่ในพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ เป็นพระพุทธรูป

(๑) Gandhara

(๒) บางส่วนแบ่งไปอยู่ที่พิพิธภัณฑ์เมืองเปชาวะ ละฮอร์ การาจี และบริทิชมิวเซียม



ภัณฑารักษ์กำลังถวายคำอธิบายถึงแผนผังเมืองตักกสิลา
เมื่อโบราณกาล ณ พิพิธภัณฑ์ตักกสิลา

หินทรายสูง ๑๖ นิ้ว ขุดได้จากพระสถูปธรรมราชิกาที่พระเจ้าอโศกทรงสร้างไว้ภายในบริเวณเมืองตักกสิลานี้เอง ภัณฑารักษ์ได้เป็นผู้ชี้ถวายให้ทอดพระเนตรพระพุทธรูปองค์นั้นไม่มีเศียรเหลืออยู่ หัตถ์ขวายกขึ้นคล้ายพระพุทธรูปในปางปฐมเทศนา แต่ประหลาดที่ข้อหัตถ์ทรงกำไล จึงต้องนับว่าไม่ใช่พระพุทธรูปที่ตรงตามแบบมหาปุรุษลักษณะนัก ต่อมาจึงได้ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธรูปซึ่งถูกต้องตามแบบที่ถือกันว่าเป็นพุทธลักษณะองค์แรกที่ปรากฏขึ้นในโลก เป็นภาพหินสลักแสดงพระพุทธองค์ทรงยืนอยู่กับเศรษฐีอนาถบิณฑิกผู้ซึ่งกำลังหลั่งน้ำลงบนพื้นดินในสวนเชตวันถวาย ในรูปสลักนี้พระพักตร์ของพระพุทธเจ้าเป็นแบบฝรั่งเต็มที่ มีรัศมีวงกลมอยู่เบื้องหลังพระเศียรแบบพระผู้เป็นเจ้าของฝรั่งทรงครองจีวรเหมือนกรีกเช่นเดียวกับเครื่องแต่งกายของ Sophocles เป็นต้น พระเกศายาว หวีเป็นเส้นตรงขึ้นไปขมวดเป็นพระเมาลีขนาดใหญ่ ทรงไว้พระมัสสุด้วย ที่ประหลาดน่าสนใจก็คือผู้ตามเสด็จไม่ได้เป็นพระเสวก แต่เป็นมหาดเล็กแต่งกายแบบกรีกเต็มที่ ไว้ผมยาว หนวดเครายุ่มย่ามราวกับพวกมาลิกหรือหัวหน้าเผ่าชาวปทานที่ไปเฝ้ารับเสด็จที่ช่องเขาไคเบอร์เมื่อวานนี้ มหาดเล็กผู้นี้ภัณฑารักษ์กราบบังคมทูลว่าชื่อวัชรปาน ซึ่งจำได้ว่ามีในพุทธประวัติของฝ่ายมหายานนั่นเอง

วัตถุอื่น ๆ ที่มีในพิพิธภัณฑ์ซึ่งได้ทอดพระเนตรในวันนี้ หลายอย่างเป็นวัตถุที่ขุดได้จากพระสถูปธรรมราชิกา นอกนั้นก็มีโบราณและศิลปวัตถุของสมัยต่าง ๆ เช่นเมื่อพวกปาร์เถียร[๑]ครองตักกสิลา ก็มีโบราณวัตถุของปาร์เถียรเป็นเครื่องใช้ทำด้วยเงิน และเครื่องประดับเป็นทองฝังมณีตั้งแสดงอยู่ในตู้กระจกในห้องชั้นในหลายตู้

เมื่อทอดพระเนตรพิพิธภัณฑ์ทั่วแล้วเขาก็เชิญเสด็จออกไปในสวนของพิพิธภัณฑ์ ให้ประทับภายใต้ชามิอานา แล้วก็ถวายเครื่องว่างเครื่องดื่มและน้ำ

(๑) Parthians

คนสำคัญของตักกสิลาเช้าเฝ้า เช่น ภัณฑารักษ์ของปากีสถานตะวันตกมีนามว่า โมหมัด วัลลี อุลลาห์ คาน (ตัวเล็กนิดเดียว มีเคราเป็นสีต่าง ๆ เช่นสีดำ มีสีขาวกับเทาและน้ำตาลปน) ซึ่งเมื่อก็เป็นผู้นำทอดพระเนตรวัตถุต่าง ๆ ภายในพิพิธภัณฑ์และถวายคำอธิบายทุกสิ่งทุกอย่างที่น่าสนใจตามที่ได้เล่ามาแล้ว มีผู้นำผู้ช่วยของเซอร์จอนมาแชลในการขุดค้นตักกสิลามาตั้งแต่ต้นเข้าเฝ้าด้วย เขาเป็นชาวปากีสถานผู้ซึ่งบัดนี้ชรามากแล้ว ถึงกับอยู่เฉย ๆ ก็มือสั่น เดินก็เกือบจะไม่ไหว ต้องช่วยกันพยุงตอนเข้ามาเฝ้าถวายตัว ทางพิพิธภัณฑ์ได้ถวายพระพุทธรูปคันธารราษฎร์ไว้เป็นที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินมาเยี่ยมเมืองตักกสิลาในครั้งนี้ด้วย

หลังจากนั้นก็เสด็จ ฯ โดยรถยนต์พระที่นั่งไปทอดพระเนตรฐานของเมืองโบราณ คือเมืองสิรกัป (Sirkap) ซึ่งภัณฑารักษ์เคราสีต่าง ๆ เป็นผู้นำเสด็จและเล่าเรื่องราวถวายอย่างน่าสนใจมาก อันที่จริงในบริเวณตักกสิลามีฐานเมืองโบราณถึง ๓ เมือง แต่เนื่องด้วยเวลาจำกัดจึงเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรได้แต่เพียงเมืองเดียว

เมืองสิรกัปนี้ในปัจจุบันเหลือแต่ฐาน กำแพง และซากของสิ่งก่อสร้างบางอย่าง เป็นเมืองที่สร้างตามแผนผังของกรีกโดยแท้ เมืองเดิมคือที่ 'เนินภีระ' เซอร์จอนมาแชลกล่าวไว้ในหนังสือว่าไม่มีผังเมืองแต่ประการใด ถนนหนทางและบ้านเรือนเกิดขึ้นตามแต่จะสะดวก ไม่มีระเบียบ แต่ฐานของเมืองสิรกัปที่ทอดพระเนตรเห็นวันนั้นมีการวางแผนผังเมือง คือสร้างเป็นระเบียบตามแบบตาหมากรุก หรือพูดง่าย ๆ ก็คือแบบเมืองนิวยอร์กนั่นเอง ถนนตัดกันได้ฉาก กำแพงเมืองสร้างด้วยหินแทนที่จะเป็นเชิงเทินดินเช่นของเดิม เทวสถานซงเฑียรซึ่งอยู่นอกเมืองสิรกัปทางทิศเหนือไปราว ๕๐๐ หลา ก็สร้างไม่ผิดกับเทวสถานกรีกแบบโยนก



ภัณฑารักษ์กำลังถวายคำอธิบายถึงที่ตั้งเมืองตักกสิลาเดิม
ที่กำลังทอดพระเนตรอยู่นี้คือฐานเมืองสิรกัป เมืองลูกหลวงตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช

ชนชาติกรีกที่เข้ามาตั้งอยู่ในแคว้นตักกศิลาในพุทธศตวรรษที่ ๔ และ ๕ นี่เองที่นำวิชาความรู้ใหม่ ๆ หลายชนิดมาเผยแผ่ในชมพูทวีป เช่นการปั้นรูปและเททองหลอมรูปปั้น การใช้เงินตรา ซึ่งพิมพ์พระฉายาลักษณ์และพระนามของกษัตริย์ เป็นต้น เพราะเงินตราเหล่านี้เองที่ทำให้นักประวัติศาสตร์โบราณคดีสามารถสืบลำดับวงศ์กษัตริย์แห่งชมพูทวีปได้โดยสะดวก ไม่ว่าจะเป็นยุคไหนแม้จะเป็นร้อย ๆ หรือเป็นพันปีมาแล้วก็ตาม

ที่สิรกัป เซอร์จอนมาแชล และนักโบราณคดีรุ่นต่อมาได้ขุดพบเงินตรากรีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งได้ทอดพระเนตรเห็นที่มีอยู่ในตู้พิพิธภัณฑ์ก็หลายยุคหลายสมัย ล้วนแต่มีคำจารึกทั้งที่เป็นภาษากรีกและภาษาพื้นเมือง อันแสดงให้เห็นว่าการปกครองของกรีกครั้งกระนั้นยกย่องชาวพื้นเมืองให้เสมอกับตน มิได้กดขี่อย่างทาส ได้สนับสนุนให้ใช้ภาษาพื้นเมืองเป็นภาษาราชการ เนื่องด้วยไม่เคยปรากฏว่ามีผู้หนึ่งผู้ใดค้นพบเหรียญกษาปณ์ หนังสือหรือศิลาจารึกครั้งกระนั้นเป็นภาษากรีกล้วนเลย นอกจากนั้นกรีกยังอยู่กินปนเปคลุกคลีกับพลเมืองจนกระทั่งในปัจจุบันราษฎรแถวนี้จึงยังคงมีดวงตาเป็นสีฟ้า และมีรูปร่างลักษณะอย่างอื่นอันแสดงว่าเป็นเชื้อสายของกรีก

การที่เมืองตักกศิลาเป็นแหล่งการศึกษาวิชาการมาแต่โบราณกาลนั้นเป็นที่ทราบกันทั่วไปอยู่แล้ว กุลบุตรตั้งแต่โอรสกษัตริย์ลงไปจนถึงคนสามัญย่อมได้รับการส่งเสริมให้ไปแสวงหาศิลปวิทยาการณ เมืองตักกศิลา กรีกคงจะช่วยสนับสนุนด้วยการถ่ายทอดวิชาแผนใหม่ต่าง ๆ ของตนให้ และยังจัดตั้งสถานศึกษา (ซึ่งในปัจจุบันคงจะเรียกว่ามหาวิทยาลัย) ขึ้นไว้เป็นปึกแผ่น กุลบุตรไม่ต้องไปศึกษาตามสำนักอาจารย์หรือสำนักทิศาปาโมกข์อย่างโอรสกษัตริย์ในเรื่องวงศ์ ๆ จักร ๆ อีกต่อไป

ชาวกรีกปกครองตักกสิลาอยู่ได้ประมาณร้อยปี ก็ถูกชนชาติอื่นหลายชาติกรีธาทัพเข้ามาตีแย่งอำนาจไปได้ ชนชาติแรกที่เข้ามาครองตักกสิลาตลอดจนดินแดนแถวลุ่มแม่น้ำสินธุต่อจากกรีกมิได้มาจากทางตะวันออกเช่นกษัตริย์แห่งราชวงศ์โมริยจากปาตลีบุตร แต่คราวนี้เป็นชนเผ่าต่าง ๆ ที่มาจากตะวันตกเฉียงเหนือ คือพวกศะกะซึ่งชาวชมพูทวีปเรียก Sakas และ Scythians ตามที่ฝรั่งเรียก ถิ่นที่อยู่เดิมของชนเผ่าศะกะคือแถบเมือง Toschkent ในรัฐ Kasakstan ของรัสเซีย คำว่า 'ศักราช' นั้นเรียกตามกษัตริย์ศะกะพระองค์หนึ่ง ต่อมาก็ใช้สำหรับการคำนวณปีทั่ว ๆ ไปในชมพูทวีป แล้วก็แพร่หลายใช้ต่อ ๆ กันมาตลอดจนถึงประเทศเรา

ชาวศะกะไม่มีศิลปะของตนเอง ฉะนั้น ศิลปะสมัยศะกะครองจึงยังคงดำเนินตามแบบกรีกต่อไป ตลอดจนถึงเหรียญกษาปณ์ด้วย ซึ่งมีถวายทอดพระเนตรในตู้กระจกของพิพิธภัณฑ์

ถัดจากพวกศะกะที่เข้ามาเป็นใหญ่แถบลุ่มแม่น้ำสินธุก็คือชาวปาร์เถียรซึ่งฝรั่งเรียก Parthians ชนพวกนี้ไม่ได้เป็นชาวเปอร์เซียคือไม่ได้เป็นเผ่าอารยันแต่ก็มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศเปอร์เซียหรืออิหร่านปัจจุบัน ชนพวกนี้เป็นพวกที่นับถือบูชาพระอาทิตย์ ฉะนั้น จึงปรากฏว่าเมืองสิรกปสมัยปาร์เถียรปกครองจึงมีสุริยะเทวสถาน นอกจากนั้นแล้วตามคำบอกเล่าของชาวตะวันตกที่มาเที่ยวในสมัยนั้น และได้บันทึกไว้ว่าเมืองสิรกปยังเป็นเมืองเหมือนเมื่อสมัยกรีกเป็นใหญ่ คือเป็นเมืองตาหมากรุก ผิดกันแต่ว่าเมืองสิรกปในสมัยปาร์เถียรปกครองสร้างบ้านเมืองให้แข็งแรงขึ้นกว่าเดิม เพราะครั้งนั้นโดนแผ่นดินไหวบ้านเมืองพัง ชาวปาร์เถียรจึงกลับสร้างขึ้นใหม่ให้รากฐานลึกแข็งแรงกว่าเก่า ในปัจจุบันก็พอจะเห็นตามนักประวัติศาสตร์โบราณคดีได้ว่าบ้านเมืองครั้งกระนั้นถึงจะเป็นสองชั้นก็แลดูเหมือนเป็นชั้นเดียว เพราะชั้นล่าง

อยู่ใต้ระดับพื้นดิน ภายในบ้านเหล่านี้กองโบราณคดีมีเซอร์จอนมาแชลเป็นหัวหน้า ได้ขุดพบเครื่องทองรูปพรรณและเครื่องใช้เป็นเงิน เช่นคนโท เป็นต้นมากมาย มากกว่าที่เคยพบในบริเวณโบราณสถานใด ๆ ในชมพูทวีป นักโบราณคดีสันนิษฐานว่าเพราะพวกผู้มีอันจะกินปาร์เถียรฝังสมบัติไว้ใต้ดินเมื่อครั้งเมืองตักกสิลาถูกชนชาติกุษานตีแตก

ชนชาติกุษาน (Kushans) นี้แต่เดิมมาจากเมืองจีนภาคตะวันตก เข้ามาอยู่ทางภาคใต้ของทะเลสาบอารัลในรัสเซียก่อน แล้วอพยพเข้ามาอยู่ในลุ่มแม่น้ำกาบุลในอัฟฆานิสถาน ในที่สุดก็กรีธาทัพเข้ามาแผ่อำนาจแถวลุ่มแม่น้ำสินธุในราวปี พ.ศ. ๖๐๐ ครั้นในพุทธศักราช ๖๒๑ กษัตริย์กุษานทรงนามว่าวิมก็ยกพลเข้าตีมณฑลปัญจาบกับเมืองแถบลุ่มแม่น้ำสินธุได้ทั้งหมด ดังนั้นปี ๖๒๑ จึงเป็นปีแรกของมหาศักราช ปีที่ ๑ แห่งมหาศักราชนี้เคยเข้าใจกันว่าเป็นปีแรกของรัชกาลพระเจ้ากนิษกะ กษัตริย์ผู้เรืองนามแห่งราชวงศ์กุษาน แต่เซอร์จอนมาแชลกล่าวไว้ในหนังสือว่ามิใช่เช่นนั้น ด้วยพระเจ้ากนิษกะขึ้นครองราชย์ภายหลังมหาศักราชหลายสิบปี คือใน พ.ศ. ๖๙๐ ซึ่งไม่ตรงกับปีที่ ๑ ของมหาศักราช

พระเจ้ากนิษกะไม่เพียงแต่ทรงเป็นนักรบที่เก่งกล้า ชำนาญการสงครามแต่ยังโปรดการก่อสร้างไม่น้อยไปกว่าพระเจ้าอโศก คือโปรดให้สร้างหอคอยที่เมืองปุษกราวดีหรือเปชาวะ ทรงสร้างเมืองศิรสุขที่คู่กับสิรกป เมืองในแคว้นกัษมิรและวัดที่เมืองมธุรา ริมแม่น้ำยมนา เป็นต้น นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภกที่สำคัญ ทรงจัดให้มีจตุตถสังคายนาขึ้นที่แคว้นกัษมิร และโปรดให้สร้างพุทธเจดีย์สถานไว้จนนับไม่ถ้วน ครั้นพระเจ้ากนิษกะสิ้นบุญราชวงศ์กุษานก็เสื่อมลง แต่พระพุทธศาสนาและศิลปะต่าง ๆ ยังคงรุ่งเรืองต่อไปรวมทั้งศิลปะแบบที่เราเรียกว่า 'คันธารราษฎร์' ด้วย

ราชวงศ์กุษานเสื่อมอำนาจลงเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๐ เพราะกษัตริย์เปอร์เซียเริ่มแผ่อำนาจเข้ามาจนถึงปัญจาบ แต่พอถึง พ.ศ. ๙๓๓ ราชวงศ์กุษานก็กลับฟื้นฟูอำนาจขึ้นมาใหม่ ครั้งนี้เองที่นักประวัติศาสตร์โบราณคดีเรียกว่าเป็น 'สมัยทองของศิลปะคันธารราษฎร์' ทั้งนี้เพราะราชธิดาของกษัตริย์ลิจฉวีแห่งกรุงเวสาลี ทรงนามว่า กุมาระเทวี ทรงอภิเษกสมรสกับพระราชาเมืองมคธ (Magadha) ผู้ขึ้นครองราชย์เมืองปาตลีบุตร เฉลิมพระนามว่าจันทรคุปต์ที่ ๑ ราชวงศ์ลิจฉวีแห่งกรุงเวสาลีนี้เคยเรืองพระนามเมื่อครั้งพุทธกาล แต่แล้วก็เงียบหายไปหลายร้อยปี พึ่งจะกลับรุ่งโรจน์ขึ้นมาใหม่เมื่อกุมาระเทวีอภิเษกสมรสกับพระเจ้าจันทรคุปต์ ซึ่งทรงแผ่อาณาจักรรวมกันเข้าคือราชอาณาจักรที่กษัตริย์ลิจฉวีครองอยู่ไปจนถึงเมืองมคธ และจากเมืองมคธไปตามลำแม่น้ำคงคาตลอดจนถึงเมืองพายัพหรืออัลลาหะบัดในปัจจุบัน พระเจ้าจันทรคุปต์ทรงเป็นปฐมกษัตริย์ของราชวงศ์คุปตะอันมีกษัตริย์สำคัญยิ่งรวม ๕ พระองค์ คือ

๑. จันทรคุปต์ ที่ ๑

๒. สมุทคุปต์

๓. จันทรคุปต์ ที่ ๒ หรือพระวิกรมาทิตย์ ราชาแห่งกรุงอุชชยินี ในนิทานเวตาล และหนังสืออื่นซึ่งรัตนกวีครั้งนั้น เช่น กาลิทาสเขียนไว้

๔. กุมาระคุปต์ และ ๕. สกันทคุปต์

แต่ละพระองค์โปรดให้ทำเหรียญกษาปณ์บอกศักราชและจารึกเหตุการณ์สำคัญในรัชสมัยของพระองค์ไว้

ในสมัยที่ราชวงศ์คุปตะเป็นใหญ่ พระพุทธรูปยังมีลักษณะเป็นกรีก แต่พระเกศาเปลี่ยนไปเป็นพระศกขมวดเป็นก้นหอยอย่างที่นิยมกันในสมัยปัจจุบัน สมัยกุษานครั้งหลังนี้คือตอนที่กษัตริย์แห่งราชวงศ์คุปตะเป็นใหญ่ในชมพูทวีปทางภาคตะวันออก ศิลปะคันธารราษฎร์ก็เลยถ่ายแบบไปให้ช่างคุปตะ จนในที่สุด

การถ่ายแบบก็เลยแพร่มาทางตะวันออกจนกระทั่งถึงเมืองเรา จนเป็นที่รู้จักเป็นที่ทราบกันจนทุกวันนี้

ฝ่ายแคว้นคันธารราษฎร์และเมืองตักกสิลานั้น ครั้นในปี พ.ศ. ๑๐๐๓ ก็ถูกพวกฮวนขาว (White Huns หรือ Ephthalites) ซึ่งเข้ามาทางเปอร์เซียย่ำยีและทำลายจนบ้านเมืองและวัดวาอารามพังพินาศหมด เมืองตักกสิลาก็สิ้นความสำคัญ ครั้นต่อมาก็เลยค่อย ๆ สูญหายไปจากความทรงจำของโลก

เมื่อได้เล่าพงศาวดารเมืองตักกสิลาอันเป็นเมืองโบราณเหลือแต่ฐานซึ่งเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรในวันนี้พอประมาณแล้ว ก็จะขอย้อนกลับไปเล่านิทานครั้งพระเจ้าอโศกครองเมืองสิรกปซึ่งภัณฑารักษ์เคราสีต่าง ๆ เล่าถวายต่อไป

ภัณฑารักษ์ได้ชี้มือไปทางกำแพงแห่งหนึ่งภายในบริเวณด้านนอกของพระราชวังโบราณ แล้วเล่าถวายว่า ณ ที่นี้เขาว่ากันว่าเป็นที่ซึ่งพระกุนาละราชโอรสของพระเจ้าอโศกประทับดีดพิณอยู่ พระกุนาละองค์นี้ถูกสนมเอกของพระบิดา นามว่า ดิษยรักษิต[๑]หลงรัก ครั้นไม่สมประสงค์ นางก็โกรธและเกลียด จึงคิดอาฆาตใช้เล่ห์กลจัดการให้มีผู้ควักดวงเนตรของพระกุนาละออกทั้ง ๒ ข้าง แล้วให้เนรเทศไปเสียโดยไม่มีใครรู้เห็นก็คน พระกุนาละผู้เคราะห์ร้ายทรงตกระกำลำบากทนทุกข์ทรมานอยู่นาน ต้องเป็นวณิพกเที่ยวร่อนเร่ร้องเพลงดีดพิณไปตามที่ต่าง ๆ ในที่สุดก็มาถึงกำแพงพระราชวังณเมืองสิรกปตรงที่ภัณฑารักษ์ชี้ถวายนี้ จึงประทับพิงกำแพงเล่นดนตรีและร้องเพลงอยู่ บังเอิญพระเจ้าอโศกทรงสดับเสียงเพลงของราชโอรส ทรงจำได้ แปลกพระทัยก็เสด็จออกมาทอดพระเนตร เห็นราชโอรสกลายเป็นวณิพกไม่มีดวงเนตรก็ทรงสลดพระทัย ทรงรักและสงสารยิ่งนัก เมื่อนำพระองค์เข้าไปในพระราชฐานและทรง

(๑) Tishyarakshita

สืบสาวราวเรื่องได้ตลอดแล้ว พระสนมคนโปรดที่ร้ายกาจก็ถูกสำเร็จโทษให้สาสมกับความผิด ส่วนพระกุนาละนั้นไม่นานต่อมาก็กลับได้ดวงจักษุคืนตามเดิม เพราะเสด็จไปที่พุทธคยาและมีพระสงฆ์ในบวรพุทธศาสนาองค์หนึ่งนามอรหัตโฆษเป็นผู้รักษาถวาย(๑) นิยายเรื่องนี้ ภัณฑารักษ์ยอมรับว่าคล้ายนิยายคลัสสิกของกรีกชื่อ Hippolytus and Phaedra ซึ่งอาจจะได้เค้ามาก็เป็นได้ เพราะเรื่องนั้นเป็นนิยายที่ชาวกรีกทุกคนครั้งกระโน้นย่อมรู้จักและแพร่ต่อไปถึงชาวมัชฌิมประเทศ

เรื่องพระกุนาละนี้จะเป็นเรื่องจริงหรือไม่ก็ตาม แต่ไม่ไกลจากเมืองสิรกัปนัก ยังมีซากเจดีย์เรียกว่าพระสถูปกุนาละคงเหลืออยู่จนทุกวันนี้ นัยว่าสร้างขึ้นในที่ซึ่งพระกุนาละถูกควักดวงเนตรทั้ง ๒ ข้าง หลวงจีนฮวนฉังซึ่งไปเยี่ยมเมืองตักกสิลาประมาณปี พ.ศ. ๑๑๗๓ เป็นผู้บันทึกเรื่องทั้งหมดนี้ไว้ และกล่าวว่าได้ไปดูพระสถูปกุนาละด้วย ตามพงศาวดารพระกุนาละทรงเป็นอุปราชครองเมืองตักกสิลาต่อจากพระราชบิดา แต่มิได้มีการกล่าวถึงพระจักษุว่าอย่างไร

ราวบ่ายโมงก็เสด็จพระราชดำเนินจากเมืองตักกสิลากลับเมืองราวัลพินดิประทับที่บ้านรับรองของประธานาธิบดี ระหว่างนั้นก็ได้ทรงทราบข่าวจากหนังสือพิมพ์ 'ดอน' ประจำวันนี้เองลงข่าวจากเมืองเปชาวาร์ว่า เมื่อวานได้มีการยิงต่อสู้กันขึ้นระหว่างชาวปทานสองเผ่า เลยจากป้อม 'ชำรูด' ซึ่งเสด็จ ๆ ไปเมื่อวานราว ๑๐ ไมล์ มีผู้บาดเจ็บ ๓ ราย ตาย ๑๓ ราย พวกที่ถูกยิงตายมีผู้ชาย ๕ คนจากเผ่าหนึ่ง ผู้หญิง ๕ คน ผู้ชาย ๒ คน จากอีกเผ่าหนึ่ง

หนังสือพิมพ์ 'ดอน' อธิบายว่าสาเหตุที่เกิดยิงกันขึ้นถึงบาดเจ็บล้มตายเมื่อวานนี้ก็เพราะเกิดแก่งแย่งกันเรื่องการแบ่งสันปันส่วนที่ดินที่จะได้รับการทดน้ำจากเขื่อนวอสัก เผ่าทั้งสองยิงต่อสู้กันอยู่ถึง ๖ ชั่วโมง จนมีหัวหน้าเผ่าอื่นซึ่ง

(๑) เรื่องพระกุนาละมีเกร็ดมาก เรื่องเดียวกันนี้เล่ากันไปหลายนัย

เสร็จจากการต้อนรับเสด็จพระราชาและพระราชินีแห่งเมืองไทยที่บ้อม 'ชำรุด' รีบมาห้ามและจัดการให้เลิกแล้วต่อกัน มิฉะนั้นอาจจะยิ่งต่อสู้กันต่อไปเป็นวัน ๆ ผู้คนคงจะล้มตายลงข้างละมากกว่าที่ได้เป็นไปแล้ว

ข่าวจากหนังสือพิมพ์ที่ทรงชพระราชทานให้อ่านในวันนี้เป็นการอธิบายให้ทราบว่า ลำเหตุที่หัวหน้าเผ่ามาเฝ้าไม่ครบคนเมื่อวานนี้ คือขาดไป ๒-๓ คนนั้นก็เพราะมัวยิงกันเสีย กล่าวคือ ล้างการเสียเกียรติด้วยเลือดหรือบาดีลกันเพลินอยู่แถวใกล้ ๆ ที่เสด็จ ฯ ไปนั่นเอง

ประทับอยู่ที่บ้านรับรองของประธานาธิบดีไม่นาน พอได้เวลาก็เสด็จพระราชดำเนินไปยังบ้านประธานาธิบดีซึ่งอยู่ติดกัน

วันนี้ประธานาธิบดีเชิญเสด็จ ฯ เพื่อถวายพระกระยาหารกลางวันร่วมกับครอบครัวของท่าน ภริยาท่านประธานาธิบดีได้เข้าเฝ้าเป็นครั้งแรก พร้อมด้วยบุตรชาย บุตรสะใภ้ และบุตรี ๓ คน ตัวท่านประธานาธิบดีนั้นย่อมทราบกันอยู่แล้วว่าเป็นผู้ที่มีร่างทั้งสูงทั้งใหญ่สมเป็นทหาร แต่ภริยาตัวเตี้ยแทบไม่ถึงบ่าท่านประธานาธิบดี ร่างค่อนข้างกว้าง ส่วนบุตรชายก็มีเค้าไปทางข้างมารดา ไม่สูงใหญ่ล่ำสันอย่างบิดา ส่วนบุตรีทั้ง ๓ คนนั้น คนโตสูงสง่า เค้าหน้าเป็นแหม่มคนรองลงไป ๒ คนไม่สูงไม่ต่ำ หน้าตาดีทั้ง ๓ คน ส่วนบุตรสะใภ้นั้นก็สวยเด่นมาก ทุกคนดึงสาหรีขึ้นไปปิดศีรษะ บุตรสาวคนหนึ่งเล่าว่าบิดาเป็นผู้ที่เคร่งมากทางประเพณี ไม่ชอบให้ครอบครัวเปลือยศีรษะให้ผู้ใดเห็น ถือว่าไม่เป็นการเรียบร้อย ทั้ง ๆ ที่ในสมัยปัจจุบันสตรีอื่นในปากีสถานก็ไม่ถือธรรมเนียมนี้กันแล้ว แต่บุตรีประธานาธิบดีก็ยังต้องคลุมศีรษะอยู่เสมอในที่ประชุมชน

ท่านประธานาธิบดีมีบุตรหลายคน บุตรชายมาเฝ้าไม่ครบคน เพราะบางคนยังเรียนอยู่ที่เมืองอังกฤษ ส่วนบุตรีมาเฝ้าครบถ้วน คนโตสวยกว่าเพื่อนเห็นเรียกกันว่าเจ้าหญิง Jahanzeb เป็นหม่อมของเจ้าราชบุตรเมือง Swat ซึ่ง

ในปัจจุบันเป็น Wali หรือเจ้าผู้ครองนครแทนบิดาซึ่งลาออกจากตำแหน่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ เมือง Swat นี้ชาวเมืองเรียกว่าสว้าต ภาษาสันสกฤตเขียนว่าศวศตุ แต่ภาษากรีกเขียนว่า Sauastas เคยเป็นทางผ่านของอเล็กซานเดอร์มหาราช พวกอารยัน มาร์โคโปโล และกองทัพของเจงกิสข่านเมื่อกรีธาทัพลงมายังลุ่มแม่น้ำสินธุ เมืองสว้าตเป็นเมืองภูเขาที่มีภูมิประเทศงามมาก อากาศเย็นตลอดปีแทบจะไม่มีหน้าร้อน แคว้นสว้าตนี้เขาเรียกเจ้าผู้ครองนครว่า 'วาลี' และเจ้าราชบุตรว่า 'วาลิอะหัต' วาลีแห่งสว้าตซึ่งเป็นเขยใหญ่ของประธานาธิบดีไม่ได้ลงจากภูเขามาเฝ้า เพราะติดธุระ ส่วนเจ้าหญิงจะฮานเซ็บผู้ภริยาเมื่อประธานาธิบดีไปเยือนเมืองอเมริกาทางราชการเมื่อปีก่อน ก็ได้ทำหน้าที่แทนมารดาไปกับบิดาในฐานะที่เป็น 'สตรีคนที่ ๑' ของปากีสถาน ส่วนน้องสาวคนที่ ๒ อายุเพียง ๑๖–๑๗ ปี แต่ได้หมั้นแล้วกับน้องสามีของพี่สาว คือโอรสองค์รองของวาลีแห่งสว้าตองค์ก่อน นัยว่าอีกราว ๒ เดือนจะแต่งงาน ส่วนคนที่ ๓ ยังเป็นเด็กนักเรียน แต่มองดูก็สาวเท่า ๆ กับพี่สาวทั้ง ๒ คน

นอกจากครอบครัวประธานาธิบดี ผู้ที่มาร่วมโต๊ะเสวยในวันนั้น มีรัฐมนตรีหลายท่าน บ้างก็มีภริยามาด้วย บ้างก็มาเดี่ยว แล้วก็มีพวกตามเสด็จทางราชการทั้งฝ่ายเขาฝ่ายเราทั้งหมด รวมทั้งนายทหารองครักษ์ของประธานาธิบดี ๒–๓ คนด้วย ประทับโต๊ะเสวยกับประธานาธิบดีและภริยา รัฐมนตรีนัดและรัฐมนตรีของเขาบางท่าน คนอื่น ๆ รวมทั้งบุตรสาวบุตรชายและบุตรสะใภ้ของประธานาธิบดีและแขกอื่นต่างรับประทาน 'บุฟเฟ่' แล้วมานั่งโต๊ะเล็ก ๆ กันเองภายในห้องเดียวกันนั้น

บ้านประธานาธิบดีที่นี่ไม่ใหญ่โต เป็นบ้านธรรมดา ๆ แบบฝรั่ง จัดเข้าที่สวนก็ไม่ใหญ่เท่าใดนัก แต่หญ้าเรียบ มีดอกไม้ล้มลุกเมืองหนาวหลายชนิด ดอกฟล็อกซ์สีแดงนั้นเด่นกว่าดอกไม้อื่น แปลงใหญ่ออกดอกเต็ม



ฝีพระหัตถ์ทรงถ่ายสมเด็จ ฯ พระบรมราชินีนาถ
พร้อมด้วยประธานาธิบดี ภริยา บุตรีทั้ง ๓ และบุตรสะใภ้
ณ บ้านประธานาธิบดี เมืองราวัลพินดิ

เมื่อเสวยพระกระยาหารกลางวันเสร็จ สมเด็จพระบรมราชินีนาถก็พระราชทานของที่ระลึกแก่ครอบครัวประธานาธิบดี คือ โถถมทองลงยาสำหรับตั้งที่โต๊ะเครื่องแป้งแก่ภริยาประธานาธิบดี กระเป๋ากลางคืนถมทองมีพระปรมาภิไธยย่อแก่ธิดาคนโต พัดงาเขียนเป็นรูปรามเกียรติ์แก่ธิดาคนกลาง แหวนนพเก้าแก่ธิดาคนเล็ก ทั้งสองพระองค์ทรงฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกับประธานาธิบดีและครอบครัว พอได้เวลาคือพอบ่าย ๓ โมงครึ่งก็ทรงลาประธานาธิบดีและครอบครัว เสด็จพระราชดำเนินตรงไปยังสนามบิน เพื่อเสด็จ ๆ ต่อไปยังเมืองละฮอร์ เมืองหลวงของปากีสถานตะวันตก

การเสด็จพระราชดำเนินจากราวัลพินดิไปเมืองละฮอร์นี้ไม่ไกลนัก เป็นเวลาเพียงชั่วโมงเดียวเท่านั้นทางเรือบิน ราวบ่าย ๕ โมงเรือบินพระที่นั่งก็ร่อนลงที่สนามบินเมืองละฮอร์ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ที่ ๒ ในปากีสถาน เมื่อครั้งอังกฤษปกครองเป็นเมืองที่สำคัญยิ่งทางเหนือ เรียกว่าเป็นเมืองหลวงของแคว้นปัญจาบเหนือ มีแม่น้ำระวี(๑)แล่นผ่าน ทางต้นน้ำเป็นดินแดนปัญจาบตะวันออกของอินเดีย

เมืองละฮอร์อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลราว ๗๓๕ ฟุต เป็นเมืองโบราณก็จริง แต่ไม่มีใครทราบเรื่องราวจนเมื่อไม่ถึง ๙๐๐ ปีมานี้เอง เมื่อมาห์มุดแห่งกัซนาจากกาบุล คือกษัตริย์ราชปุตแห่งราชวงศ์ศากยะตีได้ คำว่า ‘ละฮอร์’ นี้กล่าวกันว่าคือ ‘ลพปุระ’ หรือลพบุรีไทย ๆ เรานี่เอง ‘ละฮอร์’ แผลงมาจากนาม ‘ลาวะ’ หรือ ‘ลพ’ อย่างไทย ๆ ก็คือ ‘พระลบ’ หมายถึงโอรสพระรามในเรื่องรามเกียรติ์ของเราหรือรามายณของเขา แต่ในสมัยที่กษัตริย์ฮินดูแห่งศากยะครอง ดูเหมือนจะเรียกเมืองละฮอร์ว่า ‘ปัญจาลนคร’ (Panchalanagar) ความสำคัญ ความหรูหราของเมืองละฮอร์เริ่มมีขึ้นเมื่ออยู่ภายใต้กษัตริย์โมกุล

---

๑. Ravi เป็นชื่อที่เรียกในปัจจุบัน ในพงศาวดารบางแห่งก็เรียกว่าอิราวะ หรือ อิราวดี

เริ่มตั้งแต่รัชสมัยของจักรพรรดิอักบาร์เป็นต้นมา สิ่งก่อสร้างสำคัญในเมืองละฮอร์ที่เหลือในปัจจุบันโดยมากสร้างโดยราชโองการกษัตริย์โมกุลแทบทั้งสิ้น มีสร้างเพิ่มเติมโดยกษัตริย์ราชวงศ์ซิกข์คือรณชิตสิงห์ (ซึ่งครองราชย์ต่อจากกษัตริย์โมกุล) บ้างเป็นบางแห่ง สิ่งสลักหักพังได้รับการปฏิสังขรณ์และรักษาให้อยู่ในสภาพปัจจุบันตั้งแต่อังกฤษครองเป็นต้นมาจนบัดนี้

แคว้นปัญจาบตะวันตกของปากีสถานประกอบด้วยแว่นแคว้น ๑๖ แห่ง แบ่งออกเป็น ๓ ภาค คือละฮอร์ ราวัลพินดิ และมุลตาน เมืองละฮอร์มีชื่อว่าเป็นเมืองของชาวปัญจาบ แต่ก็มีชนเผ่าอื่นอาศัยอยู่เป็นอันมาก เช่นชาวปทาน ราชปุต คุชาร์ (Gujars ซึ่งเป็นพวกเลี้ยงสัตว์) ชัต บาลูชิ เป็นต้น คำว่าปัญจาบเองแปลว่า 'เมืองแห่งแม่น้ำทั้ง ๕' ซึ่งไหลลงสู่แม่น้ำสินธุ เมื่อก่อนเรือบินพระที่นั่งจะร่อนลงได้เห็นแม่น้ำ ๔ ใน ๕ ของปัญจาบซึ่งรัฐมนตรีเช้กอัผู้โดยเสด็จมาในเรือบินชี้ถวายให้ทอดพระเนตร คือแม่น้ำ Jhelum, Sutlej, Chenab และ Ravi เป็นสุดท้าย แล้วจึงลงที่สนามบินละฮอร์

ที่สนามบินผู้สำเร็จราชการคนเดิมมารับเสด็จ พร้อมด้วยบุคคลสำคัญของเมืองละฮอร์ เมื่อการรับเสด็จเสร็จแล้ว ก็ประทับรถพระที่นั่งกับผู้สำเร็จราชการเป็นกระบวนแห่เข้าเมืองไปยังทำเนียบรัฐบาลอันเป็นที่ประทับ มีผู้คนคอยเฝ้าอยู่ ๒ ข้างทางแน่นขนัด สตรีเมืองนี้ยังได้เห็นหน้าตาบ้าง ไม่เหมือนเมืองที่แล้วมา ถ้าเป็นสตรีชาวปัญจาบหรือเผ่าอื่นก็มักเปิดหน้า ถ้าเป็นชาวปทานดอกจึงเหมือนเต็นท์เดินได้ สีขาว สีดำแบบโม่งอย่างที่เคยเห็นแล้ว แต่อย่างน้อยสตรีชาวปทานเมืองนี้ก็อุตส่าห์ออกมายืนเฝ้าข้างถนนเต็มไปหมด ไม่แอบดูตามรูในกำแพงบ้านอย่างที่เมืองเปชาวะ ปุษกราวดีหรือบุรุษบุรี

ถนนที่เมืองนี้โดยมากมีชื่อเป็นถนนเมืองลอนดอน เช่นถนนสายสำคัญก็ชื่อ The Mall แล้วก็มีถนนแชริงครอส เป็นต้น

อันทำเนียบรัฐบาลซึ่งทางราชการจัดถวายเป็นที่ประทับนั้นเป็นตึกสีขาวอยู่ในบริเวณที่กว้างใหญ่ มีสวนงามยิ่งนัก มีสนามกว้าง มีต้นไม้ใหญ่น้อยและมีดอกไม้ล้มลุกออกดอกสีสดปลูกเป็นแปลงใหญ่เป็นชั้น ๆ ที่ริมสนาม คล้ายขั้นบันไดกว้างเต็มไปด้วยดอกไม้ หญ้าเรียบแบบสวนอังกฤษเต็มที่ ตัวทำเนียบนั้นตรงกลางเป็นรูป ๘ เหลี่ยม มียอดเป็นโดมสูง สองข้างโดมต่อเป็น ๒ ปีกยาวมี ๒ ชั้น ข้างซ้ายเป็นที่อยู่ของผู้สำเร็จราชการ ทางขวาเป็นที่ประทับ พวกที่ตามเสด็จบางคนอยู่ทางด้านที่ประทับข้างบนคือต่ำจากที่ประทับลงมาไม่มากนักบ้าง ชั้นล่างใต้ที่ประทับบ้าง การตบแต่งห้องแต่ละห้องสวยงามแบบฝรั่งสะดวกสบายทุกอย่าง โดยเฉพาะตรงที่ประทับมีพรมเปอร์เซียอย่างดีผืนใหญ่ปูเต็มห้องจนไม่เห็นพื้น ที่เดียวกันนี้เป็นที่ประทับของพระราชินีนาถเอลิซะเบธกับพระราชสวามีเมื่อเสด็จมาเยี่ยมปากีสถานทางราชการเมื่อปีที่แล้ว ส่วนพวกตามเสด็จฯ คนอื่นเขาจัดให้อยู่ที่โฮเต็ลชื่อ Faletti's

ที่ใต้โดมตรงกลางของทำเนียบนั้นใช้เป็นห้องรับประทานอาหารของทำเนียบ ตั้งแต่เพดานของโดมลงมาจนถึงฝาห้องเป็นฝีมือสลักหินอ่อนประดับด้วยพลอยสีต่าง ๆ แบบโมกุล ซึ่งเรียกว่า tempera painting ลวดลายเป็นดอกไม้และใบไม้ขดไปขดมา แล้วก็มีผลไม้และแจกันรวมอยู่ในลวดลายนั้นด้วยลวดลายแบบนี้เรียกว่า arabesque design งดงามฝีมือประณีตยิ่งนัก ถามก็ได้ความว่าสร้างตั้งแต่สมัยจักรพรรดิอักบาร์ ครั้นคุยกันต่อไปก็ได้ทราบยิ่งไปกว่านั้น คือได้ทราบว่าใต้ห้องรับประทานอาหารของทำเนียบนี้เป็นที่ฝังศพของพระญาติอักบาร์ ผู้มีนามว่า Qasim Khan ซึ่งถูกฆ่าตายเมื่อ ๓๖๒ ปี (พ.ศ. ๒๓๔๓) มาแล้ว อักบาร์ทรงสร้างที่ฝังศพแห่งนี้พระราชทานเป็นเกียรติยศคาซิมคานเป็นครูของพวกมวยปล้ำ คนแถวนั้นจึงเรียกที่ฝังศพของเขาว่า The Wrestler's Tomb ในปัจจุบันศพของท่านคานก็ยังอยู่ใต้ห้องรับประทานอาหารของทำเนียบ มีบันไดเดินลงไปได้จากห้องรับประทานอาหารนั้น ถึงแม้คาซิม

คานจะถูกฆ่าตายไปนานแล้ว แต่ในบริเวณสวนซึ่งในปัจจุบันเป็นของทำเนียบเคยเป็นที่ซึ่งพวกมวยปล้ำมาไหว้ครูและฝึกซ้อมอยู่จนรัชสมัยของกษัตริย์ซิกข์ คือ พระเจ้ารณชิต สิงห์ คือเมื่อราว พ.ศ. ๒๓๘๑ จึงมีผู้สร้างบ้านรูป ๘ เหลี่ยมขึ้นรอบโดมที่ฝังศพแห่งนั้น เพื่อใช้เป็นที่อยู่และที่ว่าการของกรมทหารซิกข์ บริเวณรอบโดมคือสวนของทำเนียบในปัจจุบันก็ใช้เป็นกรมทหาร พวกนักมวยปล้ำทั้งปวงจึงมาฝึกซ้อมมวยและไหว้ครูไม่ได้อีกต่อไป เลยต้องไปหาที่อื่นแทน ครั้นใน ค.ศ. ๑๘๔๙ หรือ พ.ศ. ๒๓๙๑ เมื่ออังกฤษแผ่อำนาจเข้ามาครองแคว้นปัญจาบทั้งหมด ก็เข้ายึดบ้านนี้ไว้เป็นแห่งแรกแห่งหนึ่ง แล้วก็แก้ไขก่อสร้างต่อเติมปีกทั้งสองข้างจากบ้าน ๘ เหลี่ยมตรงกลาง เพื่อใช้เป็นที่อยู่และเป็นทำเนียบรัฐบาล และเมื่อปากีสถานเป็นอิสระก็คงใช้เป็นทำเนียบรัฐบาลต่อไปตามเดิม

เกือบย่ำค่ำจึงเสด็จถึงที่ประทับ รัฐมนตรีประจำพระองค์ได้นำบุตรีคนเดียวของท่านอายุ ๑๔ ปีมาเฝ้าถวายตัว เด็กสาวผู้นี้แต่งกายแบบปัญจาบคือนุ่งกางเกงรัดข้อเท้า สวมเสื้อยาวเลยหัวเข่าทับอีกชั้นหนึ่ง มีผ้าคล้องคอห้อยสองชายไปทางบ่าหลังทั้งสองข้าง สตรีชาวปัญจาบนี้เป็นสาวเร็ว บุตรีรัฐมนตรีอายุเพียง ๑๔ ปี ถ้าไม่ทราบอายุ คงคิดว่าเป็นสาวอายุราว ๑๘–๑๙ เป็นอย่างน้อย เพราะร่างใหญ่ หน้าตาท่าทางก็เป็นสาวเต็มตัว

วันนี้ทั้งวันแทบไม่ได้ทรงพักผ่อน พอเสด็จ ๆ ถึงทำเนียบรัฐบาลไม่นาน ทอดพระเนตรลงไปข้างล่างก็เห็นแขกเริ่มต้นมากันแล้ว ด้วยผู้สำเร็จราชการจัดงานรับรองถวายในสวนด้านหน้าของทำเนียบ นัยว่าเชิญแขกราว ๒๐๐ คน ตามหมายกำหนดการอันล่าที่สุดกะให้เสด็จลงราวทุ่มหนึ่ง เกือบ ๒ ทุ่มก็เสด็จขึ้น

งานรับรองตอนค่ำวันนั้นก็ตามเคย มีการนำบุคคลสำคัญเข้าเฝ้าและ ฯลฯ ไม่มีสิ่งใดแปลกไปกว่าที่เคย นอกจากวงดุริยางค์ทหารบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีผิดทั้งสองครั้ง คือทั้งตอนเสด็จลงและเสด็จขึ้น กลับไปเล่นเพลงชาติ

แทน เอกอัครราชทูตไทยเดือดร้อนมากแทบจะร้องไห้ ต้องช่วยกันปลอบ จึงค่อยคลายความเดือดร้อนลงบ้าง

เมื่อเสด็จขึ้นแล้วก็เสวยพระกระยาหารตามลำพัง แต่พอ ๓ ทุ่มก็เสด็จฯ ไปยังโรงละคร Al–Hamra เพื่อทอดพระเนตรนาฏศิลป์ของกรมศิลปากรของปากีสถานคือ Pakistan Arts Council การแสดงถวายในคืนนั้นเรียกว่า Music and Rhythm มีรายการดังต่อไปนี้

๑. วงดนตรีของกรมศิลปากรร่วมกับวงสถานีวิทยุปากีสถานบรรเลงเพลงรับเสด็จซึ่งแต่งขึ้นใหม่ในโอกาสนี้ เพื่อแสดงเครื่องดนตรีพื้นเมืองต่าง ๆ ถวาย ได้บรรเลงทั้งเพลง ' ปากีสถานเดิม ' และเพลงสมัยใหม่

๒. เพลงพื้นเมือง เต้นและร้องโดยหญิงสาว ๖ คนเพื่อฉลองในการที่ข้าวสาลีสุก ถึงฤดูเก็บเกี่ยวแล้ว ระบำที่เต้นเรียกว่า Jhoomer เป็นระบำภาคเหนือของเขา ผู้เต้นล้วนเป็นสาวชาวเหนือ ผิวขาว ร่างสูง จมูกโด่ง ตาคม เค้าหน้าละม้ายไปทางแหม่มมาก

๓. แสดงการตีกลองและร้องเพลงพื้นเมืองของแคว้นสินด์หลายเพลง เป็นรายการที่นานพอใช้

๔. แสดงการสีไวโอลินของเขาที่เรียกว่า Sarangi มีร้องเพลงประกอบด้วย ระหว่างการแสดงมองไปข้าง ๆ และข้างหลัง เห็นคนดูหลับไปหลายราย

๕. เต้นระบำโมกุลหรือมูกัลเรียกว่า Kathak Dance มี ๔ ตอน ท่าคองอกแง่ก สวมพวงลูกพรวนที่ข้อเท้าหลายพวงซ้อน ผู้เต้นรัวกระทืบพื้น เสียงลูกพรวนและเสียงกระทืบพื้นจึงดังก้อง คนดูที่หลับไปเมื่อรายการก่อนกลับตื่นขึ้นมาหลายราย โดยเฉพาะตอนที่ผู้ประกาศบอกว่าชื่อตัดคำ และอธิบายว่าเป็น rhythmic patterns through fast foot work.

๖. ต่อไปเป็นการแสดงสีซอที่เขาเรียกว่า Sitar เดี่ยว ๒ เพลง เพลงซอทั้ง ๒ นี้ยาวเพื่อยพึ่งเรื่อยเจื่อยไม่เปลี่ยนแปลง คนดูที่จำต้องตื่นขึ้นเมื่อรายการก่อนเพราะมีการรัวเท้ากระทืบพื้นจนลูกพรวนดังลั่นกลับหลับไปตามเดิมอีก ซ้ำถึงคนที่ตอนแรกพยายามเบิ่งตาไม่ให้หลับให้หลับตามไปอีกราวครึ่งโรงเห็นจะได้ ห้องก็ค่อนข้างมืด อากาศเย็นกำลังดี แถมมีซอกล่อมเสียงวังเวง

๗. รายการสุดท้ายเป็นการแสดงดนตรีและเต้นรำเรียกว่า Jathiswaram รู้สึกว่าผู้เต้นเป็นครึ่งชาติแต่ใช้นามแฝงเป็นญี่ปุ่นว่าซาเกโค่ ซาซาด้า ได้ยินว่าเป็นผู้ที่เคยเรียนระบำบัลเล่ต์มาจากญี่ปุ่น เต้นได้สวย แปลกตา

การแสดงถวายในคืนนี้ยาวกว่ากำหนดมาก ตามหมายกำหนดการว่าจะเลิกก่อน ๔ ทุ่ม แต่ยืดยื้อนานเกินกำหนดไปจนเกือบ ๕ ทุ่ม มีผู้ดูพวกเขาคนหนึ่งเป็นสตรีซึ่งรู้ตัวว่าสวย ตอนแรกเห็นนั่งไขว่ห้างดูการแสดงและมองดูทุก ๆ คนและทุก ๆ สิ่งภายในโรงละครนั้นด้วยท่าทางที่หยิ่งผยอง คล้ายกับจะพูดว่าฉันตัวฉันนี้ดีหรูกว่าใคร ๆ ทั้งหมดในโรงละครนี้ แต่พอหันไปดูอีกครั้งเห็นคอพับหลับปุ๋ยไปตั้งแต่รายการที่ ๓ พอจบการแสดงก็ตื่นขึ้นทำท่าหยิ่งผยองฉันสวยฉันวิเศษต่อไปใหม่ ซ้ำยังมองดูคนอื่นอย่างเหยียดหยามหน้าเชิดนิด ๆ คล้ายกับจะว่าแกคงหลับละซิ ฉันน่ะไม่ได้หลับดอก เป็นเหตุให้ผู้ที่ได้เห็นสตรีผู้นั้นเห็นขันจนแทบจะกลั้นยิ้มไว้ไม่ได้

คืนนั้นเสด็จพระราชดำเนินกลับถึงที่ประทับ ๕ ทุ่มเศษ.

วันที่ ๗ เมืองละฮอร์

วันเสาร์ วันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

วันรุ่งขึ้นเวลา ๑๐.๓๐ นาฬิกา เสด็จฯ ไปยังสุเหร่าสำคัญของเมืองละฮอร์ ชื่อว่าสุเหร่า Badshahi ก่อนเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปในสุเหร่า ได้ทรงแวะไปเยี่ยมที่ฝังศพของนักปราชญ์และกวีเอกของปากีสถาน ท่านมูฮัมมัด อิกบัล(๑) ซึ่งชาวปากีสถานเรียกว่าอัลละมา พระเจ้าจอร์จ ที่ ๕ แห่งอังกฤษพระราชทานสายสะพายและทรงตั้งเป็นเซอร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕

ท่านอิกบัล นักปราชญ์และกวีเอกผู้นี้ชาวปากีสถานยกย่องว่าเป็นผู้ให้กำเนิดปากีสถานเช่นเดียวกับท่านจินน่าห์ คือท่านอิกบัลทางความคิด ท่านจินน่าห์ทางการกระทำ โลกยกย่องอิกบัลว่าเป็น 'กวีของตะวันออก' อิกบัลเป็นนักภาษาศาสตร์ ได้เขียนหนังสือไว้เป็นภาษาต่าง ๆ ถึง ๓ ภาษา คือภาษาอูรดู ภาษาเปอร์เซียและภาษาอังกฤษ แต่งานของท่านได้มีผู้แปลออกเป็นภาษาฝรั่งเศส อิตาเลียน เยอรมัน อาหรับ ตุรกี รัสเซีย สเปญ อังกฤษ (งานที่ท่านไม่ได้เขียนเอง) และเป็นภาษาไทยก็มีแต่ยังน้อยมาก อิกบัลเกิดที่เมืองเสียรโกต(๒)ในแคว้นปัญจาบเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ ถึงแก่กรรมที่เมืองละฮอร์นี้เองเมื่อวันที่ ๒๑ เมษายน ๒๔๘๑ ไม่ทันได้เห็นปากีสถานเป็นประเทศมุสลิมอิสระแยกจากอินเดียตามความคิดความฝันของท่าน

ที่ฝังศพของท่านกวีเอกผู้นี้อยู่ในบริเวณสุเหร่าบัดชาฮี ใต้ร่มของหอมินะเร็ตอันหน้าทางซ้ายมือจากสุเหร่า เป็นที่ฝังศพเล็ก ๆ สูงใหญ่เพียง ๓๕ × ๒๐ ฟุตเท่านั้น ข้างนอกทำด้วยหินทรายสีแดง ข้างในเป็นหินอ่อน เวลาจะเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปในสุสาน ทั้งสองพระองค์ได้ทรงรองพระบาท

---

(๑) Muhammad Iqbal

(๒) Sialkot

ชั้นนอกที่เขาถวายให้ทรงสวมทับรองพระบาทอีกชั้นหนึ่ง ทุกคนที่ตามเสด็จก็ต้องกระทำเช่นเดียวกัน บางคนไม่ชอบสวมรองเท้าชั้นนอกเพราะใหญ่รุ่มร่ามเดินไม่ถนัดก็เลยถอดรองเท้าสวมแต่ถุงเท้าเข้าไป

ในสุสานนั้นมีกลิ่นธูปแขกกลิ่นอ่อน ๆ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปถึงทั้งสองพระองค์ก็ทรงปูตาข่ายดอกไม้สดคลุมหีบศพตามประเพณีของเขา แล้วทรงยืนนิ่งทำความเคารพศพครู่หนึ่ง

หีบศพนั้นเป็นหินอ่อนสีขาว มีขอบเป็นหินอ่อนสีน้ำตาลอ่อน ทางด้านแคบของหีบมีลวดลายเล็ก ๆ ด้านหนึ่ง อีกด้านหนึ่งเขียนชื่อของท่านนักปราชญ์ส่วนทางด้านยาวด้านหนึ่งเป็นบทกวีนิพนธ์สั้น ๆ ของท่าน อีกด้านหนึ่งมีลวดลายที่ฝังศพนี้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ นี่เอง ภายหลังจากที่ท่านกวีถึงแก่กรรมแล้วราว ๑๑ ปี คือเมื่อปากีสถานแยกจากอินเดียมาเป็นประเทศมุสลิมอิสระตามความคิดของท่านอิกบัลแล้ว

หลังจากนั้นก็เสด็จ ฯ ไปทอดพระเนตรสุเหร่าซึ่งชาวปากีสถานอ้างว่าใหญ่ที่สุดในโลก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังคงทรงฉลองพระบาทใหญ่ที่เขาถวายให้ทรงทับรองพระบาท แต่สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงถอดรองพระบาทออกเลย เพราะ over shoes ที่เขาถวายใหญ่เกินไป ทรงพระดำเนินไม่สะดวกผู้ตามเสด็จบางคนก็สวมรองเท้าใหญ่ที่เขาแจกให้สวมทับรองเท้า แต่โดยมากถอดรองเท้า แต่ไม่ได้เดินเท้าเปล่าแท้ มีถุงเท้าสวมชั้นหนึ่งก่อน พวกผู้หญิงฝ่ายเขาไม่ได้สวมถุงเท้าจึงเดินเท้าเปล่า

การที่นักประวัติศาสตร์โบราณคดีสามารถทราบได้ว่าสุเหร่าหรือมัสยิดแห่งนี้สร้างขึ้นเมื่อไร ใครเป็นผู้ให้สร้างก็เพราะมีตัวหนังสือภาษา Naskh สามบรรทัดสลักไว้ที่หินอ่อนตรงทางเข้า ใจความว่า 'สุเหร่าบัดชาฮีนี้สร้างขึ้นโดย



ทรงวางตาข่ายดอกไม้สดคลุมหีบศพกวีเอกของปากีสถาน
ท่านมูฮัมมัดอิกบัล ที่เมืองละฮอร์



รถยนต์พระที่นั่งกำลังเทียบหน้าสุเหร่าบัดชาฮิ เมืองละฮอร์
ซึ่งชาวปากีสถานอ้างว่าเป็นสุเหร่าที่ใหญ่ที่สุดในโลก

ราชโองการของจักรพรรดิโอแร็งเซ็ป เมื่อ พ.ศ. ๒๒๑๓ ถึง พ.ศ. ๒๒๑๖–๑๗ ซึ่งแสดงว่าใช้เวลาเพียง ๓–๔ ปีเท่านั้นในการก่อสร้าง

ได้ทราบจากภัณฑารักษ์เคราสีต่าง ๆ คนเดิม (ที่รับเสด็จที่เมืองตักกสิลาครั้งหนึ่งแล้ว บัดนี้ขึ้นเรือบินตามมารับเสด็จที่นี่อีก) ว่าตรงชั้นบนของประตูใหญ่ที่จะเข้าไปในสุเหร่าเป็นที่เก็บพระธาตุของพระมหหมัด ของฮัสรัตหรือกาหลิบองค์ที่ ๔ และของฮัสรัต ฟัติมา ธิดาพระมหหมัด และยังมีของบุคคลอื่น ๆ อีกรวม ๒๗ คน ล้วนอยู่ในช่องเล็กตรงฝาทั้งสิ้น แต่ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปทอดพระเนตร เนื่องด้วยเวลาจำกัด

สุเหร่านี้โดมทำด้วยหินอ่อนสีขาวทั้ง ๓ โดม มีมินะเร็ตหรือหอเล็ก ๆ สูงอยู่ ๔ ทิศ ตามแบบสิ่งก่อสร้างสำคัญของยุคโมกุล ตัวสุเหร่าทำด้วยหินทรายสีแดง มีกำแพงสูงกั้น ๔ ด้าน เป็นหินทรายสีแดงเหมือนกัน ใต้กำแพงมีแบ่งออกเป็นช่องเล็กราว ๘๐ ช่อง เรียกว่า hujras กั้นเป็นห้อง ๆ มีก๊อกน้ำสำหรับชำระล้างร่างกายผู้ที่มาสวดมนต์ที่นี่ให้สะอาดปราศจากมลทิน เลยเข้าไปเป็นลานกว้างใหญ่แล้วจึงถึงหอสวดมนต์ ในวันตรุษมีพลเมืองมาร่วมพิธีศาสนาได้พร้อมกันถึงหกหมื่นคน ในหอสวดมนต์เท่านั้นก็ตั้งสองพันคนเศษแล้ว ยังที่ลานกว้างได้ห้าหมื่นคนเศษ ตรงที่อื่น ๆ อีกภายในบริเวณจึงรวมหกหมื่นพอดี สุเหร่านี้อันที่จริงถูกทำลายหลายครั้งแล้ว ใน พ.ศ. ๒๓๘๓ ก็ถูกแผ่นดินไหวพังไปหลายแถบ และการที่ราชวงศ์ซิกข์ซึ่งเป็นคนละศาสนาขึ้นครองราชย์ต่อจากราชวงศ์โมกุลอยู่เกือบ ๑๐๐ ปี สุเหร่านี้จึงเสื่อมโทรมแทบไม่มีชิ้นดี ที่คงอยู่ในสภาพเรียบร้อยในปัจจุบันก็เพราะอังกฤษคืนสุเหร่าให้แก่ชนมุสลิมในเมืองละฮอร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๙ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาชาวละฮอร์ก็จัดการเรี่ยไรคนละเล็กละน้อยและช่วยกันหาเงินมาซ่อมสุเหร่า อังกฤษก็ช่วยด้วย การบูรณะพึ่งเสร็จเรียบร้อยอยู่ในสภาพที่ได้ทอดพระเนตรเห็นตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ มานี่เอง

ต่อจากสุเหร่าใหญ่ก็เสด็จ ฯ ไปทอดพระเนตร 'ป้อม' ของเมืองละฮอร์ ซึ่งเป็นพระราชวังโบราณสร้างโดยจักรพรรดิอักบาร์ในระหว่าง พ.ศ. ๒๐๙๙ –๒๑๔๙ บนฐานของเชิงเทินโบราณซึ่งไม่มีใครทราบแน่ว่ายุคไหน ต่อเติมโดยจักรพรรดิโมกุลองค์ต่อ ๆ มาเช่นจะฮานกีร์และราชโอรสผู้ครองราชย์ต่อมาอีกรัชกาลหนึ่งคือชาห์จะฮาน (ผู้สร้างทัชมะฮัล) สิ่งก่อสร้างที่ยังเหลืออยู่ที่พระราชวังนี้โดยมากเป็นของที่ชาห์จะฮานทรงสร้างไว้ กษัตริย์องค์ต่อมาคือโอเร็งเซ็ปและกษัตริย์ซิกข์ซึ่งครองราชย์ต่อจากกษัตริย์โมกุลเช่นรณชิตสิงห์ ก็มีสิ่งก่อสร้างเหลืออยู่ในป้อมเช่นเดียวกัน ตอนอังกฤษเป็นใหญ่ก็ได้สร้างคลังแสงไว้ในบริเวณ

'ป้อม' นี้อยู่ติดกับสุเหร่าบัดชาฮี แห่งแรกที่เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรภายในป้อมก็คือที่ออกขุนนางของชาห์จะฮาน มีป้ายเขียนไว้ว่า 'Diwan E AM สร้างเมื่อ ค.ศ. ๑๖๓๑–๓๒' มีมุขเด็จซึ่งข้างใต้มีป้ายเขียนว่า 'Jhorokla' ภัณฑารักษ์กราบบังคมทูลว่าเป็นที่ซึ่งกษัตริย์โมกุลเสด็จออกขุนนาง ใต้มุขเด็จนั้นมีทหารแต่งกายอย่างทหารโมกุลครั้งกระนั้นยืนเฝ้ายามอยู่ ๒ คน ทหารทั้ง ๒ ถือหลาวยาว มีพู่แดงที่ปลาย แต่งกายด้วยกางเกงขาแคบสีเขียวสด สวมเสื้อคล้ายกระโปรงติดกัน พองที่เอว ยาวเพียงเข่าสีแดงแปร๊ดโพกผ้าแดงบนหมวกเขียว สวมตุ้มหูข้างเดียว คาดเข็มขัดแล้วมีแพรพันรอบเอวเหนือเข็มขัด ชายแพรห้อยไว้ตรงกลาง ดูไกล ๆ คล้ายผูกผ้ากันเปื้อน เหน็บมีดสั้นที่เข็มขัด เวลาเสด็จ ฯ ผ่านทหารทั้ง ๒ ยืนนิ่ง ก้มหน้าตาตกดูพื้น เพราะธรรมเนียมโมกุลบัญญัติไว้ว่าถ้าผู้ใดเงยหน้าขึ้นสบพระเนตรพระเจ้าจักรพรรดิหรือมเหสีไซร้ จะได้รับโทษหนักถึงถูกควักดวงตาออกทั้ง ๒ ข้าง เมื่อทหารทั้ง ๒ แต่งกายแบบโมกุล จึงจำต้องถือประเพณีเดิมไว้อย่างเคร่งครัด ฉะนั้นเมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนินผ่าน ทหารทั้ง ๒ จึงไม่กล้ามองทั้งสองพระองค์ ต่อเมื่อเสด็จ ฯ ผ่านไปแล้วจึงเงยหน้าขึ้นกลอกตาดูพวกที่ตามเสด็จอย่างสนใจ



เสด็จ ฯ ทอดพระเนตรพระราชวังเก่าเมืองละฮอร์พร้อมด้วยผู้สำเร็จราชการ
และรัฐมนตรีประจำพระองค์ ภัณฑารักษ์ (คนมีเครา) เป็นผู้นำเสด็จ



สมเด็จ ฯ พระบรมราชินีนาถกำลังพระราชทานถั่วมันมันแก่กวาง
ซึ่งอาศัยอยู่ในอุทยานของพระราชวัง 'บ้อม' เมืองละฮอร์

ทางด้านหลังของท้องพระโรงซึ่งกษัตริย์โมกุลเสด็จออกว่าราชการนั้นเป็นพระราชฐานชั้นใน คือเป็นที่ประทับของกษัตริย์จะฮานกีร์ซึ่งเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตร ที่นี่เป็นลานกว้าง มีสระสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างอยู่ตรงกลาง มีน้ำพุหลายอันอยู่ในสระนั้น มีทางเดินแคบ ๆ รอบสระ มีสนามหญ้า มีแปลงดอกไม้ ทุกอย่างเป็นระเบียบคือเป็นแนวตรงเหมือนกันทั้ง ๒ ข้าง ตามแบบสวนของโมกุล ที่นี่มีนกเขาฝูงใหญ่และกวางเดินกินหญ้าอยู่ที่สนาม ๒–๓ ตัว สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงส่งถั่วมัน ๆ ที่เขาจัดเตรียมไว้ถวายประทานกวางซึ่งเชื่องมาก ตรงเข้ามาเฝ้ารับพระราชทานถั่วมัน ๆ นั้นจากพระหัตถ์

ที่ประทับจักรพรรดิจะฮานกีร์สร้างเมื่อระหว่าง พ.ศ. ๒๑๖๐ – ๒๑๖๑ ในปัจจุบันโทรมมาก เป็นตึกชั้นเดียวยาว ไม่ได้เสด็จเข้าไปทอดพระเนตร เพียงทรงพระดำเนินผ่านไป ทรงแวะทอดพระเนตรสุเหร่าเล็ก ๆ ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของที่ประทับจะฮานกีร์ สุเหร่านั้นฝรั่งเรียกว่าเพิลมอส ชาวเมืองเรียกว่าโมตีมัสยิด เป็นสุเหร่าที่มีโดม ๓ ยอดก่อด้วยหินอ่อนสีขาว

ต่อไปก็เสด็จ ฯ ไปทอดพระเนตรที่ประทับจักรพรรดิชาห์จะฮาน ซึ่งอยู่ใกล้กับที่ประทับของพระราชบิดาคือจะฮานกีร์ ตำหนักของชาห์จะฮานก็เป็นตึกชั้นเดียวยาวเช่นเดียวกัน มีห้องเรียงกัน ๕ ห้อง ทางเหนือของตำหนักซึ่งอยู่ติดกับกำแพงป้อมมีพลับพลาโล่งบีด ๒ ด้านรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ภัณฑารักษ์กราบบังคมทูลว่าเป็นที่รับแขกส่วนพระองค์ของชาห์จะฮาน มีป้ายเขียนไว้หน้าพลับพลาว่า Diwan E Khas

พลับพลานี้ที่ว่าปิด ๒ ด้าน คือด้านแคบทางซ้ายมือมีฝาเป็นหินอ่อนทึบมีฝีมือสลักที่หินอ่อนงดงามซึ่งภัณฑารักษ์เรียกว่าลาย pieta dura ส่วนทางกว้างด้านนอกคนจากข้างนอกมองขึ้นมาไม่เห็น แต่คนข้างในพลับพลามองออกไปได้เพราะฝาเป็นหินอ่อนสลักเป็นลายโปร่งทั้งฝาคล้ายที่บังตา ลมพัดผ่านเข้ามาตาม

ช่องของลายโปร่งนั้นได้จึงเย็นสบาย อีก ๒ ด้านของพลับพลาคือด้านแคบทางขวามือและด้านกว้างที่เปิดลงมาในสวนไม่มีฝาเลย มีแต่ประตูโค้งราว ๕ ประตูทางด้านกว้าง และ ๒ หรือ ๓ ประตูโค้งทางด้านแคบ มีเสาหินอ่อนอยู่ระหว่างประตูโค้งเหล่านี้ราว ๗ หรือ ๘ เสา แต่ละเสามีลวดลายเป็นดอกไม้สีต่าง ๆ ฝีมือละเอียด ภัณฑารักษ์กราบบังคมทูลว่าหินสีต่าง ๆ ที่ตอกสลักฝังเข้าไปในเนื้อของเสาหินอ่อนจนเป็นเนื้อเดียวกันนี้ล้วนเป็นมณีมีค่าทั้งสิ้น (ภัณฑารักษ์ใช้คำว่า semi–precious stones) ชนิดสีเขียวอ่อน เขียวแก่และสีแสดนั้นเป็นหยก สีน้ำเงินแก่ตรงนี้คือ lapis–lazuli นั่นเรียกว่าหินทอง และนี่คือโมราเป็นต้น ส่วนพื้นของพลับพลาเป็นหินอ่อนหลายสีเรียงสลับกันเป็นรูปเหลี่ยมต่าง ๆ นานาที่ภัณฑารักษ์เรียกว่า geometrical patterns ลายไตสมกับที่เป็นพื้น ใกล้กับหลังนี้มีตำหนักอีกหลังหนึ่งเป็นรูป ๘ เหลี่ยม สร้างโดยราชโองการของกษัตริย์องค์เดียวกันอีก แต่ตำหนักหลังนี้เพียงเสด็จ ๆ ผ่าน ไม่ได้เข้าไปทอดพระเนตร เสด็จ ๆ เลยไปทอดพระเนตรที่สรงน้ำของชาห์จะฮานซึ่งอยู่กลางแจ้งใกล้ตำหนักที่ประทับ มี ๒ บ่อ คงจะใช้สรงแบบเตอกิชบ๊าธ ภัณฑารักษ์กราบบังคมทูลว่านี่คือบ่อน้ำอุ่น และนี่บ่อน้ำร้อน มีรอยสลักหักพังของท่อน้ำอยู่ใกล้ ๆ ด้วย

ต่อไปก็เสด็จ ๆ ไปทอดพระเนตรสิ่งก่อสร้างที่มีชื่อเสียงที่สุดในป้อมนี้อันมีชื่อว่าชีชมะฮัล (Shish Mahal) หรือท้องพระโรงกระจก (Hall of Mirrors) ซึ่งเป็นห้องบรรทมของพระนางมุมตัสมะฮัล มเหสีผู้เป็นที่รักยิ่งของชาห์จะฮาน (ผู้ซึ่งพอสิ้นพระชนม์พระราชสวามีก็โปรดให้สร้างทัชมะฮัลสำหรับบรรจุพระศพ) ชาวปากีสถานอวดว่าห้องบรรทมของพระนางมุมตัสมะฮัลนี้เป็นห้องนอนประหลาดและสวยงามยอดเยี่ยมที่สุดในโลก เป็นห้องกลม ไม่สู้กว้างนัก ตั้งแต่ฝาไปจนถึงเพดานเป็น mosaic convex glass คือใช้กระจกชิ้นเล็กชิ้นน้อยเป็นรูปโค้งฝังสลักเข้าไปในฝาจนมีลวดลายละเอียดวิจิตรพิสดาร ภัณฑารักษ์เรียกว่าลายกระจกโค้งกับ stucco tracerv



ฝีพระหัตถ์ทรงถ่ายสมเด็จ ฯ พระบรมราชินีนาถ
หน้าฝาหินอ่อนลายโปร่งของพระราชวังโบราณเมืองละฮอร์

ทรงยืนอยู่ที่เฉลียงของท้องพระโรงกระจก ซึ่งถือกันว่าเป็นสิ่งก่อสร้าง
ที่งามที่สุดในพระราชวัง 'ป้อม' เมืองละฮอร์

ฝีพระหัตถ์ทรงถ่ายเจ้ากรมพิธีการกระทรวงต่างประเทศปากีสถาน
และช่างภาพทั้งฝ่ายไทยและปากีสถาน ที่กำลังเตรียมจะฉายพระบรมรูป

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปในห้องนี้ ภัณฑารักษ์สั่งให้เจ้าหน้าที่ปิดประตูห้องจนมืดสนิท แล้วก็ใช้ไฟฉายพิเศษมีไฟสีต่าง ๆ ๓ สีฉายขึ้นไปที่เพดานทีละสี ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นห้องทั้งห้องส่องแสงระยิบระยับคล้ายดาวมีประกายวอบแวบไปทั่วทั้งห้อง เมื่อเปลี่ยนสีไฟ ดาวก็เป็นสีต่าง ๆ ตามสีของไฟที่ส่อง ครั้นภัณฑารักษ์สั่งให้เปิดประตู ห้องกลับสว่างตามเดิมแล้ว จึงได้ทอดพระเนตรลวดลายของฝาห้องอันวิจิตรพิสดารอีกครั้งหนึ่ง รอบห้องตรงฝาใกล้พื้นมีช่องอยู่ห่าง ๆ กันราว ๔–๕ ช่อง ภัณฑารักษ์อธิบายว่าสำหรับใช้ใส่ฟืนเป็นไฟผิงเพื่อทำความอบอุ่นห้อง นอกห้องบรรทมนี้มีท้องพระโรงกว้างค่อนข้างยาว ฝาเป็นลายกระจกโค้งกับ stucco tracery เช่นเดียวกัน ด้านหนึ่งเปิดโล่งด้วยประตูโค้งหลายประตู จากประตูโค้งเหล่านี้ทะลุออกไปที่ลานอุทยานได้ ตรงเสาที่ประตูโค้งภัณฑารักษ์ชี้ถวายให้ทอดพระเนตรฝีมือสลักหินอ่อนอย่างวิเศษของช่างโมกุลที่เรียกว่า pietra dura ซึ่งบางแห่งภัณฑารักษ์ชี้ถวายว่ามีรอยที่พวกซิกข์และทหารอังกฤษ (ตอนที่เข้ามาครองละฮอร์ใหม่ ๆ ยังไม่มีระเบียบวินัยดีนัก) ที่ไม่รู้ค่าแห่งศิลปะใช้ของแหลมของคมสกัดมณีชิ้นเล็ก ๆ ที่ประดับเป็นลวดลายงดงามอยู่ที่เสาออกไปจากหินอ่อน เสาจึงมีรอยโหว่ไปบางแห่งทำให้สิ้นความงามลงไปบ้าง เมื่อทอดพระเนตรบ้อมมาถึงที่นี่ เขาก็ถวายให้ทรงพักที่ท้องพระโรงนี้ ประทับร่วมกับผู้สำเร็จราชการและรัฐมนตรีตามเสด็จ เสวยพระสุธารสและน้ำหวาน พร้อมด้วยขนมเค้กไส้กลิ่นน้ำนมแมวขนมพื้นเมืองและถั่วต่าง ๆ แมลงวันชุมตามเคย

เมื่อเสวยเสร็จแล้วก็เสด็จพระราชดำเนินกลับทางลัดที่มีป้ายเขียนว่า Hathi Pol มีคำแปลไว้ข้างใต้ว่า Elephant Path คือทางช้างเดิน หรือเรียกให้ไพเราะขึ้นก็หัตถีมารค ซึ่งเป็นบันไดหินทรายแดงขั้นกว้างแต่ถี่ไม่น้อยกว่า ๖๐ ขั้น สร้างโดยราชโองการของชาห์จะฮานอีกเหมือนกัน บันไดเหล่านี้ทะลุจากลานใกล้ชีชมะฮัล (หรือห้องบรรทมกระจกของมเหสีมุมตัสมะฮัล) ลงไปยังลานกว้าง

ชั้นล่างสุดของพระราชวังซึ่งรถพระที่นั่งและขบวนเสด็จจอดคอยอยู่ ภัณฑารักษ์กราบบังคมทูลอธิบายว่าทางนี้เป็นทางส่วนพระองค์ที่กษัตริย์โมกุลและพระมเหสีทรงช้างขึ้นลงจากภายนอกเข้ายังพระราชฐานชั้นใน ตระหง่านอยู่ทุกด้านของบันไดนี้คือตึกสีแดงซึ่งสูงมากบ้างไม่สูงนักบ้าง สร้างด้วยหินทรายแดงเช่นเดียวกับบันได ภัณฑารักษ์อธิบายถวายว่าเคยเป็นที่อยู่ของฝ่ายหน้าคือทหารมหาดเล็ก เด็กชา และขันทีเมื่อครั้งกระโน้น บนฝาตึกเหล่านั้นมีรอยลูกปืนทะลุหลายแห่งซึ่งทรงได้รับคำอธิบายว่าเป็นรอยลูกปืนที่เกิดยิงกันขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๔ ในแผ่นดินพระเจ้ารณชิตสิงห์ เมื่อราชบุตรทรงนามศาร์ สิงห์ จะเข้าแย่งอำนาจยึดพระราชวังป้อมนี้ ได้สั่งให้ทหารที่อยู่บนมินะเร็ตหรือหอสูง ๔ ด้านของสุเหร่าบัดชาฮีใช้ปืนยิงกราดลงมาที่ป้อม ดีที่เขาอุตส่าห์เก็บรอยลูกปืนตั้งแต่ครั้งกระนั้นไว้ดูประกอบประวัติศาสตร์ หาได้ใช้ซีเมนต์ยาทาสีขาวปิดทับหมดแบบการซ่อมอยุธยาของเราครั้งรัฐบาลก่อน[๑]ไม่

เมื่อเสด็จ ฯ กลับที่ประทับแล้ว ตอนกลางวันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสวยพระกระยาหารร่วมกับรัฐมนตรีถนัดและเจ้าคุณศรีวิสาร ฯ สมเด็จพระบรมราชินีนาถเสวยในห้องส่วนพระองค์ เพราะทรงมีพระราชประสงค์จะสระพระเกศาด้วยบ่ายวันนี้ทรงมีเวลาว่าง ๒–๓ ชั่วโมง ซึ่งตั้งแต่เสด็จ ฯ จากพระนครมายังมิเคยทรงว่างเช่นนี้เลย

พอบ่าย ๔ โมงครึ่งก็ถึงเวลาเสด็จพระราชดำเนินไปยังงานต้อนรับซึ่งประชาชนชาวละฮอร์จัดถวายเป็นพระเกียรติยศ เป็นงานใหญ่ มีแขกราว ๖,๐๐๐ คน งานนี้เขาจัดให้มีขึ้นในอุทยานชาลมาร์หรือชาลิมาร์ซึ่งจักรพรรดิชาห์จะฮานทรงให้สร้างไว้ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๗๑ ถึง พ.ศ. ๒๒๐๑ คือเมื่อ ๓๐๐ ปีเศษมาแล้ว

---

(๑) รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

คำว่า 'ชาลิมาร์' นี้ หนังสือบางเล่มก็อธิบายว่า 'ชาลิ' เป็นภาษาสันสกฤต และภาษากัษมิร แปลว่า 'ข้าวเปลือก' 'มาร์' ภาษาฮินดี แปลว่า 'แหล่ง' แต่หนังสือบางเล่มก็ว่า 'ชาละ(๑)' แปลว่า 'ที่อยู่หรือที่อาศัย(๒)' 'มาร์' แปลว่า 'ความรัก' หรือ 'bliss' ในที่นี้ใคร่จะสนับสนุนคำแปลประโยคหลัง เพราะดูจะเข้าทีกว่าประโยคแรก อีกทั้งชาวปากีสถานก็อ้างว่า "ไม่มีอุทยานใดในอาเซียที่มนุษย์และธรรมชาติจะช่วยกันสร้างสรรค์ให้งามเท่าอุทยานชาลมาร์นี้ ซ้ำประวัติศาสตร์ก็เข้ามามีส่วนร่วมอยู่ด้วยจนเป็นที่มีชื่อเสียงมีความสำคัญและเต็มไปด้วย 'โรแมนซ์'"

อันอุทยานที่มีชื่อว่าชาลมาร์หรือชาลิมาร์นี้จักรพรรดิชาห์จะฮานโปรดให้สร้างไว้ ๓ แห่งในโลก คือที่เมืองละฮอร์นี้แห่งหนึ่ง ที่ศรีนครเมืองหลวงของกัษมิรแห่งหนึ่ง ซึ่งเล็กกว่าที่นี่ แต่มีความเห็นส่วนตัวว่างามกว่า เพราะที่นั่นภูมิประเทศเป็นภูเขาหิมาลัยมีหิมะปกคลุมอยู่เบื้องหลังตระหง่านอยู่ แห่งที่ ๓ คือที่กรุงเดห์ลี แต่ถูกทำลายจนในปัจจุบันไม่มีร่องรอยเหลืออยู่อีกเลย ที่ยังเหลืออยู่ในสภาพที่ดียิ่งก็คือที่นี่และที่ศรีนคร ๒ แห่งเท่านั้น

อุทยานชาลมาร์ของที่นี่มีเนื้อที่ถึง ๔๐ เอเค่อร์ มองไกล ๆ เห็นต้นมะม่วงปลูกติดกันเป็นกลุ่มใหญ่ เห็นต้นส้มด้วย ได้ยินว่ามีต้นผลไม้เมืองหนาวหลายอย่าง เช่นต้นแอปเปิล ต้นแชร์ เอปริคอต พีช พลัม อามันและควินซ์ นอกจากต้นไม้ผลก็มีต้นไซเพรส ต้นป็อปล่าปลูกผสมกันไปกับต้นไม้เมืองร้อน แต่ไม่มีเวลาได้พิจารณานัก มองไปทางไหนก็เห็นแต่ผู้คนแต่งกายกันตระการตา เห็นน้ำพุ เห็นสระน้ำและดอกไม้เมืองหนาวสีสดเป็นแห่ง ๆ

(๑) Shala

(๒) Abode

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึง ทหารซึ่งอยู่ทางประตูสูงทางด้านโน้นของอุทยานก็เป่าแตรสัญญาณให้แขกทั้ง ๖,๐๐๐ คนทราบว่าเสด็จ ฯ มาถึงแล้ว พอเสด็จ ฯ ลงจากรถพระที่นั่งเข้ามาในบริเวณงาน ก็ต้องทรงพระดำเนินไปตามทางข้างหนึ่งของสระอันกลางซึ่งมีน้ำพุไม่น้อยกว่าร้อยอันพุ่งกระเซ็นส่งเสียงอยู่ในสระ มีพลับพลาสูงอยู่กลางสวนเรียกว่า Farah Bakhsh และมียกพื้นหินอ่อนสี่เหลี่ยมเตี้ย ๆ อยู่เหนือน้ำซึ่งเขาเรียกว่า Lower Terraces อยู่ไกลออกไป ๒ แห่งห่าง ๆ กัน แห่งหนึ่งเป็นที่ตั้งของวงดุริยางค์ซึ่งบรรเลงดนตรีให้แขกฟังก่อนจนเสด็จพระราชดำเนินมาถึงจึงเล่นเพลงสรรเสริญพระบารมีและเพลงชาติของปากีสถาน ระหว่างเสวยพระสุธารสก็บรรเลงไลตมิวซิคถวาย

ตอนแรกเสด็จ ฯ ตรงไปยังพลับพลาสูงกลางสวน เวลาที่ทรงยืนกับผู้สำเร็จราชการ และนายกเทศมนตรีขณะที่วงดนตรีบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีนั้น แขกที่มาในงานหลายพันคนซึ่งยืนอยู่ข้างล่างมองขึ้นไปก็จะเห็นทั้งสองพระองค์ทรงยืนอยู่เหนือประตูโค้งอันกลางบนพลับพลาสูงทำด้วยหินอ่อน มีลูกกรงเตี้ยเป็นหินอ่อนสลักโปร่งเป็นลายกลม ๆ บังพระองค์ด้านล่าง ต่ำลงมาดูคล้ายมีพรมปูลาดจากใต้ลูกกรงลงมาจนถึงพื้น แต่เป็นพรมที่ประหลาดเพราะทำด้วยหินอ่อน มีน้ำตกตกเสียงดังซ่า ๆ กระจายจากข้างบนลงมายังสระน้ำใสเบื้องล่างของพลับพลา มีปลาเงินปลาทองว่ายวนเวียนอยู่ในสระนั้นด้วย

ก่อนที่จะประทับลงเสวยพระสุธารสได้เสด็จ ฯ ลงจากพลับพลาสูง ทรงพระดำเนินตามทางเดินริมสระรอบอุทยานให้แขกทั้งปวงได้เฝ้าเห็นพระองค์ถนัด อุทยานนี้มีสระมากมายจนนับไม่ถ้วน ล้วนเป็นรูปสี่เหลี่ยมพื้นผ้า ตั้งอยู่เป็นระเบียบ มีทางเดิน ๒ ข้างตลอด แต่ละสระมีน้ำพุหลายสิบอัน ถ้าสระใหญ่ก็ถึงร้อย ทั่วทั้งสวนมีน้ำพุตั้งพันอันพุ่งกระเซ็นลงในสระเสียงดังซ่า ๆ ที่สระไกลออกไปเห็นมีหงส์ขาว ๒ ตัว สีดำตัวหนึ่งซึ่งคงจะมาจากออสเตรเลียตะวันตกกำลังเล่นน้ำอยู่อย่างสนุกสนาน



เมื่อเสด็จ ฯ ถึงงานที่ประชาชนชาวละฮอร์จัดถวายเป็นพระเกียรติยศ
ณ อุทยานชาลิมาร์อันมีชื่อเสียงทั่วโลก



เสด็จออกพลับพลาสูงร่วมกับผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตก
รัฐมนตรีทั้ง ๒ และนายกเทศมนตรีเมืองละฮอร์
เพื่อให้ประชาชนที่มาในงานราว ๖,๐๐๐ คนเฝ้า

เมื่อเสวยพระสุธารสเสร็จแล้ว ก็เริ่มพิธีต้อนรับเสด็จโดยมีพระครูมาอ่านโก้หร่านตามเคย สตรีมุสลิมทุกคนในที่นั้นต่างก็ดึงส่าหรี่ขึ้นคลุมศีรษะ เมื่อพระครูอ่านจบแล้วจึงเลื่อนกลับลงไว้บนบ่าตามเดิม ครั้นแล้วนายกเทศมนตรีเมืองละฮอร์ผู้มีนามว่า Nazir Ahmad ก็เดินไปที่เครื่องขยายเสียง อ่านคำกราบบังคมทูลเป็นภาษาอูรดู มีผู้แจกใบคำแปลคำกราบบังคมทูลเป็นภาษาอังกฤษให้ชาวต่างประเทศอ่านตามไปเช่นครั้งก่อน ๆ ใจความก็ตามเคย ต้อนรับเสด็จด้วยความยินดี ความสัมพันธ์อันดียิ่งระหว่างไทย – ปากีสถาน และชมประธานาธิบดี ฯลฯ ทรงมีพระราชดำรัสตอบชมอุทยานชาลิมาร์ว่ามีความงามไม่เป็นรองอุทยานใดในโลก แล้วก็พระราชทานเรือสุพรรณหงส์จำลองเป็นที่ระลึกแก่ชาวเมืองละฮอร์ นายกเทศมนตรีน้อมเกล้า ฯ ถวายอุทยานชาลิมาร์จำลองทำด้วยเงินไว้เป็นที่ระลึก และถวายรูปสีน้ำมันวาดโดยศิลปินมีชื่อเสียงของปากีสถานชื่อ Chaughtai ซึ่งมีชื่อว่า 'เจ้าหญิงในอุทยาน' แต่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ รูปนี้กรมศิลปากรของเขาเป็นผู้เลือกเตรียมไว้สำหรับถวายในครั้งนี้

ราวย่ำค่ำเสด็จ ฯ กลับที่ประทับ ทรงมีเวลาว่างเล็กน้อยก็ทรงรถม้าคันเล็กมีม้าตัวเล็กสมกับรถเทียม มีคนแคระอายุกลางคน หนวดเคราเป็นสีแดงแต่งกายงดงาม มีผ้าโพกศีรษะสีแดง ตัวสูงเท่ากับหัวม้าพอดีเป็นสารถี แต่คนแคระหาได้เป็นผู้ขับรถม้าคันเล็กนั้นถวายไม่ องครักษ์ปากีสถานร่างใหญ่เกินรถม้าเป็นผู้อาสาขับถวาย สั่งให้คนแคระยืนเกาะท้ายรถพระที่นั่ง เสด็จ ฯ ทอดพระเนตรทั่วบริเวณสวนอันกว้างใหญ่และสวยงามของทำเนียบ

อันทำเนียบรัฐบาลเมืองละฮอร์นี้ นอกจากมีศพหัวหน้ามวยปล้ำซึ่งถูกฆ่าตายเมื่อ ๓๒ ปีมาแล้วอยู่ในห้องเก็บศพใต้ห้องรับประทานอาหารแล้ว นัยว่า

ยังมีผีผู้หญิงอีกเล่า ผีนี้ตอนกลางคืนมักเดินเล่นทะลุกำแพงห้องนั้นไปเข้าห้องนี้อย่างสบายอารมณ์ เท็จจริงอยู่กับผู้เล่า

คืนนั้นราว ๒ ทุ่มครึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ก็เสด็จลงเสวยพระกระยาหารค่ำในงานที่ผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตกจัดถวายเป็นพระเกียรติยศ แขกไม่มากนัก ราว ๖๐ คนที่นั่งที่โต๊ะเสวยล้วนเป็นคนสำคัญของเมืองละฮอร์ มีทูตบางประเทศซึ่งบังเอิญอยู่ที่ละฮอร์ขณะนั้น โดยมากเป็นกงสุลของประเทศต่าง ๆ เพราะทูตมักอยู่ที่การาจี คืนนั้นเสวยที่ห้องใหญ่เรียกว่า Darbar Hall ซึ่งอยู่เลยห้อง 'นักมวยปล้ำ' ไปห้องหนึ่ง ก่อนเสด็จ ฯ ออกมีการถวายของและแจกของขวัญแก่ผู้ตามเสด็จทุกคนในห้องรับแขกเล็ก

โต๊ะเสวยคืนนั้นประดับด้วยดอกกุหลาบสีต่าง ๆ ปักไว้ในโถเงิน มีเชิงเทียนเงินกับชามแก้วเจียระไนก้นลึกใส่ผลไม้วางคั่น บนโต๊ะหน้าที่ประทับมีดอกมะลิวัลย์กับกลีบกุหลาบโปรยเต็มจนแทบไม่เห็นผ้าปูโต๊ะ แถมมีกระดาษเป็นสายยาว ๆ สีเขียว สีแดงโปะข้างบนดอกมะลิวัลย์กับกลีบกุหลาบอีกด้วย ระหว่างที่กำลังเสวยเกิดพายุใหญ่ ไฟดับมืดลงไป ๒ ครั้ง แล้วก็มีเสียงฝนตกหนักระคนกับเสียงพายุ พระราชดำรัสในวันนั้น คือ นอกจากทรงขอบใจผู้สำเร็จราชการและประชาชนชาวปากีสถานแล้ว ยังตรัสว่า โดยที่ประชาชนแคว้นนี้ได้รับอารยธรรมมาจากทิศานุทิศ จึงมีความอดทน อุตสาหะ และมีความแน่วแน่ ทรงกล่าวถึงผู้สำเร็จราชการว่าครองแว่นแคว้นที่กว้างใหญ่และสำคัญยิ่ง เป็นแว่นแคว้นที่สมบูรณ์ไปด้วยประเพณีโบราณ มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และเป็นดินแดนซึ่งเป็นบ่อเกิดของนักรบที่มีชื่อเสียง ของนักปราชญ์ และกวีที่โลกรู้จัก แต่ละท่านล้วนมีส่วนในการสร้างประเทศ เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ



ทรงฉายร่วมกับผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตก
ก่อนเสด็จออกงานเลี้ยงใหญ่ที่ทำเนียบรัฐบาล เมืองละฮอร์

ให้ทุกคนดื่มให้แก่ประธานาธิบดี และประชาชนชาวปากีสถานแล้ว สุดท้ายทรงชักชวนให้แขกทุกคนลุกขึ้นยืนดื่มให้ผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตกด้วย

เมื่อเสวยเสร็จก็เสด็จ ฯ ไปเสวยกาแฟและตรัสกับแขกที่ได้ร่วมโต๊ะเสวย ณ ห้องรับแขกใหญ่เลยห้องเสวยไป อากาศเปลี่ยนขึ้นมาในทันใด เมื่อแรกอากาศในห้องเย็นกำลังดี พอฝนตกได้ไม่นานอากาศภายในห้องก็เย็นยะเยือกขึ้นมาทันที แขกที่ยืนใกล้ประตูโดนลมโกรกจนหนาวสั่นไปหลายคน ต้องรีบหลบจากประตูเข้าไปยืนใกล้เตาผิง

หลังจากนั้นไม่นานก็เสด็จ ฯ ขึ้น

วันที่ ๘ ละฮอร์

วันอาทิตย์ วันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

วันนี้ตอนสาย คือพอ ๙.๓๐ นาฬิกา กำลังอยู่ในห้องภายในบริเวณทำเนียบก็ได้ยินเสียงเป่าแตร และเสียงรถยนต์หลายคันแล่นมาหยุดอยู่ทางด้านหน้าของทำเนียบ ชำเลืองดูนาฬิกาพลางนึกในใจว่าท่านประธานาธิบดีมาจากเมืองราวัลพินดิตรงเวลาตามหมายกำหนดการดีจริง พอออกจากห้องจะขึ้นไปเฝ้าก็เห็นท่านประธานาธิบดีกับผู้สำเร็จราชการกำลังนั่งคุยกัน พลางส่ายศีรษะไปมาอยู่ใต้ร่มผ้าสีสดที่กลางสนามหน้าทำเนียบ

ก่อน ๑๐ นาฬิกาเขาก็จัดให้พวกตามเสด็จ ฯ ที่พักอยู่ที่ทำเนียบรัฐบาลไปที่สนามกีฬาหรือฟอเทรสส์สเตเดียมล่วงหน้า ไปถึงเขาก็พาขึ้นไปนั่งคอยที่แกรนด์แสตนด์อันกลาง เพื่อดูการประกวดม้า สัตว์พาหนะและสัตว์อื่น ๆ ในงานมหกรรมประจำปีของเมืองละฮอร์ เป็นการส่งเสริมพันธุ์ม้าและปศุสัตว์ต่าง ๆ

สนามกีฬาแห่งนี้เขาอ้างว่านั่งได้ ๓ หมื่นคน ตรงแกรนด์แสตนด์เองก็ว่านั่งได้ถึง ๓ พันคน ได้เห็นธิดาของประธานาธิบดีทั้ง ๓ นั่งดูอยู่กับเพื่อนสาว ๆ อีก ๒ คน นั่งที่แกรนด์แสตนด์นั้นเองแต่ทางแถวหลัง ๆ เช่นเดียวกับคนอื่น ไม่ได้มีสิทธิพิเศษนั่งที่พิเศษแต่อย่างใด ได้ยินว่าวันนี้มีดาราภาพยนตร์จากฮอลลีวูดมากันหลายคน เช่นร็อกฮัดซั่น เจนแมนส์ฟีลด์ รอนดาเฟลมมิ่ง เป็นต้น โจหลุยส์ก็ว่ามา แต่ไม่ได้เห็น เพราะผู้คนมากมายยิ่งนัก

พอได้เวลาเสด็จพระราชดำเนิน คือราว ๑๐ นาฬิกา ๑๒ นาที ทหารซึ่งอยู่บนประตูสูงอย่างประตูเมืองหรือประตูป้อมตรงกันข้ามกับแกรนด์แสตนด์ก็เป่าแตรแล้วรถม้าพระที่นั่งไม่มีหลังคา เทียมม้าสีแดงคู่ก็แล่นเข้ามาในบริเวณงานทางด้านโน้นอย่างสง่าผ่าเผย คนดูหลายหมื่นตบมือกราวเป็นการต้อนรับเสด็จ พระ

บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระกลดกั้นประทับคู่กับประธานาธิบดี สมเด็จพระบรมราชินีนาถประทับตรงกันข้ามคู่กับผู้สำเร็จราชการ มีทหารม้าองครักษ์ของประธานาธิบดีนำและตามขบวน รถพระที่นั่งแล่นรอบสนามให้คนดูได้เฝ้าทั่วกันแล้ว ก็มาหยุดอยู่หน้าแกรนด์แสตนด์ ทั้งสองพระองค์เสด็จ ฯ ลงจากรถม้าพระที่นั่งขึ้นไปทรงยืนบนยกพื้นหน้าแกรนด์แสตนด์ ทรงรับความเคารพพร้อมด้วยประธานาธิบดีและผู้สำเร็จราชการ ก่อนจะเสด็จ ฯ ลงจากยกพื้นก็มีรถม้าคันนิด มีคนแคระเคราสีแดงคนเมื่อวานเป็นผู้ขับ แล่นออกจากประตูป้อมตัดสนามตรงเข้ามายังแกรนด์แสตนด์ พาเด็กหญิงเด็กชายคู่หนึ่งมาด้วย พอแล่นมาถึงหน้าที่นั่ง รถม้าก็หยุด เด็กทั้งสองลงจากรถ เข้ามาถวายช่อดอกไม้แด่ทั้งสองพระองค์ แล้วก็เดินหายไปในหมู่คนดู ทั้งสองพระองค์ทรงรับช่อดอกไม้แล้วก็เสด็จพระราชดำเนินขึ้นแกรนด์แสตนด์ เมื่อประทับเรียบร้อยแล้ว เขาก็ปล่อยลูกโป่งหลายร้อยลูกขึ้นฟ้า เป็นสัญญาณว่าการแสดงตั้งต้น ณ บัดนี้

การแสดงถวายในวันนั้นเริ่มต้นด้วยการเล่นดนตรีของกองทหารถึง ๓๖ กอง เป็นวงดนตรีผสมวงใหญ่ มองดูเกือบเต็มสนาม บางกองแต่งแบบชาวสก๊อต มีผ้าตาสก๊อตห่ม แต่โพกศีรษะอย่างแขก เป่าแป๊กไพ้พ์ บางกองก็เป่าแตรตีกลอง ฯ ล ฯ รวมทั้งสิ้นราว ๑,๒๐๐ คน เดินออกมาจากประตูป้อมตรงกันข้ามกับที่ประทับ มาหยุดอยู่ตรงกลางสนามก็พาพลางเดินไปเดินมาขยายแถวระหว่างที่กำลังบรรเลง การแสดงนี้ในสูจิบัตรเรียกว่า Massed Band Display

หลังจากนั้นสัตว์ต่าง ๆ ที่เข้าประกวดชนะเมื่อวันก่อนก็เดินแถวผ่านหน้าที่นั่งให้ได้ทอดพระเนตร มีม้างาม ๆ หลายม้า มีวัว ล่อ ควาย แพะ แกะ เป็นต้น ม้าของปากีสถานตะวันตกงามไม่แพ้ม้าของอาหรับหรือประเทศใดในโลก มีสีขาว สีดำ สีน้ำตาล เป็นต้น ม้ามีชื่อเสียงของแคว้นปัญจาบเรียกว่า Anmol ม้า Baluchi จากทะเลทรายเมืองบาลูชิสถาน ม้า Dera Ghazi Khan และ Kathia-

wari จากคุชรัต[๑] เป็นต้น ส่วนวัวก็มีวัวงาม ๆ ซึ่งบางชนิดมาจากแคว้นโตฟังไม่ทัน วัวสีขาวมีจุดดำเรียกว่า Dhanni วัวแดงเรียกว่า Red Sindhi วัวดำล่ำสันสีข้างด่างขาวเรียกว่า Rojhan และควาย (แต่รูปร่างไม่เหมือนของเรา) เรียกว่าควาย Ravi และควาย Nili ที่ล่ำสัน งาม และรูปร่างออกจะแปลกตาคนไทย ส่วนสัตว์เล็กหน่อยเช่นสุนัข ไก่ ฯลฯ ที่ชนะประกวด รวมกันมาในรถกะบะ ๒–๓ คัน มีม้าลากอยู่เกือบท้ายกระบวน เจ้าของสัตว์เหล่านั้นต่างก็นั่งมาในรถด้วยทั้งครอบครัว ได้ยินว่าสัตว์ทั้งหมดที่เข้าประกวดในงานนี้มีไม่ต่ำกว่า ๒,๐๐๐ ตัว

ท้ายกระบวนสัตว์มีเด็กซึ่งโดยมากเป็นฝรั่ง อายุตั้งแต่ ๖ ปีขึ้นไปจนถึงหนุ่มสาว นุ่งกางเกงขี่ม้าแบบจ๊อดเพอร์ สวมเสื้อชั้นนอกสีแดงมีตราสโมสรปักกระเป๋า สวมหมวกแบบที่ชาวอังกฤษสวมเวลาล่าสัตว์ ซึ่งเป็นสมาชิกของสโมสรขี่ม้าเมืองละฮอร์ ขี่ม้าสมกับตัว คือเด็กเล็กก็ขี่ม้าเล็ก เด็กโตก็ขี่ม้าใหญ่ พอผ่านหน้าที่นั่งก็หันหน้ามาพร้อมกันเป็นการถวายความเคารพ

ต่อไปเป็นการขี่ม้าโลดโผน มีผู้ส่งเสียงในเครื่องขยายเสียงอธิบายว่าผู้ที่ยืนทำท่าน่าหวาดเสียวต่าง ๆ บนหลังม้าขณะที่กำลังควบเต็มที่ผ่านหน้าที่นั่งนี้มีอายุถึง ๘๐ ปีแล้ว แล้วก็มีตัวตลก ๒–๓ ตัวควบม้าตามพยายามจะทำเอาอย่างแต่ทำไม่ได้ มีม้าเต้นรำและอูฐเต้นรำเข้ากับจังหวะกลองตามมาข้างหลัง หลังจากนั้นทหารม้าองครักษ์ของประธานาธิบดีก็แสดงการขี่ม้าสวนสนามเข้ากับจังหวะเพลงถวายทอดพระเนตร เรียกว่า Military Drill

รายการต่อไปก็คือการถือหวนแล้วควบม้าเต็มแรงตรงเข้าแทงหลักที่ตอกเป็นระยะห่าง ๆ เป็นแถวอยู่ที่สนามด้วยหวนนั้น เรียกว่า Tent pegging ใครแทงหลักติดหวนไปได้มากที่สุดเป็นผู้ชนะ มีผู้แทงหลักได้หมดทั้งแถวไม่เกิน

---

(๑) Gujrat

๔ คน ตามธรรมดาเขาอวดว่าทหารม้าของเขาเก่งมาก แทงหลักติดหวนไปได้หมดเกือบทุกคน แต่วันนั้นแทงกันไม่ใคร่ติด แทงผิดได้หลักไม่ครบโดยมาก เขาอธิบายว่าทั้งนี้ก็เพราะสนามแฉะเนื่องด้วยเมื่อคืนฝนตกหนัก ม้าเลยเฮี้ยวไม่ใคร่ยอมจะอยู่ใต้บังคับ เพราะตอนซ้อมสนามแห้งตลอดเวลา ครั้นพอตอนออกแสดงจริง ๆ เข้าสนามกลับแฉะแฉะ เลยแทงหลักได้ไม่ดีเท่าที่ควร

ต่อจากแทงหลักก็คือการขี่ม้ากระโดดสูงซึ่งน่าดูมาก เพราะกำแพงและที่กั้นต่าง ๆ รูปร่างประหลาด ๆ ล้วนแต่สูงลิบ ม้าโดยมากกระโดดได้สวย มีบางตัวกระโดดพ้นไปได้อย่างสบาย แต่นึกสนุกแกล้งใช้ขาหลังเตะที่กีดขวางตกลงไปที่พื้น ผู้ขี่เลยเสียคะแนน มีผู้แก้แทนตามเคยว่าเพราะพื้นดินแฉะม้าจึงเฮี้ยว

ประทับอยู่ที่สนามก็พ้นกว่า ๒ ชั่วโมง อากาศเย็นขึ้นทุกที ลมพัดแรง สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงใช้ผ้าขนสัตว์คลุมพระอังสา ราวเที่ยงครึ่งการแสดงจึงเสร็จ ทั้งสองพระองค์เสด็จ ฯ ลงไปข้างล่างหน้าแกรนด์แสตนด์เพื่อพระราชทานรางวัลแก่เจ้าของสัตว์ที่ชนะประกวด พร้อมด้วยประธานาธิบดีและผู้สำเร็จราชการ แล้วก็เสด็จ ฯ กลับที่ประทับโดยรถยนต์พระที่นั่ง

กลางวันเสวยพระกระยาหารเป็นการส่วนพระองค์ ณ ที่ประทับ พอราวบ่าย ๔ โมงก็เสด็จ ฯ ไปทรงเยี่ยมที่ฝังศพของจักรพรรดิจะฮานกีร์ ธรรมเนียมเมืองละฮอร์นี้ประหลาดไม่เหมือนที่ใด ๆ ในโลก ที่ฝังศพของเขาแต่ละแห่งเป็นที่เที่ยวที่สำคัญ ถ้าเขาชวนแขกไป 'เที่ยว' จงอย่าได้นึกว่าเขาจะพาไปดูหนังดูละคร กินเลี้ยงหรือเที่ยวงาน ที่ 'เที่ยว' ของเมืองนี้คือการไปเยี่ยมที่ฝังศพของบุคคลสำคัญของเขาซึ่งมีอยู่ตามตำบลต่าง ๆ ทั่วไปทั้งเมือง

ที่ฝังพระศพจักรพรรดิจะฮานกีร์นี้สร้างขึ้นโดยราชโองการของจักรพรรดิชาห์จะฮานราชบุตรใน ค.ศ. ๑๖๓๗ หรือ พ.ศ. ๒๑๘๐ จะฮานกีร์เป็นราชโอรสของอักบาร์ตามที่เคยกล่าวมาแล้ว ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๒ ครองราชย์อยู่ ๒๒ ปี

คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๕๘ จนถึง พ.ศ. ๒๓๗๐ ก็ประชวรสิ้นพระชนม์ ณ เมือง Rajauri ระหว่างที่เสด็จ ฯ เดินทางจากแคว้นกัษมิรจะกลับเมืองละฮอร์ บริเวณที่ฝังพระศพนั้นแต่เดิมเป็นอุทยานมีนามว่าฑิละกูษอันเป็นสถานที่ของมเหสีคนโปรดของท่านคือพระนางนูร์จะฮาน ผู้เป็นพระมารดาเลี้ยงของชาห์จะฮาน

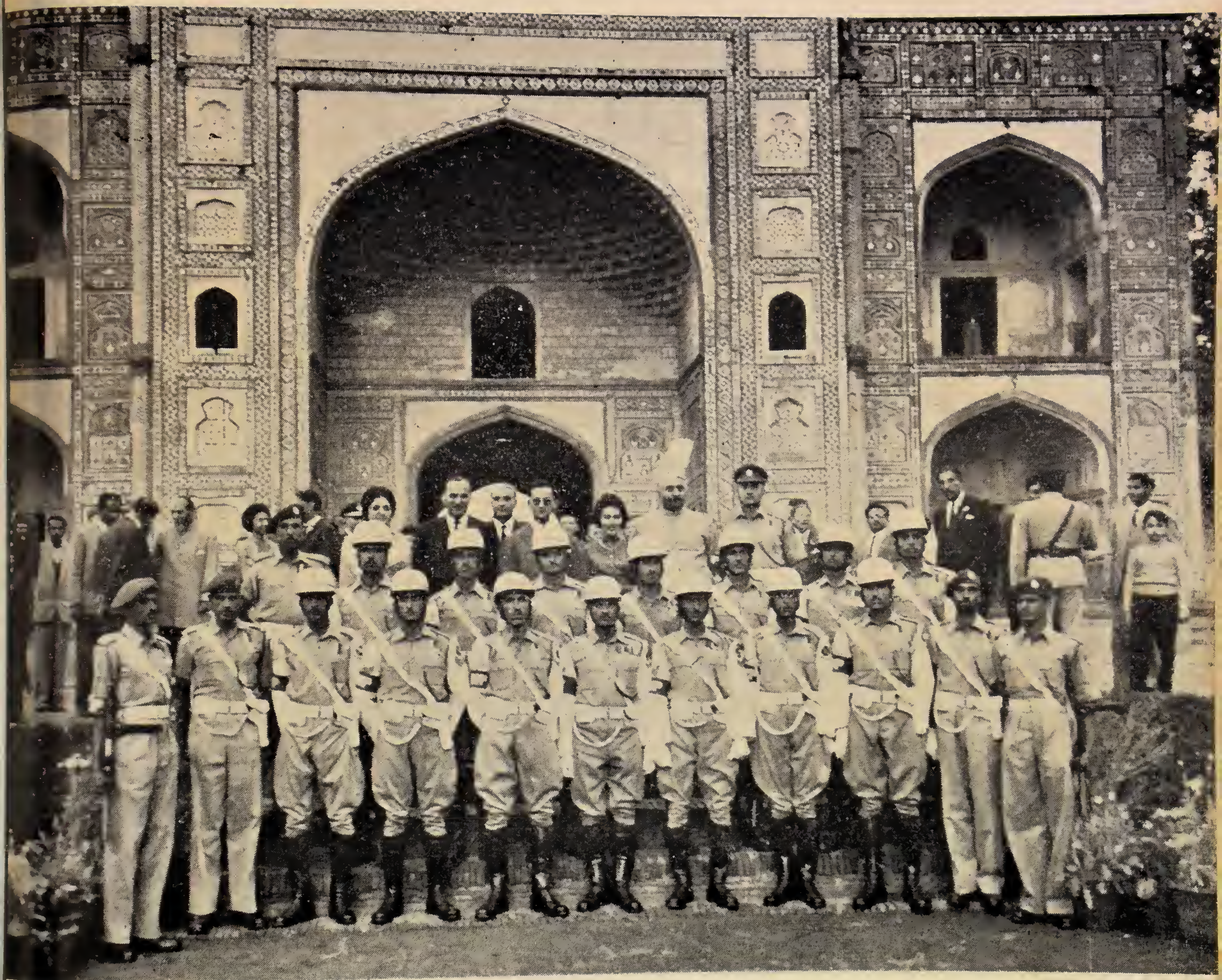
ในปัจจุบันสุสานและบริเวณอันกว้างใหญ่ตั้ง ๕๕.๘ เอเคอร์นั้นเป็นสวนแบบโมกุล มีสระน้ำ มีน้ำพุในสระ ตรงกลางมีต้นไม้ดัดตัดเป็นพุ่มปลูก ๒ แถวเรียงกันเป็นลำดับ มีทางเดิน ๒ ข้างตรงไปยังสุสาน สองข้างทางเดินด้านนอกทั้งสองข้างเป็นสนามกว้างมีต้นไม้ใหญ่น้อย มีแปลงดอกไม้สีสดอยู่ใกล้ ๆ ทุกสิ่งทุกอย่างยังเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี ถึงแม้เคยโทรมอยู่พักหนึ่งเมื่อกษัตริย์ซิกข์เข้ามาครองเมืองละฮอร์หลังราชวงศ์โมกุล แต่เมื่ออังกฤษคือลอร์ดเคอร์สันเข้ามาเป็นใหญ่ในปัญจาบก็ได้สั่งให้บูรณะสุสานและบริเวณให้กลับดีขึ้น และได้เก็บรักษาไว้เป็นอย่างดีต่อมาจนทุกวันนี้

พระศพของจักรพรรดิจะฮานกีร์ฝังอยู่ในสุสานทำด้วยหินทรายแดงสลับหินอ่อนสีขาว ซึ่งสูงเพียงชั้นเดียว รูปร่างสี่เหลี่ยม หลังคาแบน ไม่มีโดม มีแต่มินะเร็ตรูป ๘ เหลี่ยมอยู่ ๔ มุม หีบทำด้วยหินอ่อนสีขาว อยู่บนฐานหินอ่อน ๓ ชั้น คือชั้นบนที่รองหีบนั้นแคบ แต่ชั้นกลางกว้างขึ้น ชั้นล่างกว้างที่สุด ทั้งหีบและฐานเป็นสีขาวฝังด้วยหินอ่อนและมณีสีต่างๆเป็นลวดลาย ห้องเก็บพระศพนั้นฝารอบด้านออกจะเกลี้ยงเกลาไม่แสดงฝีมือช่างเท่าไรนัก ห้องถัดห้องเก็บพระศพไปทั้งห้องซ้ายห้องขวาเป็นห้องที่งดงามมาก ฝาทุกด้านเป็นหินอ่อนฝังมณีสีต่าง ๆ ตลอดไปจนถึงเพดานล้วนเป็นลายดอกไม้ พื้นก็เป็นหินอ่อนสีขาว มีหินอ่อนสีอื่นฝังเป็นแบบที่ภัณฑารักษ์เรียกว่า 'tessellated marble floor'

เมื่อเสด็จ ฯ ออกจากสุสานแล้วภัณฑารักษ์ก็นำเสด็จขึ้นบันไดไปบนหลังคาของสุสานซึ่งแบนเป็นลานกว้าง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ฯ ขึ้นไปบน



ภัณฑารักษ์กำลังถวายให้ทอดพระเนตรฐานหินอ่อนฝังหยกและมณีต่าง ๆ ซึ่งจักรพรรดิชาห์จะฮานโปรดให้สร้างขึ้นเพื่อตั้งหีบเก็บพระศพพระราชบิดา จักรพรรดิจะฮานกีร์



ทรงฉายหน้าสุสานของจักรพรรดิจะฮานกีร์ ร่วมกับผู้สำเร็จราชการ รัฐมนตรีประจำพระองค์ เจ้าหน้าที่ปากีสถานคนอื่น ๆ และตำรวจจักรยานยนต์ ซึ่งนำและตามเสด็จ ระหว่างที่ประทับอยู่เมืองละฮอร์

มินะเร็ตหรือหอสูงหอหนึ่งในสี่มุมของสุสาน หอนั้นสูง ๕ ชั้นมีบันไดขึ้นไปจนถึงยอดได้ ชั้นสูงสุดอยู่ใต้หลังคาหินอ่อนสีขาว ยอดเป็นรูปโดม ทรงฉายรูปและทอดพระเนตรทิวทัศน์เมืองละฮอร์อยู่บนนั้นครู่ใหญ่ สมเด็จพระบรมราชินีนาถมิได้ตามเสด็จ ฯ ขึ้นไป คงทอดพระเนตรสิ่งต่าง ๆ อย่างสนพระทัยอยู่ที่ลานกว้างเหนือที่บรรจุพระศพจะฮานกีร์ใกล้ ๆ กับหอมินะเร็ตที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ฯ ขึ้นไปนั้น

ใกล้กับสุสานของจักรพรรดิจะฮานกีร์ มีสุสานสำคัญอีก ๒ แห่ง แต่มิได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรเนื่องด้วยเวลาจำกัด แห่งหนึ่งคือที่บรรจุศพของอซัฟคาน[๑] ผู้เป็นบิดาของพระนางมุมตัสมะฮัล (หรือราชินีในทัชมะฮัล) และเป็นพี่ชายของพระนางนูร์จะฮาน มเหสีคนโปรดของจะฮานกีร์ อซัฟคานผู้นี้เคยเป็นเจ้าเมืองคนที่ ๙ ครองเมืองละฮอร์ เมื่อถึงแก่กรรมลงใน พ.ศ. ๒๑๘๔ ชาห์จะฮานก็ทรงสร้างที่ฝังศพประทานเป็นเกียรติยศ ยอดเป็นโดมหินอ่อน ต่ำลงมาเป็นรูปแปดเหลี่ยม ในปัจจุบันโทรมมาก ไม่มีหินอ่อนเหลืออยู่เลย ได้ถูกทำลายเมื่อครั้งกษัตริย์ซิกข์เข้ามาเป็นใหญ่ในปัญจาบ ยังไม่มีผู้ใดกล้าลงทุนกลับซ่อมให้ดีตามเดิม

สุสานอีกแห่งหนึ่งเป็นของพระนางนูร์จะฮาน เป็นสุสานเตี้ย ๆ ชั้นเดียวยาว ไม่มีโดมเช่นเดียวกับสุสานของราชสวามี มีประตูโค้งหลายประตูทางด้านหน้า ได้ยินว่าเป็นสุสานที่ไม่หรูหราแสดงฝีมือช่างโมกุลเช่นสุสานอื่นที่ได้ทอดพระเนตรมาแล้ว พระนางนูร์จะฮาน (หมายความว่าแสงส่องโลก[๒]) ทรงสร้างให้องค์เองเตรียมไว้ตั้งแต่ยังมีพระชนม์อยู่ เพราะพระนางสิ้นพระชนม์ภายหลังพระราชสวามีถึง ๑๘ ปี และทรงทราบว่าพระราชโอรสเลี้ยงคือชาห์จะฮานซึ่งครองราชย์ต่อจากราชสวามีของพระนางคงไม่สร้างที่ฝังศพประทาน

---

(๑) Asaf Khan

(๒) Nur Jahan (Light of the World)

พระนางเป็นแน่ ด้วยเคยตั้งข้อริษยากันมาตั้งแต่จักรพรรดิจะฮานกีร์ยังดำรงพระชนม์อยู่ ในสุสานนั้นนัยว่ามีศพอยู่ ๒ ศพ คือของพระนางนูร์จะฮานเอง และของธิดาของพระนางชื่อลัดลีเบกุม ซึ่งเป็นบุตรของสามีเดิมของนางหรือเป็นราชธิดาของจะฮานกีร์ก็ไม่ทราบแน่ คิดว่าเป็นบุตรสามีเดิมมากกว่า

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินลงจากหอมินะเรตของที่ฝังพระศพจักรพรรดิจะฮานกีร์แล้ว ก็เสด็จ ฯ ลงไปในส่วนภายในบริเวณสุสาน ซึ่งมีผู้รับเชิญราว ๕๐ คนคอยเฝ้าอยู่ใต้ชามิอานา มีคนสำคัญของเมืองละฮอร์ทั้งกงสุลต่างประเทศและภริยา ทรงมีพระราชปฏิสันถารและเสวยพระสุธารส ร่วมกับบุคคลต่าง ๆ ที่มาในงานรับรองนั้น ได้มีโอกาสคุยกับภัณฑารักษ์ตอนนี้ จึงได้ทราบเรื่องที่ฝังศพต่าง ๆ ภายในบริเวณ และเรื่องอื่น ๆ เกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์อีกเป็นอันมาก

ก่อนค่ำเสด็จพระราชดำเนินกลับที่ประทับ

ตอนค่ำวันเดียวกันนั้นแม่ทัพบกของปากีสถาน พลเอก โมฮัมมัด มูซา จัดงานเลี้ยงใหญ่ถวายเป็นพระเกียรติยศใต้ชามิอานากว้างใหญ่ภายในบริเวณส่วนของสโมสรนายทหาร ซึ่งบางคนเรียกว่า P.A. Mess (๑) แต่บางคนก็เรียกว่า Services Club ชามิอานากว้างใหญ่นั้นกั้นเป็น ๒ ด้าน ใช้สำหรับงานต้อนรับด้านหนึ่ง อีกด้านหนึ่งใช้เป็นห้องเสวย

พวกตามเสด็จไปที่สโมสรทหารล่วงหน้า พอ ๒ ทุ่มเศษก็เสด็จพระราชดำเนินถึงพร้อมด้วยประธานาธิบดีและผู้สำเร็จราชการ วันนี้ตามหมายกำหนดการว่าแต่ง 'แบล็คทาย' เครื่องแบบหรือเครื่องแต่งกายแบบพื้นเมือง แต่ท่านประธานาธิบดีแต่งเต็มยศ สวมสายสะพายรามาธิบดี

---

(๑) Pakistan Army Mess

โต๊ะเสวยคืนนั้นเป็นโต๊ะยาวตั้งข้างฝา นั่งได้ราว ๓๐ คน ประทับตรงกลางโต๊ะกับประธานาธิบดี แม่ทัพบกกับภริยาและผู้สำเร็จราชการ เบื้องพระปฤษฎางค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ เผอิญเป็นทางเข้าออกของชามิอานา มีผ้า ๒ ผืนกั้นอยู่ซึ่งปิดไม่สนิท มีช่องว่างตรงกลางอันเป็นทางลมพอดี อากาศขณะนั้นก็ค่อนข้างหนาวสำหรับคนที่ไม่โดนลม สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงโดนลมจากช่องใหญ่นั้นเป่าตรงพระขนองพอดี เห็นท่าไม่ได้การจึงถวายผ้าคลุมพระองค์ซึ่งเป็นขนมิงค์คลุมพระอังสาไว้ แต่ถึงกระนั้นก็คงไม่ทรงพระสำราญเท่าไรนักถ้าเทียบกับคนอื่น ๆ ภายในห้องเดียวกันนั้น เพราะลมเป่าพระขนองเสียงดังหวือ ๆ อยู่ตลอดเวลาที่ประทับโต๊ะเสวย

แขกที่ได้รับเชิญในงานมีเกินโต๊ะเสวยไปมาก นั่งเต็มโต๊ะเสวยตามรายชื่อของแต่ละคนที่เขาเขียนการ์ดบอกไว้บนโต๊ะหน้าที่นั่ง นอกนั้นนั่งตามโต๊ะเล็ก ๆ หลายโต๊ะหน้าที่ประทับ มีบุฟเฟ่ให้ตามเคย ได้นั่งข้างรองแม่ทัพกับ Mir of Hunsa หรือเจ้าผู้ครองนครฮุนสาซึ่งเป็นเมืองอยู่บนเขาหิมาลัยทางเหนือสุดของประเทศ ติดกับเมืองจีน เจ้าผู้ครองนครฮุนสานี้หน้าตาคล้ายฝรั่ง คุยสนุก พูดอังกฤษฝรั่งเศสคล่อง สำเนียงไม่แพ้ฝรั่ง คุยว่าไปยุโรปทุกปี เพราะเป็นผู้ดูแลอากาคานองค์ปัจจุบันซึ่งเป็นหัวหน้าชาวมอสเล็มลัทธิอิสไมลิ เพราะอากาคานองค์ใหม่ผู้เป็นนัดดาองค์เก่ายังเป็นนิสิตมหาวิทยาลัยอยู่ ท่าน Mir จึงมีหน้าที่ดูแลทั้งด้านการศึกษาและการเงิน ได้คุยกับท่านเมียร์พักเดียว ก็ได้ทราบเรื่องราวต่าง ๆ ที่น่าสนใจเป็นอันมาก ท่านเมียร์ได้เล่าถึงบ้านเมืองของท่านถึงผู้คนพลเมือง ถึงการทำมาหากินในแคว้นนั้น ถึงดินฟ้าอากาศซึ่งเป็นหน้าหนาวเกือบตลอดปี เล่าถึงแคว้นอื่น ๆ ทางเหนือของปากีสถานและตำแหน่งผู้ครองนครแคว้นต่าง ๆ เหล่านั้นซึ่งท่านเมียร์กล่าวว่าเรียกไม่เหมือนกันจนแคว้นเดียว เมืองฮุนสาเรียกเจ้าผู้ครองนครว่า 'เมียร์' เมืองสว้าตเรียกว่า 'วาลี' เมืองจิตรัลเรียก 'เมเตอร์' เมืองเดียร์เรียกว่า 'นาวับ' เป็นต้น

เมื่อเสวยเสร็จแม่ทัพก็ลุกขึ้นขอให้แขกทั้งหลายดื่ม (น้ำหวานสีเขียว) ถวายพระพร และให้พรประธานาธิบดีของเขา เมื่อเสร็จแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยืนขึ้นตรัสว่า ทรงมีข่าวดีจะแจ้งให้ทุกคน ณ ที่นี้ทราบทั่วกัน คือว่าท่านประธานาธิบดีรับเชิญที่จะไปเยือนเมืองไทยทางราชการแล้ว ท่านประธานาธิบดีลุกขึ้นยืนตอบขอบพระทัยและทูลว่าการที่ทั้งสองพระองค์เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเยือนปากีสถานครั้งนี้เป็นบุญของชาวปากีสถานยิ่งนัก ชาวปากีสถานทุกคนที่อยู่ ณ ที่นั้นต่างก็ปรบมือสนับสนุนคำพูดของประธานาธิบดีอย่างเซ็งแซ่

หลังจากนั้นไม่นานก็เสด็จ ฯ จากโต๊ะเสวยไปทางอีกด้านหนึ่งของชามิอานาตรัสกับเจ้าของบ้านและแขกทั้งปวงอีกครู่ใหญ่ก็พระราชทานของขวัญ คือหีบบุหรี่ถมทองแก่แม่ทัพบก สมเด็จพระบรมราชินีนาถพระราชทานแหวนนพเก้าแก่ภริยาแม่ทัพ แม่ทัพน้อมเกล้า ฯ ถวายรูปทหารบัญจาบวาดด้วยสีน้ำมันโล่ตรากรมทหารและตอนจะเสด็จ ฯ กลับยังแถมถวายพระพุทธรูปคันธารราษฎร์องค์ขนาดย่อมอีกองค์หนึ่งซึ่งค่อนข้างงาม เสด็จ ฯ ถึงที่ประทับ ๕ ทุ่มเศษ

วันที่ ๙ ละฮอร์

วันจันทร์ วันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

ตั้งแต่เช้าเวลา ๙ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ฯ ทอดพระเนตรโรงงานของกรมรถไฟปากีสถาน สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงมีหมายกำหนดการต่างหาก เสด็จ ฯ ออกจากที่ประทับภายหลังพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวราว ๑๕ นาที เพื่อเสด็จ ฯ ยังไกด์เฮ้าส์หรือสโมสรลูกเสือหญิงของเมืองละฮอร์

ลูกเสือหญิงของเมืองนี้มีหลายรุ่น รุ่นเล็กแต่งแบบปัญจาบสีฟ้า กับรุ่นโตแต่งเสื้อปัญจาบสีขาว คือกางเกงขาว เสื้อขาว ผ้าคล้องคอปล่อยชายไปข้างหลังก็สีขาว เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึง เสด็จ ฯ ลงจากรถพระที่นั่งก็ต้องทรงพระดำเนินผ่านแถวลูกเสือหญิงไปยังส่วนทางด้านหลังสโมสร ประทับใต้ชามิอานา ทอดพระเนตรการแสดงกลางแจ้งของเหล่าลูกเสือหญิง

เริ่มต้นด้วยการแสดงถวายของเหล่าลูกเสือหญิงรุ่นจิ๋วแต่งสีฟ้าที่เรียกว่า Bluebirds มีเด็กโตหน่อยแต่งเป็นแม่แมว มีเด็กเล็กแต่งเป็นลูกแมว ๓ ตัว มีพากย์เป็นภาษาอังกฤษ เริ่มต้นเรื่องว่า "ลูกแมวเล็ก ๆ ๓ ตัว ทำถุงมือหายเลยร้องว่าเหมียว เหมียว เหมียว" ฯลฯ

รายการที่ ๒ คือการตั้งค่ายของลูกเสือหญิง

รายการที่ ๓ ร้องเพลงหมู่ แบบชาวบ้านปัญจาบเรียกว่า Quwali มีการตีกลองเข้าจังหวะเพลง

รายการต่อไปคือการตีธงของลูกเสือหญิง เป็นตัวหนังสือสัญญาณต่าง ๆ สุดท้ายมีว่าไทยแลนด์–ปากีสถาน

รายการที่ ๕ คือการละเล่นของชาวบ้านปัญจาบก่อนพิธีแต่งงาน เรียกว่า Menhdi

รายการต่อไปเป็นการแสดงการทำประโยชน์ต่อสังคมของลูกเสือหญิง คือ การสอนหนังสือผู้ใหญ่ ช่วยชาวบ้านปลูกผัก ช่วยทำความสะอาดหมู่บ้าน และแสดงให้เห็นแนวทางที่เตรียมจะปฏิบัติต่อไปในภายหน้า

รายการสุดท้ายก็คือการเต้นระบำของแคว้นต่าง ๆ เริ่มต้นด้วยระบำบาลูชิ(๑) แต่งกายงดงาม มีเครื่องประดับเป็นเงิน ผูกลูกพรวนเงินที่ข้อเท้า มือถือไม้สั้น ๆ สีเขียวข้างหนึ่ง แดงข้างหนึ่ง ต่อไปคือระบำที่ผู้ประกาศบอกว่าเป็นระบำจากแคว้นสินด์ แล้วก็ถึงระบำมีผู้เต้น ๒ คู่ เรียกว่าระบำจากราชสำนัก มีเด็กผู้หญิง ๒ คนแต่งเป็นผู้ชาย คือนุ่ง 'โดตี' สีเทา มองดูผาด ๆ คล้ายผ้าโจงกระเบน สวมเสื้อสีชมพู สวมพวงดอกไม้ที่คอ เต้นคู่กับผู้หญิง ๒ คนซึ่งนุ่งกางเกงรัดข้อเท้าสีเขียว สวมเสื้อแขนพองติดกับกระโปรงเลยเข่าสีขาว เครื่องประดับเป็นทอง ผูกพวงลูกพรวนที่ข้อเท้าหลายพวง

ระหว่างการแสดงเขาถวายพระสุธารสและเครื่องว่างซึ่งพวกลูกเสือหญิงทำกันเองที่ตรงเต็นท์เล็ก ๆ ทางมุมสนามทางด้านโน้น แล้วก็นำมาน้อมเกล้า ฯ ถวายด้วยตนเอง มีอย่างหนึ่งเป็นก้อนเหยะ ๆ รูปร่างคล้ายทอดมันปลาซึ่งทอดยังไม่สุก รู้สึกว่าพอขึ้นจากกะทะก็นำมาถวายเลย สมเด็จพระบรมราชินีนาถก็ทรงหยิบมาเสวยด้วยท่าทางที่ทรงเอร็ดอร่อยเป็นกันเอง ผู้นำมาถวายยิ้มน้อยยิ้มใหญ่ด้วยความปลาบปลื้ม พอคนอื่นได้มาอีกก็นำมาถวายอีกร่ำไป

ส่วนคนที่นำเครื่องว่างก้อนเหยะ ๆ นั้นถวายเป็นคนแรก เมื่อทรงหยิบเสวยแล้วก็นำไปส่งให้แขกอื่นหยิบต่อไป ไม่นานก็ถึงคราวที่ต้องหยิบก้อนนั้นบ้าง แต่เมื่อหยิบแล้วก็แทบหลุดจากมือเพราะยังร้อนจี๋ ไม่เข้าใจว่าสมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงหยิบอาหารซึ่งทอดน้ำมันเดือด ๆ มาทรงถือไว้เพราะไม่มีจานถวายและเสวยเป็นพระองค์แรกได้อย่างไร กว่าจะถึงมือผู้อื่นอาหารนั้นคงค่อยคลาย

(๑) จากเมืองบาลูชิสถาน

ความร้อนลงบ้างแล้ว แต่ถึงกระนั้นทุก ๆ คนก็ทำท่ากระวนกระวายหยิบมาถืออย่างไม่สู้เต็มใจนัก จะปล่อยก็ไม่กล้า จะถือก็ไม่ไหว จะเข้าปากก็กลัวลิ้นพอง บางคนแอบเปิดกระเป๋าถือ หยิบกระดาษคลีนเน็กซ์ออกมาช่วยจับเพื่อให้ช่วยบรรเทาความร้อนที่นิ้วมือ

เมื่อเสร็จการแสดงระบำพื้นเมืองถวายแล้ว เบกุม จี.เอ. คาน ผู้อำนวยการสมาคมลูกเสือหญิงปากีสถานก็กล่าวคำกราบบังคมทูลถวายรายงานเรื่องราวต่าง ๆ ของลูกเสือหญิง เช่นว่าลูกเสือหญิงที่นี่มีถึง ๔ หมื่นคนเป็นต้น สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงมีพระราชเสาวนีย์ตอบใจความว่า จะทรงนำความรู้สึกเป็นกันเองของเหล่าลูกเสือหญิงปากีสถานกลับไปพระราชทานแก่ลูกเสือหญิงเมืองไทย ฯลฯ แล้วก็พระราชทานโล่เงินมีพระปรมาภิไธยย่อเป็นที่ระลึกแก่สมาคม

ก่อนเสด็จ ฯ กลับวงดนตรีลูกเสือหญิงซึ่งมีทุกขนาด คือตั้งแต่ขนาดใหญ่ไปจนขนาดเล็ก แต่งกายสีขาว สวมหมวกและเข็มขัดแดง ก็บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีถวาย

หลังจากนั้นก็เสด็จ ฯ ตรงไปยังโรงละครอัล-ฮัมราซึ่งเคยเสด็จ ฯ ครั้งหนึ่งแล้วในคืนแรก เพื่อทอดพระเนตรการแสดงที่เรียกว่า 'ประวัติเสื้อผ้าของเรา(๑)' จัดโดยกรมศิลปากรของปากีสถานถวายเป็นพระเกียรติยศ

โรงละครอัล-ฮัมราในวันนั้นเต็มไปด้วยสตรีเกือบทั้งโรง บุรุษเกือบจะนับคนได้ ที่ประทับอยู่แถวหน้า มีเก้าอี้นวมใหญ่กว่าตัวอื่นในแถวเดียวกันตั้งล้ำไปข้างหน้าเล็กน้อย มีพรมลาดทางยาวปูไปหน้าเก้าอี้ตัวนี้ซึ่งพอเห็นก็น่าจะทราบว่าเป็นเก้าอี้สำหรับผู้ใด เมื่อเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปในโรงละครยังมิได้ประทับทันที ด้วยมีผู้นำเจ้าหน้าที่สตรีที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการแสดง

(๑) History of our Dress

ในวันนี้เข้าเฝ้าถวายตัวก่อน เมื่อเสร็จแล้วจึงประทับ คนทั้งโรงละครต่างก็ลงนั่งพร้อมกัน

เมื่อนั่งลงเรียบร้อยแล้ว หันไปดูที่ซึ่งคิดว่าเป็นที่ประทับก็แทบสะดุ้ง เพราะภริยาเอกอัครราชทูตปากีสถานประจำเมืองเรากำลังนั่งไขว่ห้างอยู่ที่เก้าอี้นั้นอย่างสบายอารมณ์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถประทับเก้าอี้เลยตัวกลางนี้ไปอีกตัวหนึ่ง แถวเดียวกับคนอื่น ๆ และกำลังตรัสกับสตรีที่นั่งอยู่ทางขวาพระหัตถ์อย่างสนพระทัย ทันใดนั้นเองไฟก็ปิดมืด เริ่มต้นการแสดงถวาย

ก่อนเปิดฉากมีเสียงสตรีที่ไพเราะพูดอังกฤษสำเนียงเกือบไม่ผิดฝรั่งเล่าเรื่องถวาย ใจความโดยย่อว่า การแสดงต่อไปนี้เป็นการแสดงเกี่ยวกับพวกเรา... สตรี...เป็นเรื่องของการแต่งกายของเรา ของรูปร่างและแบบต่าง ๆ ของเครื่องนุ่งห่ม ความเปลี่ยนแปลงของการแต่งกายคือเปลี่ยนจากการพันร่างกายด้วยผ้าและภายหลังด้วยแพรพรรณ ไปจนถึงการขยายตัวของแบบ กลายเป็นเครื่องปกปิดร่างกายสามชิ้น ชิ้นที่หนึ่งปกปิดท่อนบน ชิ้นที่สองท่อนล่าง ชิ้นที่สามปกปิดศีรษะ... เรื่องของสมัยเกี่ยวโยงไปถึงอารยธรรมและแบบแผนของเราตั้งแต่โบราณกาลเช่นเดียวกับศิลปะอย่างอื่น ๆ การแต่งกายของสตรีเราเป็นเรื่องที่เก่าแก่ยิ่งไปกว่าประวัติศาสตร์เสียอีก

ก่อนมีประวัติศาสตร์โลกเรามีแต่ความมืดมนอนธการ ความเคลื่อนไหวยังเป็นเงาอยู่ ภายหลังนักประวัติศาสตร์โบราณคดีจึงค้นคว้าได้ความว่าสตรีเราใช้สิ่งใดบ้างเป็นเครื่องแต่งกาย มีเครื่องนุ่งห่ม ภายหลังสวมเสื้อ มีเครื่องประดับเป็นต้น...เสียงพูดหยุดลง เสียงดนตรีดังขึ้นแทน ทันใดนั้นเองฉากก็เปิด

พอเปิดฉากก็เห็นสตรีนุ่งผ้าโจงกระเบนห่มผ้าสไบเฉียงมองดูคุ้นตา เสียงผู้ประกาศอธิบายถวายต่อไปว่าชุดนี้เป็นเครื่องพันกายสตรีที่ไม่ต้องเย็บ ซึ่งสตรี

แถบลุ่มแม่น้ำสินธุนุ่งห่มเมื่อ ๕,๐๐๐ ปีมาแล้ว ที่สามารถทราบได้ก็เพราะได้เห็นแบบจากรูปสลักรอบหม้อดินเผาซึ่งขุดพบที่ Harappa และ Mohenjodaro ตั้งแต่ครั้งก่อนมีพงศาวดาร

ต่อไปก็แสดงการแต่งกายเมื่อสมัยพระวิกรมาทิตย์หรือจันทรคุปต์ที่ ๒ แห่งราชวงศ์คุปตะ คือเมื่อราว ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว พระพรหมฤษีวาลมีกิเป็นผู้เขียนบรรยายไว้ในมหากาพย์รามายณ บนเวทีมีผู้แต่งกายเป็นนางสีดาเดินออกมากับนางกำนัล พอนางสีดากับนางกำนัลเข้าโรงไปก็มีระบำแต่งกายด้วยสีแดงออกมาเต้น ผู้ประกาศผู้มีเสียงไพเราะอธิบายถวายต่อไปว่า ขณะนี้เป็นยุคของนิยายปรัมปรา

หลังจากนี้ก็มีผู้สวมเสื้อแบบกรีกออกมาแสดง ผู้ประกาศกราบบังคมทูลว่าหลังจากที่อเล็กซานเดอร์มหาราชกรีธาทัพเข้ามายังมัธยมประเทศ อารยธรรมของกรีกและโรมันก็เข้ามาปะปนกับอารยธรรมพื้นเมือง กลายเป็นอารยธรรมคันธารราษฎร์ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชโปรดให้จารึกไว้ เป็นผลให้เราในปัจจุบันได้ทราบเรื่องราวของครั้งกระโน้น

ต่อมาก็แสดงแบบการแต่งกายของสมัยเมื่อ ๙๐๐ ปีมาแล้ว คือสมัยเมื่อกษัตริย์มุสลิมเป็นใหญ่ ผมสตรีถักเป็นหางเปียเล็ก ๆ ถยิบไปทั้งศีรษะ ไม่ต่ำกว่าร้อยอัน นุ่งสิ่งที่ผู้ประกาศเรียกว่า shalwar มองดูคล้ายกระโปรงครึ่งท่อนยาวแค่ข้อเท้า

ยุคต่อมาก็คือยุคของราชวงศ์โมกุลหรือมูกัล มีสตรีงามยิ่งนักแต่งกายเป็นพระนางนูร์จะฮาน มเหสีคนโปรดของจักรพรรดิจะฮานกีร์ซึ่งเสด็จ ๆ ไปเยี่ยมที่ฝังพระศพเมื่อตอนบ่ายวานนี้ เสื้อชุดพระนางนูร์จะฮานนี้สะดุดตามาก เป็นสีแดงกับทองทั้งชุด เครื่องประดับก็เป็นทอง มีเพชรกับทับทิมฝังระยิบระยับสวมหมวกปิดศีรษะ

สตรีที่เดินตามผู้ที่สมมุติว่าเป็นพระนางนูร์จะฮานออกมาสวมเสื้อชุดที่มองดูคล้ายกระโปรงยาวหรือเสื้อราตรีของชาวตะวันตก ชั่วแต่มีผ้าคลุมศีรษะสีตัดกับเสื้อ เป็นเสื้อสมัยโมกุลเช่นเดียวกัน ต่อมาก็เป็นเสื้อชุดที่ผู้ประกาศเรียกว่า Farshi Gharara มองดูคล้ายกระโปรงยาวชุดราตรีแบบตะวันตกเช่นเดียวกันซึ่งปักสวยงาม ชุดต่อมาเป็นเสื้อจากอโยธยา (Oudh) ผ้าทองมองดูเบาบางจากลักเนา แล้วก็เสื้อจากไฮเดอระบัดซึ่งผู้ประกาศเรียกว่าเสื้อ Kalidar Kameez ต่อมาเป็นเสื้อ ๓ ชุดจากราชปุตนะ เดห์ลีและปัญจาบตามลำดับ แล้วจึงปิดฉากแรก

ฉากต่อไปเป็นเสื้อชาวบ้าน ชุดแรกเป็นสีดำทั้งชุด เครื่องประดับคอ แขน มือ ต่างหูเป็นเงิน ผู้แสดงแบบถือต้นอ้อยมือหนึ่ง อีกมือหนึ่งมิได้ถือสิ่งใด บนศีรษะทูนหม้อทองเหลือง เดินเข้ามาอย่างสง่าผ่าเผย ชุดที่ ๒ เดินตามมาห่าง ๆ เป็นสาวชาวบ้านปัญจาบกำลังจะไปตักน้ำที่บ่อเช่นเดียวกัน สวมกระโปรงสูงกว่าข้อเท้าขึ้นไปไม่มาก สวมตุ้มหูเงินเป็นรูปห่วงกลมใหญ่ ถักหางเปียยาวที่กลางศีรษะมีสายเงินคาด กระเดียดหม้อทองเหลือง เป็นที่เข้าใจว่า เมื่อตักน้ำแล้วคงทูนไว้บนศีรษะเช่นเดียวกับคนแรก เมื่อสาวทั้ง ๒ คนเข้าโรงดนตรีก็เปลี่ยนเสียงเป็นคึกคักมีชีวิตขึ้น กลองรัวจังหวะเร็ว ทันใดนั้นก็มีสาว ๆ แต่งกายแบบชาวบ้านปัญจาบสีต่าง ๆ ออกมาหลายคน ท่าทางร่าเริงยิ้มแย้มแจ่มใส ออกมาถึงกลางเวทีก็เต้นระบำ แสดงความปีติที่ถึงฤดูเกี่ยวข้าวสาลีแล้ว พอระบำเกี่ยวข้าวเข้าโรงไป ก็มีแบบเสื้อจากเมืองบนภูเขา ๒ แบบ คือจากแคว้นสว๊าต เป็นชุดสำหรับสวมหน้าหนาว เป็นผ้าขนสัตว์สีดำ มีสีชมพูปักเต็ม และเสื้อจากแคว้นกัษมีร์ เป็นกางเกงลาย เสื้อเป็นผ้าขนสัตว์สีเหลือง สวมหมวกสีแดง มีเครื่องประดับเป็นเงิน ผมผู้แสดงถักเป็นหางเปียหลายร้อยอันที่ถิ่นยิบ

ต่อมาก็แสดงแบบเสื้อจากที่ราบคือจากแคว้น Bahawalpur และสินด์ แล้วก็เสื้อจากบาลูชิสถาน เป็นกางเกงขากว้าง เสื้อตัวใหญ่หลวม ผ้าคลุมศีรษะ



ทรงฉายร่วมกับทหารประจำตัวผู้สำเร็จราชการจากเมืองกาลบัคฮ์
และคนแคระผู้ขับรถม้าของทำเนียบรัฐบาลเมืองละฮอร์

ก็ผืนใหญ่ เครื่องประดับเป็นทอง ผู้แสดงแบบไว้หางเปียยาว ๒ อัน มีพู่ทองผูกที่ปลาย ต่อมาก็ถึงเสื้อของชนหลายเผ่าที่อพยพมาจากอินเดีย มีเสื้อของคนซักผ้าจาก Alwar เป็นต้น

รายการก่อนสุดท้ายคือเสื้อจากปากีสถานตะวันออก ตั้งต้นด้วยการเต้นระบำซึ่งผู้ประกาศเรียกว่ามณะปุระก็ได้มณีปุระก็ได้ ระบำนี้มองดูคล้ายไปทางระบำพม่า แต่ประเดี๋ยวก็มีกระทืบเท้าเพราะผูกลูกพรวนไว้ที่ข้อเท้าหลายสาย ต่อมาก็แสดงแบบการแต่งกายของผู้หญิงขายปลาเมืองเบงกอลตะวันออก คือเสื้อสีเหลืองแปร๊ด นุ่งสีแสดจีบที่เอวมองดูเป็นกระโปรงยาวครึ่งน่อง ใช้พวงดอกไม้สดประดับที่ข้อมือ คอ และติดดอกไม้ที่ผม หญิงขายปลาผู้นี้ออกมาถึงกลางเวทีก็เต้นรำ

รายการสุดท้ายผู้ประกาศอธิบายถวายว่าจากหมู่บ้านใคร่ขอพระราชทานพระกรุณาย้อนกลับเข้าไปในเมือง ในห้องรับแขก ในมหาสมาคม ในที่ชุมนุมชนใหญ่น้อย ณ ที่เหล่านี้สาหรี่เป็นที่นิยมของสตรีทั้งปวง คือนิยมกันมาตั้ง ๒๐๐ ปีแล้ว นิยมทั่วประเทศปากีสถาน อินเดียและสิงหล บัดนี้ขอพระราชทานแสดงแบบสาหรี่จากแคว้นต่าง ๆ ของปากีสถานถวายทอดพระเนตร แรกเริ่มด้วยแบบสาหรี่หลายอย่างจากดัคคะ ต่อมาก็สาหรี่ซึ่งเป็นชีฟอง มีเลื่อมแววาวปักทั่วผืน ซึ่งผู้ประกาศกราบบังคมทูลว่าเป็นที่นิยมมาก ที่สามคือสาหรี่ชีฟองชนิดที่มีดอกห่าง ๆ ทอในเนื้อผ้า มีขอบ แบบสุดท้ายผู้ประกาศกราบบังคมทูลว่าเป็นยุคไนลอน แสดงเสื้อปัญจาบซึ่งเด็กสาววัยรุ่นนิยมสวมกันในสมัยปัจจุบัน มีผู้แสดงแบบเพียง ๓ คน ครั้นแล้วเป็นอันเสร็จรายการ

หลังจากนั้นเขาก็เชิญเสด็จ ฯ สมเด็จพระบรมราชินีนาถออกไปในสวนข้างโรงละคร ให้ประทับใต้ชามิอานา ถวายพระสุธารสและขนมต่าง ๆ วันนี้มีขนมชนิดหนึ่งเป็นก้อนสีขาว หน้าตามีเค้ามัชเมลโล่ของฝรั่ง แต่หวานกว่ามาก

ทำด้วยนมแพะกลิ่นค่อนข้างแรง จึงใส่น้ำนมแมวดับกลิ่น เลยมี ๒ กลิ่นควบกัน ผู้ที่ชอบของหวานจัดและชอบกลิ่นแพะและน้ำนมแมวคงจะอร่อยเป็นพิเศษ นอกจากขนมหวานก็มีถั่วมัน ๆ หลายชนิดตามเคย มีถั่วพิสตาชิโอด้วย แมลงวันชุมตามเคย เมื่อเสวยแล้วก็มีผู้นำสตรีที่แสดงแบบเสื้อและเต้นรำถวายในวันนั้นทั้งหมดเข้าเฝ้าถวายตัวทีละคนบ้าง ทีละคู่บ้าง ตอนหลัง ๆ ทีละ ๓–๔ คน ผู้ที่แสดงเป็นพระนางนูร์จะฮานเป็นผู้ที่งามที่สุด ทรงฉายพระรูปร่วมกับสตรีเหล่านั้น แล้วพระราชทานหัวโขนจำลองอันเล็ก แต่ฝีมือดี เป็นหัวยักษ์และหัวลิงอย่างละหัวไว้เป็นที่ระลึกแก่กรมศิลปากรของปากีสถาน หนังสือพิมพ์ 'ปากีสถานไทมส์' วันรุ่งขึ้นหน้าต้นมีพระฉายาลักษณ์สมเด็จพระบรมราชินีนาถกำลังพระราชทานหัวโขนแก่ผู้แทนกรมศิลปากรของเขา ใต้พระฉายาลักษณ์มีตัวหนังสือเขียนว่า 'สมเด็จพระบรมราชินีนาถแห่งประเทศไทยกำลังพระราชทานเศียรพระผู้เป็นเจ้าต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา มีทองประดับงดงามแก่กรมศิลปากรปากีสถานละฮอร์ เบกุม เอส.เอ. ราห์มัน ผู้แทนกรมศิลปากรกำลังรับพระราชทานเศียรจำลองนั้น' ซึ่งแสดงว่านักหนังสือพิมพ์ปากีสถานออกจะอ่อนความรู้รอบตัว และคงจะไม่รู้จักเรื่องรามายณซึ่งมหากวีของเขาเองเป็นผู้แต่งกระมัง จึงห้าแต้มถึงขนาดนั้นออกมาในหนังสือพิมพ์

หลังจากนั้นไม่นานก็เสด็จ ๆ กลับที่ประทับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ ๆ กลับภายหลัง ราวเที่ยงทั้งสองพระองค์ก็เสด็จพระราชดำเนินลงสวนของทำเนียบ ผู้สำเร็จราชการได้ให้พลทหารเผ่าเดียวกับท่านคือเผ่า Niazi จากเมืองกาลบัคฮ์มาเฝ้าถวายตัว ๒ คน พลทหารหรือ Jawan ๒ คนนั้น เป็นผู้ที่สูงที่สุดที่เคยเห็นมา คือสูงตั้ง ๗ ฟุต ๘ นิ้ว เมื่อคนธรรมดาซึ่งค่อนข้างสูงไปยืนข้างก็เพียงสูงไม่เกินบ่าเขาเท่านั้น ผู้สำเร็จราชการได้ให้คนแคระเคราแดงคนขับรถม้าประจำทำเนียบมายืนคู่ เลยกลายเป็นภาพที่ประหลาดมาก ทรงฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกับคนโย่งกับคนแคระ ทรงปลูกต้นมะม่วงภายในบริเวณสวน



ทรงปลูกต้นมะม่วงไว้เป็นอนุสรณ์ที่ได้ประทับอยู่
ณ ทำเนียบรัฐบาลเมืองละฮอร์

ของทำเนียบ ไม่ไกลจากต้นอะไร (ลืมอ่านป้ายที่เขียนไว้ใต้ต้น) ที่พระราชินีนาถเอลิซะเบธทรงปลูกไว้เมื่อปีก่อนนัก หลังจากที่ทรงปลูกต้นไม้แล้วก็เสด็จไปทอดพระเนตรเล้าไก่ของผู้สำเร็จราชการ และทรงพระดำเนินขึ้นเขาไปประทับบนศาลาซึ่งอยู่บนยอดเขาสูงที่สุดในบริเวณทำเนียบ เพื่อทอดพระเนตรทิวทัศน์จากบนนั้น

ราวบ่ายโมงผู้สำเร็จราชการเชิญเสด็จ ฯ ไปเสวยพระกระยาหารกลางวันอย่างกันเองที่ริมสระแห่งหนึ่งในบริเวณทำเนียบ แต่อยู่ไกลไปทางด้านโน้นมองจากที่ประทับไม่เห็น ฝ่ายไทยที่ตามเสด็จมีเพียง ๕ คนเท่านั้น คือเจ้าคุณศรีวิสาร ฯ คุณกิตินัดดา นางสนองพระโอษฐ์ นางพระกำนัลและ ม.ล. นราวดี ฝ่ายปากีสถานที่ได้รับเชิญก็มีองครักษ์ เจ้ากรมพิธีการและภริยา ซึ่งตามเสด็จมาตั้งแต่วันแรก ทรงคุ้นเคยด้วยเป็นอย่างดี มิสเตอร์เช้กซ์เจ้ากรมพิธีการผู้นี้ถึงแม้จะชื่อเดียวกับรัฐมนตรีประจำพระองค์ แต่เป็นชาวสินด์มาจากเมืองการาจี ไม่เหมือนรัฐมนตรีซึ่งเป็นชาวปัญจาบจากเมืองละฮอร์นี่เอง เบกุมเช้กซ์ก็เป็นชาวสินด์เหมือนสามี ผิวคล้ำกว่าชาวปัญจาบ แต่ไม่ถึงกับมืด เช่นชาวกลิงคราษฎร์ หรืออย่างที่ไทยเราเรียกว่า 'แขกกลิงค์' เบกุมเช้กซ์เป็นผู้ที่น่ารักมาก คุยสนุกฉลาดเฉลียว ไม่มีท่าบึ้นปึ่งเลย ก่อนทำหน้าที่นี้ มิสเตอร์เช้กซ์เคยเป็นผู้แทนรัฐบาลปากีสถานประจำอยู่ที่สหประชาชาติกรุงนิวยอร์ก ได้ยินว่ามีเพื่อนมาก เป็นที่นิยมชมชอบของชาวนิวยอร์กทั่วไปทั้งสามีภริยา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จ ฯ ด้วยรถม้าคันจิ๋วไปยังที่ซึ่งผู้สำเร็จราชการถวายพระกระยาหารกลางวัน มีคนแคระคนเดิมเกาะไปท้ายรถพระที่นั่งตามเคย พวกตามเสด็จเดินตามรถพระที่นั่ง เมื่อเสด็จ ฯ ไปถึง ผู้สำเร็จราชการยืนยิ้มคอยรับเสด็จอยู่ปลายสวนริมน้ำ เป็นการเลี้ยงถวายอย่างกันเอง พระกระยาหารเป็นอาหารพื้นเมืองล้วน มีข้าวเกรียบ

เรียกว่าป๊อปปะดำวางไว้ถวายในจานเล็กกับจะปาตี เครื่องหวานมีผลไม้และขนมคล้ายขนมไส้ไก่ของเรา ชั่วแต่มีกลิ่นแพะและเยิ้มไปด้วยน้ำเชื่อมซึ่งหวานจนเกือบขม คงจะใส่ทั้งน้ำตาลและชัณฑสักรอย่างละมาก ๆ กว่าจะเสวยเสร็จก็เกือบบ่ายสามโมง ตามหมายกำหนดการต้องเสด็จ ฯ ทอดพระเนตรพิพิธภัณฑ์ตอนบ่าย ๓ โมง แต่ได้ทรงบอกเลิกตั้งแต่วันก่อนเพราะไม่ทรงมีเวลาพอ

ราวบ่าย ๔ โมงก็เสด็จ ฯ พร้อมด้วยประธานาธิบดีและผู้สำเร็จราชการไปยังสโมสรตีคลีชื่อ Kharian Polo Club เพื่อทอดพระเนตรการแข่งขันโปโลหรือตีคลีระหว่างทีมปากีสถานและอเมริกัน ทีมปากีสถานแต่งกายสีขาวกับเขียว ทีมอเมริกันสีแดงกับขาว ทั้ง ๒ ทีมเล่นแข็งมาก ชำนาญ ไวและห้าวหาญพอ ๆ กัน ระหว่างที่ทอดพระเนตรเขาถวายให้เสวยพระสุธารสไปพลาง ผู้ที่นั่งอยู่ตามบริเวณที่ประทับต่างก็ได้รับเลี้ยงตามเสด็จไปด้วย แต่ไม่ใคร่กล้ารับประทานเพราะคนดูอื่นซึ่งอยู่สองข้างไม่ได้รับเลี้ยงด้วย

กีฬานี้เป็นกีฬาที่ดูสนุก น่าตื่นเต้น ม้าแต่ละม้าเป็นม้าตีคลีที่ได้รับการฝึกหัดมาอย่างดีเยี่ยม คือชำนาญ คล่องแคล่วและเป็นสัตว์ที่งามมาก ทีมปากีสถานได้เปรียบที่ขี่ม้าของตนเอง ทีมอเมริกันใช้ม้าของปากีสถาน จึงไม่เข้ากับคำพังเพยที่ว่า 'วัวเคยขา ม้าเคยขี่'

เมื่อแรกทีมปากีสถานเป็นฝ่ายนำอยู่ตลอดเวลาเพราะมีหัวหน้าทีม ชื่อพลจัตวาเอฟเฟนดิซึ่งเล่นเก่ง ว่องไว จนกระทั่งเด่นกว่าคนอื่น แต่ภายหลังทีมอเมริกันร่วมกันเข้าต่อต้านจนในที่สุดทีมอเมริกันชนะ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินลงไปที่สนามเพื่อพระราชทานถ้วยแก่หัวหน้าทีมอเมริกัน คือพันเอก เชอลีย์ ซึ่งเคยอยู่กรุงเทพ ฯ มาก่อน สมเด็จพระบรมราชินีนาถพระราชทานถ้วยเงินใบใหญ่แก่หัวหน้าทีมปากีสถานที่ชนะการแข่งขันเมื่อวันก่อนแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็พระราชทานถ้วยเบียร์ทำด้วยดีบุกผสมตะกั่วที่

ฝรั่งเรียกว่าพิวเต้อร์แก่ผู้เล่นทุกคนทั้ง ๒ ฝ่าย ครั้นแล้วทั้งสองพระองค์ก็ทรงฉายพระรูปร่วมกับทีมทั้ง ๒ นั้น วันรุ่งขึ้นหนังสือพิมพ์ปากีสถานเกือบทุกฉบับลงพระบรมฉายาลักษณ์นี้

เกือบย่ำค่ำเสด็จ ฯ กลับที่ประทับ ราวทุ่มเศษรัฐมนตรีถนัดเข้ามาเฝ้าเพื่อกราบถวายบังคมลากลับกรุงเทพ ฯ เนื่องด้วยมีธุระสำคัญจะต้องพบกับนายแฮร์แมนผู้แทนประธานาธิบดีเคนนะดี้ ซึ่งจะมาถึงกรุงเทพ ฯ วันรุ่งขึ้น

หลังจากนั้นก็เสวยพระกระยาหารค่ำในห้องส่วนพระองค์แล้วแต่งพระองค์ราวยามครึ่งก็เสด็จ ฯ ไปยังสนามกีฬาหรือฟอเตรสส์สเตเดี้ยม ซึ่งเสด็จ ฯ ครั้งหนึ่งแล้วเมื่อวันก่อน ผู้สำเร็จราชการผู้เดียวตามเสด็จ ตามหมายกำหนดการว่าประธานาธิบดีจะเป็นผู้นำเสด็จ แต่ขอตัวทูลลาว่าไม่สู้สบายกำลังจะเป็นหวัดใคร่จะพักอยู่เงียบ ๆ ที่ทำเนียบ

การแสดงของกรมทหาร West Pakistan Rangers ซึ่งแสดงถวายเป็นพระเกียรติยศในคืนนี้เรียกว่า Torchlight Tattoo ถ้าจะเรียกอย่างไทยก็เห็นจะต้องว่า 'การแสดงแสงและสี' ซึ่งมโหฬาร แปลกตา น่าดูมาก ผู้ที่แสดงมีไม่ต่ำกว่าพันคน ส่วนมากเป็น 'จะวาน' หรือทหารจากกรมทหาร 'เว้สปากีสถานเรนเจ้อร์ส' นั่นเอง มีรายการหนึ่งแสดงโดยตำรวจสารวัตรของกรมทหารปากีสถาน กับรายการที่เกณฑ์ชาวบ้านมาช่วยแสดง

ตอนเสด็จพระราชดำเนินไปถึง ทหารบนป้อมทางด้านตรงกันข้ามกับแกรนด์แสตนด์อันเป็นที่ประทับก็เป่าแตรสัญญาณให้คนทั้งหลาย ณ ที่นั้นทราบว่าเสด็จพระราชดำเนินมาถึงแล้ว ทุกคนก็ยืนขึ้นเมื่อเสด็จ ฯ ขึ้นแกรนด์แสตนด์ทางด้านหลัง ครั้นดนตรีบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีและเพลงชาติปากีสถานจบลงแล้วก็ประทับลง ณ ที่เดิมที่ประทับเมื่อวันก่อน ทันใดนั้นการแสดงก็เริ่มต้นด้วยพลุและดอกไม้ไฟซึ่งจุดอยู่แถวป้อมตรงกันข้ามกับที่ประทับ

รายการที่ ๒ ก็คือ Massed Band Display คือวงดนตรีหมู่ผ้าตาสก๊อตต์ ราว ๔๐๐ คน เดินเป่าปี่สก๊อตออกมาจากประตูป้อม แล้วเดินไปเดินมาอยู่กลางสนามระหว่างที่บรรเลง ต่อไปเรียกว่า 'Mashal Parade' คือมีคนราว ๓๐๐ คน ถือคบไฟเข้ามาทำลวดลายต่าง ๆ เป็นสี่เหลี่ยมบ้าง กลมบ้าง หลังจากนั้นก็ 'Khattak Dance' หรือ 'วอร์ด๊านซ์' ของนักรบชาวเขาจากเขตแดนตะวันตกเฉียงเหนือ รายการที่ ๕ เรียกว่า Precision Drill คือการหัดกายกรรมของชายฉกรรจ์ ๓๐๐ คน ซึ่งทำได้พร้อมกันทุกกระดิกราวกับเป็นคน ๆ เดียวกัน

รายการที่ ๖ คือระบำมาห์ซุดเต้นโดยชาวเขาเผ่ามาห์ซุดที่ถือปืนตาเป่ง เต้นสะบัดคอจนผมปลิวไปมา แล้วยิงปืนขึ้นฟ้าซึ่งเคยทอดพระเนตรครั้งหนึ่งแล้วที่เมืองเปชาวะ ต่อไปเรียกว่า Punjabi Barat คือกระบวนแต่งงานของชาวปัญจาบ ซึ่งเป็นกระบวนใหญ่ มองดูน่าสนุก มีเพื่อนเจ้าบ่าวเจ้าสาวตีกลองโห่ร้องมาแต่ไกล แล้วก็มีกระบวนสัตว์ต่าง ๆ เช่นอูฐ ม้าเต้นรำ เป็นต้น ต่อไปก็ถึงกระบวนเจ้าสาวซึ่งนั่งคานหามปิดม่านสีแดงรอบข้างเห็นแต่ศีรษะ มีคนหามเดินมา แล้วจึงถึงเจ้าบ่าวแต่งกายงดงามขี่ม้าขาว มีน้องชายตัวเล็กเกาะมาหลังม้า หลังจากเจ้าบ่าวจึงถึงกระบวนญาติของทั้ง ๒ ฝ่าย มีตั้งแต่คนแก่เดินไม่ใคร่ไหวซึ่งคงจะสมมุติให้เป็นญาติผู้ใหญ่คือปู่ย่าตายายของเจ้าบ่าวเจ้าสาว แล้วก็ถึงพ่อแม่พี่น้องป้าน้าอาลุงจนถึงเด็กเล็กเดินกันมาเป็นกลุ่มใหญ่ ผ่านหน้าที่นั่งแล้วก็หายไปในความมืดทางด้านโน้นของสนาม

รายการที่ ๘ เป็นการแสดงที่แปลกมาก เรียกว่า 'Phantom Parade' ถ้าไม่ได้นั่งใกล้นายพลจัตวาเอฟเฟนดิดาราตีคีลีเมื่อตอนบ่าย คงไม่ทราบว่าเขาทำกันอย่างไรจึงเป็นเช่นนั้นได้ อยู่ ๆ ก็มีวงกลมใหญ่พอประมาณสีเขียวหมุนได้กลิ้งตามพื้นราว ๓๐ วงออกจากประตูป้อมมาถึงกลางสนาม ไม่เห็นผู้คน เพราะใช้ความมืดกำบัง คือไม่มีการส่องไฟไปที่สนามเลย ปล่อยให้มืดสนิท ให้เห็นแต่วงกลมสีมีลังเมลืองวิ่งไปมาเป็นลวดลายต่าง ๆ ครั้นซักถามท่านนายพล

จัตวาที่นั่งข้าง ก็หัวเราะชอบใจ บอกว่ามันเป็นเรื่องของปีศาจเมืองละฮอร์ ไม่ยอมบอกความจริงอยู่นาน แต่ในที่สุดก็อธิบายให้ทราบว่าการที่วงล้อมีแสงเขยื้อนไปเขยื้อนมาเป็นรูปต่าง ๆ ได้เช่นนี้ก็เพราะใช้พลทหารขี่รถจักรยานที่ส่องแสงได้ที่ล้อเท่านั้นเอง ท่านนายพลอธิบายยังไม่ทันจะขาดคำ ก็มีวงกลมส่องแสงเหลือง ๆ หมุนได้เข้ามาที่สนามอีกไม่ต่ำกว่า ๓๐ วง คราวนี้วงล้อไม่ได้หมุนอยู่ที่พื้นเท่านั้น แต่ขึ้นไปลอยส่องแสงอยู่กลางอากาศ วงใหม่นี้เข้ามารวมอยู่กับวงเก่าแล้วเคลื่อนไหวทำลวดลายต่าง ๆ ทั้งสูงและต่ำ น่าดูมาก แต่ก็จนใจอีกไม่ทราบว่าเขาทำอย่างไรวงกลมมีแสงเรือง ๆ เหล่านั้นจึงลอยอยู่กลางหาวได้ หมุนลอยไปลอยมาสูงเลยพื้นดินขึ้นไปมากทีเดียว ท่านนายพลเห็นทำหน้าสนเท่ห์-เข้าใส่อีกโดยไม่ซักถาม ก็หัวเราะไม่ยอมบอกอยู่นาน แต่ในที่สุดก็กล่าวว่าการทำให้วงกลมหมุนไปมาสูง ๆ อย่างนี้ไม่ยากเลยสำหรับที่นี่ แต่สำหรับเมืองไทยหรือเมืองฝรั่งคงจะทำไม่ได้ง่ายนัก แล้วจึงขยายความลับให้ฟังว่าเพียงแต่ใช้พลทหาร ๒ คนต่ออูฐหนึ่งตัวเท่านั้นเอง ทหารคนหนึ่งบังคับอูฐให้วิ่งหรือเดินตามระเบียบที่จัดไว้ให้ และให้เข้าจังหวะกับดนตรี อีกคนหนึ่งนั่งหมุนวงกลม ๆ อยู่บนหลังอูฐ คนขับอูฐต้องบังคับอูฐให้เดินเร็วบ้างช้าบ้างอยู่รอบนอกของรถถีบเท่านั้นเอง ถ้าจะนำไปเล่นบ้างที่เมืองไทยน่าจะใช้ช้างได้ แต่ช้างอุ้ยอ้ายกว่าอูฐ คนขี่รถถีบต้องแล่นช้าคงจะหกล้มกันบ้างเป็นแน่ ส่วนเมืองฝรั่งไม่มีหวังที่จะเล่น 'ขบวนปีศาจ' อย่างนี้ได้ ถ้าจะใช้ม้าเทศวงเหลือง ๆ ก็จะอยู่ต่ำไป ไม่ทำให้น่าพิศวงเหมือนใช้อูฐ

รายการต่อไปคือการขี่จักรยานยนต์โลดโผนของเหล่าตำรวจสารวัตรซึ่งแสดงได้เก่งน่าหวาดเสียวมาก รายการสุดท้ายเรียกว่า Shama Parade มีคนถือคบไฟราว ๖๐๐ คน คือมีคบไฟ ๒ เท่าของคนเพราะถือคนละ ๒ มือ แต่มืดสนิทไม่เห็นคนเลย เห็นแต่คบไฟ ๑,๒๐๐ ดวงเป็นสีต่าง ๆ เช่นสีแดง สีขาว สีเหลือง สีน้ำเงิน แสงไฟเหล่านี้เขยื้อนไปมาตามจังหวะเพลงในเนื้อที่กว้างใหญ่คือเกือบ

จะเต็มไปทั้งสนามกีฬา พอหยุดก็กลายเป็นตัวอักษรทุกครั้ง หยุดครั้งแรกเป็นตัวอักษรพระนามทั้งสองพระองค์ คนดูต่างก็ตบมือกราว หยุดครั้งที่ ๒ เป็นประโยคว่า 'Welcome to Pakistan' และประโยคอื่น ๆ อีกหลายประโยค ใจความเป็นไทยว่า 'หวังว่าคงทรงพระสำราญดี' 'เชิญเสด็จมาเยี่ยมอีก' เป็นต้น ในที่สุดว่า 'กู๊ดไนท ยัว แมเจสตีส์' และ 'กู๊ดบาย' ตอนจบมีธงไทย แล้วก็มีพระจันทร์ครึ่งซีกและดาวสีเขียวซึ่งเป็นธงปากีสถานลอยอยู่สูง ๆ ไกล ๆ เป็นฉากหลังให้ธงไทย ซึ่งคงจะต้องใช้อูฐสักตัวหรือสองตัวกระมัง ระหว่างนี้ดนตรีก็บรรเลงเพลงสรรเสริญทั้ง ๒ ตามเคย เสด็จ ฯ กลับราว ๕ ทุ่ม

วันที่ ๑๐ ละฮอร์–ดัคคะ

วันอังคาร วันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

ก่อน ๙ นาฬิกา ๓๐ นาที เสด็จ ๆ ออกจากที่ประทับพร้อมด้วยประธานาธิบดีและผู้สำเร็จราชการ ไปยังสนามบินละฮอร์เพื่อเสด็จ ๆ ข้ามไปยังเมืองดัคคะ เมืองหลวงของปากีสถานตะวันออกหรือเบงกอลตะวันออก ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากกัลกัตตาเมืองหลวงของเบงกอลตะวันตกของอินเดียเท่าใดนัก ต้องประทับเรือบินข้ามอินเดียทางกว้างทั้งประเทศ ระยะทางกว่าพันไมล์

ณ สนามบินก่อนเสด็จ ๆ ขึ้นเรือบินพระที่นั่ง ประธานาธิบดีจับพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และทูลอะไรอยู่นานระหว่างที่จับพระหัตถ์ ทรงลาผู้สำเร็จราชการและผู้มีเกียรติชาวละฮอร์ทั้งหลายที่มาส่งเสด็จแล้ว จึงเสด็จพระราชดำเนินขึ้นเรือบินซึ่งออกเดินทางจากละฮอร์ก่อน ๑๐ นาฬิกา

เวลาราว ๑๑ นาฬิกา เรือบินพระที่นั่งก็บินผ่านกรุงเดลี ต่อมาก็ผ่านลัคเนาและพาราณสี ระหว่างที่เสวยพระกระยาหารกลางวัน เรือบินพระที่นั่งผ่านเมืองคยา จึงร่อนลงต่ำและบินเวียนถวายให้ได้ทอดพระเนตรพุทธคยารวมทั้งเมืองคยาเก่าและคยาใหม่ ต่อมาไม่นานก็บินผ่านสะพานยาวที่สุดในอินเดีย หลังจากนั้นทางเรือบินก็กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงหมุนนาฬิกาเลื่อนเวลาให้เร็วขึ้นหนึ่งชั่วโมง

ครั้นเวลา ๑๕ นาฬิกา ๑๕ นาทีเวลาใหม่ เรือบินพระที่นั่งก็ร่อนลงที่สนามบินเมืองดัคคะ เมืองหลวงของปากีสถานตะวันออก พอประตูเรือบินพระที่นั่งเปิดออก ก็มีลมร้อนวูบพัดเข้ามาในเรือบิน รัฐมนตรีเช้กซ์ที่ตามเสด็จกราบบังคมทูลว่าปรอทในร่ม ๑๐๙ ดีกรีฟาเรนไฮต์ ไม่ทราบว่าในแดดเท่าไร พอตามเสด็จลงบันไดเรือบิน ก็มีความรู้สึกเหมือนว่าก้าวลงไปในเตาอบ

พิธีรับเสด็จกระทำกันกลางแดดซึ่งร้อนจนอธิบายไม่ถูก ให้หนังสือพิมพ์วันรุ่งขึ้นชื่อ 'ปากีสตานออปเซอร์เว่อร์' อธิบายเองคงจะดีกว่า หนังสือพิมพ์นั้นลงพระบรมฉายาลักษณ์ และข่าวการเสด็จพระราชดำเนินอย่างละเอียดลออเล่าถึงการรับเสด็จที่สนามบินว่าร้อนมาก มีคนเป็นลมล้มไปหลายคนเพราะทนความร้อนไม่ไหว และกล่าวถึงทั้งสองพระองค์ว่าได้ทรง 'braving the scorching heat of the sun...' เป็นต้น

เมื่อกล่าวถึงอากาศเมืองดัคคะพอให้นึกเห็นภาพแล้ว จึงขอย้อนไปเล่าถึงการรับเสด็จต่อไป ผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันออก สวมหมวกขนแกะสีดำยืนตากแดดคอยรับเสด็จอยู่ที่หน้าบันไดเรือบิน เมื่อถวายการต้อนรับแล้วก็นำคนสำคัญของเมืองดัคคะ (รวมทั้งรัฐมนตรีอุตสาหกรรมและภริยา ซึ่งเคยเฝ้าถวายตัวแล้วที่ราวัลพินดี) ที่มาคอยรับเสด็จที่สนามบินเข้าเฝ้าฝ่าละอองธุลีพระบาท เมื่อเสร็จพิธีแล้วจึงนำเสด็จไปประทับรถยนต์พระที่นั่งซึ่งเปิดหลังคา สมเด็จพระบรมราชินีนาถประทับรถคันที่ ๒ ซึ่งเปิดหลังคาเช่นเดียวกันกับรัฐมนตรีเช้กอี่ แห่จากสนามบินเข้าเมือง

ราวบ่าย ๔ โมงเศษก็เสด็จ ฯ ถึงทำเนียบประธานาธิบดีอันเป็นที่ประทับ

อันทำเนียบประธานาธิบดีหรือ President's House ของเมืองดัคคะนี้เป็นที่พำนักประธานาธิบดีเวลามาเมืองนี้ เป็นตึกเล็ก ๆ ๒ ชั้น มีห้องไม่กี่ห้อง จึงมีผู้ตามเสด็จเพียง ๒ คนและมหาดเล็กข้าหลวงเท่านั้นที่พักอยู่ได้ สมุหราชองครักษ์ ดร. กัลย์ และ ม.ร.ว. กิตินัดดา อยู่ที่บ้านรับรองของรัฐบาล นอกนั้นอยู่ที่โฮเต็ลชื่อ Shahbagh ทำเนียบประธานาธิบดีอยู่คนละแห่งกับทำเนียบรัฐบาล ซึ่งเป็นที่อยู่ของผู้สำเร็จราชการ ได้ยินว่ากว้างใหญ่กว่านี้มาก

เมื่อผู้สำเร็จราชการและผู้มาส่งเสด็จทั้งปวงกราบถวายบังคมลากลับไปหมดแล้ว ก็เสด็จ ฯ ขึ้น พระฉวีเปลี่ยนสีไปทั้งสองพระองค์ พระศอทางด้าน



ณ สนามบินเมืองดัคคะ
มีผู้มารับเสด็จมากมาย รวมทั้งพระสงฆ์ด้วย



นักเรียนสตรีเมืองจิตตะก็องส่งเสียงร้องถวายพระพร ว่า ซินดะบัด
คนหน้าคือต้นเสียง

พระขนองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นสีไหม้เกรียม รับสั่งว่าทรงแสบไปหมด

ผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันออกผู้เป็นเจ้าของถิ่นนี้หาได้เป็นชาวเบงกอลหรืออัสสัมอย่างชาวเมืองไม่ แต่ได้ยินว่าเป็นที่นิยมของคนแคว้นนี้มากทั้ง ๆ ที่เป็นชาวปากีสถานตะวันตก คนละเผ่า คนละภาษากับคนที่นี่เลยทีเดียว ที่เหมือนกันก็เพียงศาสนาเท่านั้น ผู้สำเร็จราชการเป็นนายทหาร มียศเป็นพลโท มีนามว่าโมฮัมมัด อะซัม คาน เป็นผู้ที่มีรูปร่างเตี้ยล่ำ ตรงกันข้ามกับผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตกซึ่งสูงใหญ่ยิ่งนัก

เมืองดัคคะมิได้เป็นเมืองเก่า มีพงศาวดารถอยหลังกลับไปได้เป็นพัน ๆ ปีเช่นเมืองสำคัญของปากีสถานตะวันตก เป็นเมืองสำคัญขึ้นมาเมื่อครั้งกษัตริย์โมกุลเป็นใหญ่คือเมื่อราว พ.ศ. ๒๑๕๑ มานี่เอง เพราะกษัตริย์โมกุลส่งอุปราชมาครองเมืองนี้

ปากีสถานตะวันออกอยู่ทางเหนือของอ่าวเบงกอล ระหว่างประเทศพม่าและแคว้นเบงกอลตะวันตกของอินเดีย ประกอบด้วยแว่นแคว้นของเบงกอลตะวันออกและแคว้น Sylhet ซึ่งเมื่อครั้งก่อนเรียกว่าอัสสัม ทั้ง ๆ ที่เนื้อที่ของปากีสถานตะวันออกน้อยกว่าปากีสถานตะวันตกมาก คือเพียงเศษหนึ่งส่วนหกของปากีสถานตะวันตกเท่านั้น แต่ทางนี้มีพลเมืองมากกว่าถึง ๘ ล้านคนเศษ คือพลเมืองกว่าครึ่งประเทศอาศัยอยู่ทางนี้

การที่เสด็จ ฯ เยี่ยมเมืองสำคัญของปากีสถานตะวันออกเพียง ๒ เมือง จึงไม่สามารถที่จะอธิบายถึงปากีสถานตะวันออกส่วนใหญ่ได้ว่าเป็นอย่างไรบ้าง เล่าได้แต่เพียงเท่าที่ตาเห็นเท่านั้น ภาพของปากีสถานตะวันออกจะขอตอกความเห็นสั้น ๆ แต่ได้ความของนักเรียนอังกฤษผู้หนึ่งผู้มีชื่อว่า O.H.K. Spate ซึ่งเขียนไว้ในหนังสือของเขาว่า 'East Pakistan is a miserable overcrowded slum'

แต่ถึงกระนั้นปากีสถานตะวันออกก็เป็นผู้เลี้ยงปากีสถานตะวันตกอยู่ เพราะอาหารที่ทางโน้นใช้ล้วนมาจากทางนี้เป็นส่วนมาก ด้วยทางนี้การเพาะปลูกได้ผลดี พื้นดินอุดมสมบูรณ์ ฝนไม่แล้งเลย ตกปีละ ๑๐๐ นิ้ว และยังมีแม่น้ำสำคัญ ๒ สายคือแม่น้ำคงคาและแม่น้ำพรหมบุตรช่วยหล่อเลี้ยงพื้นดินอีกเล่า พลเมือง ๘ คนใน ๑๐ คนมีอาชีพทางเพาะปลูก ภูมิประเทศตามที่เห็นจากเรือบินและจากรถยนต์รู้สึกว่าเป็นที่ราบคล้ายทางภาคกลางของเมืองเรา ต้นไม้ใบไม้ที่เห็น ๆ ก็เหมือนบ้านเราแทบทั้งสิ้น ชั่วแต่อากาศของเขาร้อนยิ่งไปกว่า พลเมืองของที่นี่ ๘๐ เปอร์เซ็นต์เป็นมุสลิม นอกนั้นถือศาสนาฮินดู พุทธศาสนา คริสต์ศาสนา และศาสนาอื่น ๆ มีชาวเขาอยู่ทางเขตแดนติดต่อกับพม่าไปทางตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งว่าเป็นพุทธศาสนิกชน สินค้าสำคัญของปากีสถานตะวันออกคือ ปอ ใบชา พริก ใบยาสูบ ผ้ามัสลิน นอกจากนี้ในบริเวณอ่าวเมืองดัคคะยังมีไข่มุกธรรมชาติสีชมพูปนแสด ไม่เคยเห็นมีไข่มุกแท้ที่ใดมีสีสดอย่างของที่นี่ แม้ไข่มุกเลี้ยงของญี่ปุ่นก็ไม่เห็นมีเป็นสีอย่างไข่มุกเมืองนี้ แต่ในปัจจุบันหายากเข้าทุกที แต่ก็ยังพอหาได้

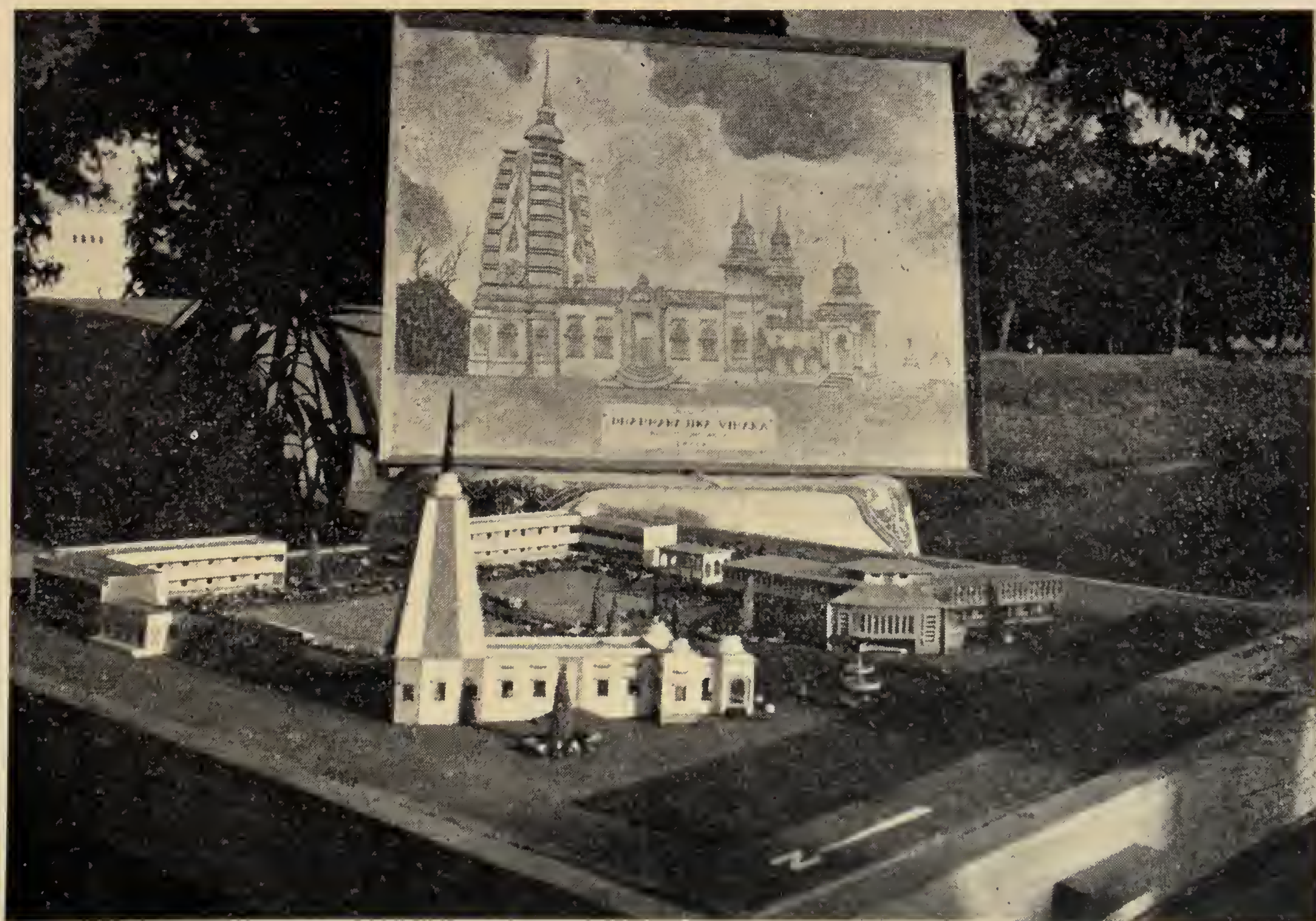
พอบ่าย ๕ โมงเศษ พวกตามเสด็จทางราชการทั้งสองฝ่ายก็มาพร้อมกัน ณ ที่ประทับ เพื่อตามเสด็จไปวัดพุทธศาสนาชื่อวัดกมลาปุระ(๑) เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึงวัดนั้นก็เสด็จฯ เข้าไปในอุโบสถเล็ก ๆ ทรงนมัสการพระพุทธชินราชจำลองในนั้นก่อน แล้วจึงเสด็จฯ ออกมาทอดพระเนตรแผนผังของวัดใหม่และพุทธสถาน ซึ่งพุทธศาสนิกชนแห่งแคว้นนี้เรี่ยไรเงินเตรียมจะสร้างในเร็ว ๆ นี้ มีรูปวิหารซึ่งรูปร่างคล้ายพุทธคยา อันจะตั้งชื่อว่า 'ธรรมราชิกวิหาร' แล้วก็มีแบบสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ย่อส่วนให้เล็กตั้งไว้ถวายทอดพระเนตรที่โต๊ะกลางแจ้ง หลังจากนั้นก็เสด็จฯ ขึ้นประทับบนยกพื้นใต้ซามิอานา ในพิธีต้อนรับเสด็จที่ทางวัดและพุทธศาสนิกชนที่นี่จัดถวายเป็นพระเกียรติยศ มีผู้รับเชิญมาในงานเป็นอันมาก นั่งคอยเต็มซามิอานาถึงล้นออกไปข้างนอก

---

(๑) Kamalapur



ทรงนมัสการพระพุทธชินราชจำลองในอุโบสถ วัดกมลาปุระ เมืองดัคคะ



แผนผังของธรรมราชิกวิหาร
ซึ่งพุทธศาสนิกชนเมืองดัคคะเตรียมจะสร้างในเร็ว ๆ นี้

พิธีรับเสด็จตั้งต้นด้วยการมีผู้ขึ้นมากราบบังคมทูลที่เครื่องขยายเสียงเป็นภาษาอังกฤษ ถวายรายงานเรื่องแผนการที่พุทธศาสนิกชนของที่นี่เตรียมจะส่งเสริมและทำนุบำรุงบวรพุทธศาสนาในแหล่งนี้ คิดจะให้มีมหาวิทยาลัยขึ้นสำหรับค้นคว้าหาความรู้ทางพุทธศาสนา มีที่พักสำหรับนักศึกษาทุกชาติ มีห้องสมุด มีพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับเป็นที่เก็บโบราณวัตถุอันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาที่ขุดพบในแคว้นนี้ มีโรงพยาบาล มีโรงเลี้ยงเด็กกำพร้า ธรรมศาลาและเตรียมแผนการใหญ่ที่จะสร้างวัดขึ้นใหม่สำหรับเป็นศูนย์กลางแห่งพุทธศาสนิกชนในแคว้นนี้ ซึ่งมีถึง ๓ แสนคนเศษ ทรงมีพระราชดำรัสตอบขอบใจที่ต้อนรับเสด็จเป็นอย่างดี ทรงสนับสนุนแผนการที่เตรียมจะกระทำเพื่อส่งเสริมพระพุทธศาสนา ทรงอำนวยพรให้มีผลสำเร็จด้วยดี แล้วก็พระราชทานเงินช่วยในการเรี่ยไรที่จะสร้างวัดใหม่ ๒,๕๐๐ รูปี เมื่อแรกท่านพระครูซึ่งนั่งพิงอยู่บนเวทีใกล้ที่ประทับตั้งท่าจะลุกเข้ามารับพระราชทานเงินเอง แต่เอกอัครราชทูตไทยซึ่งนั่งอยู่แถวหน้าข้างล่างคงจะใจไม่สบายจึงรีบขึ้นไปบนเวที จะเข้ารับพระราชทานแทน แต่แล้วมีพวกเขาคนหนึ่งโผล่ออกมาทางเบื้องพระปฤษฎางค์ ตรงเข้ารับพระราชทานเงินจำนวนนั้นไปเก็บไว้ถวายพระ หลังจากนั้นก็เสร็จพิธี ราวย่ำค่ำเสด็จพระราชดำเนินกลับที่ประทับ

อันทำเนียบประธานาธิบดี ณ เมืองดัคคะนั้น ชั้นบนซึ่งเป็นที่ประทับก็ดูปรกติดี เครื่องทำความเย็นก็เดินเรียบร้อย ส่วนชั้นล่างอันเป็นที่พักของพวกตามเสด็จนั้นพลุกพล่านยิ่งนัก ผู้คนเดินกันขวักไขว่จนแทบไม่ทราบว่าใครเป็นใคร กำลังนั่งอยู่ในห้องส่วนตัว ก็มีใครเปิดประตูเข้ามาโดยไม่เคาะ แล้วตรงมาที่โต๊ะเครื่องแป้ง หยิบโทรศัพท์ที่วางอยู่ที่โต๊ะนั้นขึ้นมาต่อแล้วส่งภาษาอยู่ราว ๑๐ นาที แล้วก็กลับออกไปโดยไม่เอาใจใส่กับเจ้าของห้อง ครั้นจะลั่นกลอนไม่ให้ใครเข้าห้องอีกก็ไม่ได้ เพราะกลอนใหญ่โตนั้นเสีย ขยับเขยื้อนไม่ได้เลย ไปบอกให้ใครมาแก้ ก็พูดกันไม่รู้เรื่อง ใครที่พอจะพูดรู้เรื่องหายไปไหนหมด

ก็ไม่ทราบ ครั้งหนึ่งขึ้นไปเฝ้าสมเด็จพระบรมราชินีนาถชั้นบน พอกลับลงมาที่ห้องก็พบกระเป๋าของใครวางอยู่กลางห้อง ๒–๓ ใบ ผู้ชายของเหล่านั้นมากำลังนั่งอยู่บนเก้าอี้ยาว คนหนึ่งกำลังปอกส้มรับประทาน อีก ๒ คนกำลังดื่มน้ำอัดลมที่ทางเจ้าของบ้านเตรียมไว้ให้เจ้าของห้อง พูดด้วยก็ตอบเป็นภาษาเบงกอลเลยจนปัญญา ออกไปตามหาแม่บ้านซึ่งเป็นหญิงครึ่งชาติ เมื่อได้ตัวมาแล้วก็กลับมาที่ห้อง แต่ผู้บุกรุกทั้ง ๓ หายไปหมดแล้ว ขนกระเป๋าไปด้วย เหลือแต่เปลือกส้มและถ้วยแก้วน้ำยังวางไว้ที่โต๊ะหน้าเก้าอี้ยาว แม่บ้านเลยมองหน้าผู้ตามตัวอย่างสงสัย คล้ายกับว่าคงฝันไปกระมัง เลยออกจะนึกว่าตัวเองคงจะฝันไปจริง ๆ แต่แล้วทิพาสาวใช้ก็โผล่เข้ามาในห้อง หน้าตายังตื่นเลิกลั่กบอกว่าเมื่อสักครู่กำลังจัดของอยู่ก็มีผู้ชายโผล่เข้ามา ๓ คน ขนกระเป๋าของใครเข้ามาด้วย มาถึงก็เข้ามานั่งเล่นนอนเล่นบนเก้าอี้ยาวอย่างสบายใจ กลัวเต็มทีจึงรีบเผ่นหนีออกไปหาพวกข้าหลวง

ค่ำวันนั้นมีการเลี้ยงใหญ่ถวายเป็นพระเกียรติยศที่ทำเนียบรัฐบาล ขณะที่กำลังแต่งตัวอยู่ในห้องซึ่งร้อนอบ เพราะเครื่องเย็นเสีย ประตูหน้าต่างต้องปิดลงกลอนหมดเพราะห้องอยู่ด้านหน้าของทำเนียบ คนจากข้างนอกมองเข้ามาเห็นและอาจจะเดินเข้ามาได้อย่างสบาย ไม่ได้ลงกลอนแต่ประตูด้านในเท่านั้นเพราะกลอนเสีย ทันใดนั้นก็มีคนเดินเข้ามาในห้องตรงเข้าใช้โทรศัพท์ซึ่งวางอยู่ที่โต๊ะเครื่องแป้งที่กำลังนั่งอยู่นั้น เมื่อพูดเสร็จก็กลับออกไปอย่างไม่รู้ไม่ชี้ ต่อมาสักครู่ก็มีใครอีกคนหนึ่งเดินเข้ามาตรวจดูอะไรทั่วห้องแล้วก็กลับออกไป ครั้งที่ ๓ มีใคร ๒ คนขนหีบไม้ชำฉาเข้ามาวางที่มุมห้องแล้วตั้งท่าจะกลับออกไป เลยลุกขึ้นเรียกไว้แล้วก็ทำท่าใช้ใบ้บอกให้ขนออกไปเสีย เขาพูดกันเองเสียงบึงเบิงอยู่สักครู่ก็ทำตาม หลังจากนั้นก็ไม่มีใครเข้ามาอีก จึงได้แต่งตัวจนเสร็จโดยไม่มีคนกวน

ทำเนียบรัฐบาลที่เสด็จพระราชดำเนินไปในคืนนั้นตบแต่งด้วยไฟสีต่าง ๆ สว่างไสว แขกคอยอยู่ในชามิอานาทางสวนหลังทำเนียบ เสด็จ ฯ ถึงราว ๒ ทุ่ม ๒๐ นาทีตามหมายกำหนดการ เสด็จ ฯ ไปประทับอยู่ในห้องรับแขกก่อน เสวยเครื่องดื่ม ฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกับเจ้าของงาน ทรงรับและพระราชทานของขวัญ ทรงปฏิสันถารกับรัฐมนตรีอุตสาหกรรม รัฐมนตรีเช้กซ์และแขกสำคัญบางคนที่คอยเฝ้าอยู่ในห้องนั้น แล้วจึงเสด็จ ฯ ลงสวนทางด้านหลังทำเนียบเพื่อให้แขกอื่น ๆ อีกมากมายที่คอยอยู่ใต้ชามิอานาเฝ้า

ภริยาของผู้สำเร็จราชการที่นี่ก็เหมือนกับภริยาของผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันตก คงจะคลุมศีรษะปิดหน้าอยู่แต่ในบ้านหรือเรียกตามเขาว่า in purdah เพราะไม่เห็นออกงาน ในห้องรับแขกของทำเนียบมีแต่รูปบุตรชายอายุราว ๑๐ ขวบ หน้าตาสวย กำลังนั่งอยู่กับลูกเสือซึ่งบิดาอธิบายถวายว่าเป็นเสือพันธุ์ใหญ่ ดุยิ่งนัก เรียกว่า Royal Bengal Tiger เมื่อภริยาผู้สำเร็จราชการไม่ออกงาน ภริยาทูตปากีสถานประจำเมืองเราจึงตั้งตนเป็น 'สตรีคนที่ ๑' ของปากีสถานตะวันออกแทน เวลาเสด็จ ฯ ออกวงดนตรีบรรเลงเพลงสรรเสริญทั้ง ๒ ประเทศ ทั้งสองพระองค์ก็ทรงยืนอยู่กลางบันไดพร้อมด้วยผู้สำเร็จราชการ ผู้ตามเสด็จคนอื่น ๆ ต่างก็ยืนอยู่ในห้อง ยังมิได้โผล่ออกไป แต่ภริยาทูตก้าวออกไปยืนเคียงพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยท่าทางที่สง่าผ่าเผย

ก่อนเสวยมีงานรับรอง ผู้สำเร็จราชการนำแขกราว ๒๐๐ คน มีคนสำคัญของเมืองดัคคะ กงสุลต่างประเทศและมีฝรั่งอื่น ๆ อีกหลายคน คงจะเป็นพ่อค้าเข้าเฝ้าผ่าละอองธุลีพระบาท ที่โต๊ะเสวยนั่งได้ราว ๒๔ คน นอกนั้นเห็นยืนรับประทาน ได้ยินภายหลังว่าอาหารสำหรับโต๊ะบุฟเฟ่น้อยไป ผู้ที่มัวคุยเพลินพอไปที่โต๊ะอาหารหลังคนอื่น เห็นเหลือแต่จานเปล่า เลยอดอาหารไปหลายราย เสด็จ ฯ กลับทำเนียบประธานาธิบดีราว ๕ ทุ่ม

ที่เมืองนี้ตอนกลางคืนอากาศค่อยสบายขึ้นกว่าตอนกลางวัน ยังร้อนแต่ก็คงเย็นกว่าตอนกลางวันราว ๑๐ องศา

คืนนั้นกลางดึกขณะที่กำลังนอนหลับอยู่ ก็ถูกปลุกให้ตื่นขึ้นด้วยเสียงผลักเคาะและทุบประตูห้องทางด้านถนนอย่างเร่งร้อน มีเสียงฝีเท้าหนัก ๆ และเสียงห้าว ๆ หลายเสียงพูดกัน อยู่ในห้องคนเดียวก็กลัวจนตัวสั่น นิ่งเงียบไม่กล้าขยับเขยื้อน เสียงทุบประตูผลักประตูดังสนั่นนั้นดำเนินต่อไปอีกครู่ใหญ่ ๆ จนผู้เคาะทุบหรือผลักเห็นว่าคงจะไม่มีหวังที่จะมีผู้เปิดรับแล้ว ก็ได้ยินเสียงฝีเท้าหนัก ๆ นั้นเดินห่างออกไป แล้วก็มีเสียงไปเคาะ เขย่า และผลักประตูดังสนั่นอยู่ทางห้องอื่นภายในบริเวณที่ประทับชั้นล่างนั้น เมื่อไม่มีเสียงดังหน้าประตูห้องแน่แล้ว จึงรีบเปิดไฟข้างเตียงขึ้น หยิบนาฬิกามาดู เห็นเป็นเวลา ๔ นาฬิกาของวันใหม่ ก็รีบดับไฟพยายามนอนต่อไป.

วันที่ ๑๑ จิตตะก็อง – ดัคคะ

วันพุธ วันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

รุ่งขึ้นตอนเช้าขณะที่กำลังรับประทานอาหารเช้าอยู่คนเดียวในห้อง แม่บ้านของทำเนียบก็เข้ามาอธิบายว่า การที่มีเสียงรบกวนกลางดึกนั้น เนื่องจากมีโทรเลขด่วนมาทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อออกจากห้องจะขึ้นไปเฝ้า องครักษ์ปากีสถานประจำพระองค์และนายทหารที่ประจำอยู่ที่ทำเนียบอีก ๒ นายที่กำลังรับประทานอาหารเช้าอยู่ในห้องรับประทานอาหารของทำเนียบซึ่งข้าพเจ้าต้องเดินผ่าน ก็เข้ามาขอโทษที่ทหารของเขาส่งเสียงเอะอะรบกวนเมื่อคืนนี้ เนื่องด้วยเคาะประตูผิดห้อง หวังว่าคงไม่ได้ทำให้ตกใจเกินไป ข้าพเจ้าก็ตอบอย่างกิริยาดีว่าไม่เป็นอะไรมิได้ และไม่ได้ตกใจมากมายนัก ภายหลังจึงได้ทราบว่าโทรเลขด่วนที่ทำให้เกิดโกลาหลขึ้นกลางดึกนั้น เป็นของนักโทษประหารผู้หนึ่งซึ่งโทรเลขมาขอพระราชทานชีวิต คือขอให้ทรงช่วยให้ตนได้รับการบรรเทาโทษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระราชทานฎีกานั้นแก่รัฐมนตรีของเขาไปแล้ว แต่เขาจะจัดการกันอย่างไรหาได้มีโอกาสทราบไม่

ครั้นถึงเวลาก่อน ๘ นาฬิกา ๓๐ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถก็เสด็จพระราชดำเนินไปยังสนามบินเมืองดัคคะเพื่อเสด็จเมืองจิตตะก็อง เมืองสำคัญอีกเมืองหนึ่งของปากีสถานตะวันออก ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองหลวง มีผู้สำเร็จราชการ รัฐมนตรีอุตสาหกรรมและภริยาโดยเสด็จร่วมกับเจ้าหน้าที่ปากีสถานอื่น ๆ ที่ตามเสด็จมาตั้งแต่ต้น ก่อน ๙ นาฬิกาเรือบินพระที่นั่งก็ออก ตามทางเรือบินบินผ่านเขื่อนสำคัญของปากีสถานตะวันออกอันมีชื่อว่าเขื่อน Kaptai ซึ่งชาวปากีสถานตื่นเต้นภูมิใจนักหนา รัฐมนตรีอุตสาหกรรมซึ่งเป็นบุคคลที่ตื่นเต้นง่าย ชี้ถวายให้ทอดพระเนตรจนมือสั่น เสียงก็ค่อนข้างสั่นไม่แพ้มือ

ราว ๙ นาฬิกา ๔๕ นาที เรือบินพระที่นั่งก็ร่อนลงที่เมืองจิตตะก็อง อุณหภูมิร้อยเศษเหมือนเมื่อวาน การต้อนรับเสด็จที่สนามบินแข็งแรงมาก คนนับเป็นพัน ๆ ยืนคอยเฝ้าอยู่กลางแดด นักเรียนผู้หญิงเต็มไปทั้งนั้น โห่ร้องเสียงก้องว่าซินดะบัด เมื่อเสด็จพระราชดำเนินจากสนามบินไปเข้าเมืองนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรถคาดิแล็คเปิดหลังคาคู่กับผู้สำเร็จราชการ สมเด็จพระบรมราชินีนาถก็ประทับรถเปิดหลังคาเช่นกัน เพื่อให้ชาวเมืองได้เห็นพระองค์ถนัด ประทับคู่กับรัฐมนตรีเช้กฮ์ตามเคย มีผู้คนมายืนคอยเฝ้า ๒ ข้างทางแน่นขนัด มีการโปรยหรือบางทีก็ปากลีบดอกไม้ หรือไม่ก็ดอกไม้ทั้งดอกเข้าไปในรถพระที่นั่งตลอดทาง สมเด็จพระบรมราชินีนาถรับสั่งเล่าประทานภายหลังว่าวันนี้ทรงโดนเจ็บ เพราะเขาปาดอกดาวเรืองดอกโต ๆ โดยแรงเข้าไปในรถพระที่นั่ง ต้องพระเศียรบ้าง พระองค์บ้าง พระกรบ้างเสียงดังพึบพั่บไปตามทาง จะทรงหลบก็ไม่ได้ รัฐมนตรีที่ตามเสด็จไปในรถพระที่นั่งบ่นว่าถ้าโปรยดอกไม้ถวายเป็นกลีบ ๆ ก็จะดี ขว้างกันดอกโต ๆ อย่างนี้แย่ ท่านรัฐมนตรีคงจะพลอยโดนลูกหลงตามเสด็จไปด้วยหลายลูก ระยะทางจากสนามบินไปเข้าเมืองไกลมาก ไม่ทราบว่ากี่สิบไมล์ อากาศร้อนจัด ปิดกระจกรถก็ร้อนจึงหมุนลงแต่ก็ยิ่งร้อน ปิดหมดดูจะดีกว่า เกือบชั่วโมงจึงเสด็จถึงทำเนียบรัฐบาลเมืองจิตตะก็อง

เมื่อเสด็จถึงทำเนียบรัฐบาลไม่นาน คือพอ ๑๑ นาฬิกาเศษก็เสด็จลงใต้ชามิอานา ซึ่งกางอยู่ที่สนามทางขวาของตัวตึก เป็นชามิอานาที่กว้างใหญ่มาก มีผู้คนนั่งคอยร้อนอบอยู่ในนั้นประมาณพันคน เขาเชิญเสด็จไปประทับบนยกพื้นทางด้านหนึ่งของชามิอานา พร้อมด้วยผู้สำเร็จราชการและผู้ตามเสด็จบางคนทั้ง ๒ ฝ่าย คนทั้งพันนั่งอยู่ข้างล่างคล้ายดูละคร ตอนแรกก็มีพระครูมาอ่านโก้หร่านตามเคย แล้วก็มีคำกราบบังคมทูลต้อนรับเสด็จเป็นภาษาเบงกอล มีสตรีปากีสถานท่าทางเรียบร้อยผู้หนึ่งลุกขึ้นมาอ่านคำแปลถวายเป็นภาษาอังกฤษ



ระบำปากีสถานตะวันออก ซึ่งแสดงถวายทอดพระเนตร
ในงานต้อนรับเสด็จที่ทำเนียบรัฐบาลเมืองจิตตะก็อง

ที่เครื่องขยายเสียงที่ตั้งอยู่มุมเวที ทรงมีพระราชดำรัสตอบและพระราชทานเรือสุพรรณหงส์จำลองไว้เป็นที่ระลึกแก่ประชาชนชาวจิตตะก็อง มีผู้ขึ้นมาแปลพระราชดำรัสเป็นภาษาเบงกอลเช่นเดียวกัน

หลังจากนั้นก็มีการแสดงถวายบนเวทีอีกเวทีหนึ่งซึ่งอยู่ทางด้านหนึ่งเกือบตรงกันข้ามกับเวทีอันเป็นที่ประทับ การจัดเวทีไม่หรูหรานัก ทำให้นึกถึงงานโรงเรียนหรืองานวัดที่เมืองเรา มีการแสดงถวาย ๕ รายการคือ ระบำผีเสื้อซึ่งมีเด็กหญิงอายุราว ๑๒ ปีเป็นผู้เต้น ต่อมาก็มีระบำซึ่งผู้ประกาศเรียกว่ามณีปุระ ระหว่างที่เต้นบางทีมือก็ออกจะคล้ายไปทางฟ้อนเล็บของเรา แล้วก็ระบำไมกุลตามเคยคือ Kathak Dance(๑) ต่อจากนี้ก็มีระบำท่าทางเป็นแขกปนพม่า การแต่งกายก็ค่อนไปข้างพม่า

รายการสุดท้ายเป็นระบำพื้นเมืองเบงกอลตะวันออก เป็นระบำหมู่ มีผู้ชาย ๓ ผู้หญิง ๓ ผู้ชายนุ่ง 'โดตี' หรือผ้าโจงกระเบน แต่ออกจะนุ่งลุ่ย ๆ ไม่เรียบร้อยอย่างโจงกระเบนของเรา ผู้หญิงนุ่งโส่ร่งอย่างผ้าบ้าย แต่ท่อนบนห่มผ้ามองดูเหมือนส่าหรี วิธีเต้นก็ประหลาด ข้อเท้าคาดลูกพรวนหลายสาย จึงกระทืบเท้าตลอดเวลาอย่างระบำแขก แต่มือเดียวออกท่าอย่างระบำแขกเดี๋ยวกลายเป็นฟ้อนอย่างไทย ๆ ระบำนี้เรียกว่าอะไรเผอิญฟังไม่ทัน

ระหว่างที่ทอดพระเนตรการแสดงอยู่นี้อากาศร้อนระอุ มีความรู้สึกว่าเหมือนอยู่ในเตาอบ แต่ร้อนแห้งเหงื่อไม่ออก เลยยิ่งอึดอัด คอแห้ง กระหายน้ำเป็นกำลัง ราวเที่ยงจึงเสร็จเสด็จ ฯ กลับสนามบิน ซึ่งต้องประทับรถกลับทางเดิมไม่ต่ำกว่า ๔๕ นาที จึงเสด็จพระราชดำเนินถึงสนามบิน ณ ที่นั้นคนส่งเสด็จมากมาย นักเรียนผู้หญิงยังอยู่เต็มเหมือนเมื่อเสด็จถึง โรงเรียนคอนแวนต์ก็ราว ๓ โรงเรียน มีแม่ชีเป็นฝรั่งคุมมาเอง แต่ละโรงเรียนแต่ง

---

(๑) ระบำชาวเขานั้นสะกดว่า Khattak หรือ Khatak ไม่เหมือนกันเลยทั้งวิธีเต้นและการออกเสียงคำ

เครื่องแบบไม่เหมือนกัน แม้ชักช่วยโบกธงส่งเสียงร้องซินดะบัดด้วย นักเรียนคอนเว้นต์พวกนี้เองที่ส่งเสียงร้องดังที่สุดที่สนามบิน มีคนยืนข้างหน้าเป็นต้นเสียงร้องว่า 'ปัก – ไทย' แล้วพวกลูกคู่ก็ส่งเสียงตามดังคล้าย ๆ 'ปาย – ไป' ดังนั้น มีผู้แปลใจความให้ฟังว่า 'ปากีสถาน – ไทย พี่น้องกัน' เขียนเป็นอักษรโรมันว่า 'Pak - Thai, Bhai - Bhai' และร้องอย่างนั้นซ้ำอยู่ราว ๕–๖ ครั้ง ก็เปลี่ยน คราวนี้ต้นเสียงร้องว่า 'คิง–ควีน' ลูกคู่ก็แผดตามว่า 'ซินดะบัด'(๑) ระหว่างที่ทรงกราแดดอยู่ที่สนามบินเมืองจิตตะก่องก่อนเสด็จขึ้นเรือบินพระที่นั่งนั้น เสียงร้อง ๒ อย่างดังก้องไม่ขาดระยะเลย ดูท่าทางคนร้องก็สนุกสนานดี ไม่เห็นเอาใจใส่กับความร้อน

จากลับพอเรือบินขึ้นเรียบร้อยก็ได้รับประทานน้ำเย็นแก้กระหาย ซึ่งคอแห้งถึงผีดอยากดื่มมานานเต็มที ครั้นแล้วก็หยิบหนังสือพิมพ์ 'ปากีสถานไทมส์' ประจำวันที่ ๒๐ นี่เองขึ้นมาอ่าน ก็ได้ทราบว่าวันนี้และพรุ่งนี้ทางการปากีสถานตะวันออกสั่งให้เป็นวันหยุดราชการ ให้ธนาคารและโรงเรียนปิดในเมืองที่เสด็จ ๒ เมืองคือดัคคะและจิตตะก่อง เพื่อราษฎรจะได้มาเฝ้าชมพระบารมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถของเมืองไทย ที่ทรงพระอุตสาหะเสด็จ ฯ มาเยี่ยมเยียนปากีสถานตะวันออกในครั้งนี้ เมื่อได้ทราบเช่นนี้จึงเข้าใจว่าเพราะรัฐบาลให้ความสะดวก ราษฎรจึงพากันมาเฝ้าเต็มไปหมดไม่ว่าจะเสด็จแห่งใด

ครั้นบ่ายโมงครึ่งเศษเรือบินพระที่นั่งจึงร่อนลงที่สนามบินดัคคะ กว่าจะเสด็จพระราชดำเนินกลับที่ประทับ ได้เสวยข้าวหมกแกะหรือแพะเป็นพระกระยาหารกลางวันก็ราวบ่าย ๒ โมงครึ่ง พอเสวยเสร็จก็ถึงเวลาเตรียมพระองค์ที่จะเสด็จงานใหญ่อีกงานหนึ่ง

(๑) ทรงพระเจริญ

เย็นวันนั้นเวลาบ่าย ๕ โมงเศษก็เสด็จฯ งานต้อนรับที่ราษฎรเมืองตัคคะจัดถวายเป็นพระเกียรติยศที่สวนสาธารณะของเขาชื่อว่า 'รามนะ ปาร์ก' สวนนี้ได้ยินว่ามีเนื้อที่ราว ๖๐ เอเค่อร์ เป็นสวนสาธารณะมาได้เพียง ๒ ปีเศษเท่านั้น ยังไม่เสร็จบริบูรณ์ตามแผนผังนัก อยู่ตรงกันข้ามกับสนามม้า มีสระน้ำ มีต้นไม้ใหญ่น้อย โดยเฉพาะต้นมะม่วงเห็นมีมากกว่าอย่างอื่น เขาจัดงานรับเสด็จที่ศาลากลางสวนซึ่งรูปร่างประหลาด หลังคาของศาลานี้เป็นรูปกลมตรงกลางสองข้างมีปีกยาวยื่นต่ำลงไป คนที่มาคอยเฝ้าเป็นพันๆคนนั่งอยู่ที่สนาม หันหน้ามาทางศาลาคล้ายดูละคร ประทับตรงกลางศาลานั้น พระเก้าอี้ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นเก้าอี้รูปร่างแปลกตา เป็นไม้หลังตรงที่อ ที่วางพระกรแต่ละข้างเป็นตัวม้าทำด้วยเงิน ฝีมืองดงาม ตัวใหญ่เข้าส่วนกับเก้าอี้ซึ่งขาก็เป็นรูปขาของม้า แต่มิได้ทำด้วยเงิน ทำด้วยไม้สลัก สมเด็จพระบรมราชินีนาถประทับเก้าอี้หลังสูงไม่เหมือนของผู้ใดเช่นเดียวกัน แต่ไม่แปลกตาเท่าพระเก้าอี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ส่วนผู้สำเร็จราชการนั่งเก้าอี้ธรรมดาอย่างเดียวกับบุคคลอื่นที่นั่งอยู่บนศาลานั้น

คำกราบบังคมทูลต้อนรับเสด็จซึ่งนายกเทศมนตรีเป็นผู้กล่าวในนามของประชาชนชาวตัคคะเป็นภาษาเบงกอล เมื่อเสร็จแล้วก็ทูลเกล้าฯ ถวายของเป็นที่ระลึก พระราชดำรัสตอบก็บังเอิญฟังไม่ได้ยินเลย เพราะนั่งอยู่หลังที่ประทับ พระสุรเสียงก็งวานไปข้างหน้าทั้งสิ้น ไม่ทราบว่าเครื่องขยายเสียงเป็นอะไรไป ผู้ที่นั่งอยู่ที่สนามเบื้องล่างบอกภายหลังว่าฟังชัดเจนแจ่มแจ้งดี มีผู้ขึ้นมาแปลพระราชดำรัสเป็นภาษาเบงกอลที่เครื่องขยายเสียงด้วย เป็นอันว่าวันนี้เล่าไม่ถูกทั้งคำกราบบังคมทูลทั้งพระราชดำรัสตอบ เพราะใบภาษาอังกฤษซึ่งเป็นคำแปลคำกราบบังคมทูลซึ่งเขาแจกให้ชาวต่างประเทศก็เคราะห์ร้ายไม่ได้รับแจก พระราชทานเรืออนันตนาคราชจำลองไว้เป็นที่ระลึกแก่ชาวเมืองตัคคะ ย่ำค่ำเศษเสด็จกลับที่ประทับ

ค่ำวันนั้นเสวยพระกระยาหารค่ำเป็นการส่วนพระองค์ในห้องประทับ พอ ๓ ทุ่มเศษก็เสด็จ ฯ ทอดพระเนตรการแสดงของกรมศิลปากรของเขาที่เรียกว่า Jaro Art Centre ณ หอประชุมของคณะวิศวกรรมศาสตร์

เมื่อฉากแรกเปิดออก ก็เห็นฉากละครธรรมดา ไม่หรูหราฟุ่มเฟือยแต่ประการใด และไม่ได้แสดงรสนิยมอย่างงานวัดด้วย ฉากของเขาเป็นม่านสีดำเกลี้ยง ๆ มีต้นไม้และดอกไม้ประดับหน้าเวทีบ้าง มีวงดนตรีของวิทยุเมืองดัคคะและวิทยุปากีสถานนั่งอยู่กับพื้นกลางเวที แล้วก็บรรเลงเพลงพื้นเมืองถวาย

รายการที่ ๒ มีวงดนตรีวงเดิมนั่งอยู่ที่เดิม มีเพิ่มขึ้นแต่นักร้องผู้ชายผู้หนึ่งร้องเพลงเรือของปากีสถานตะวันออกเรียกว่าเพลง Bhatiali เมื่อจบเพลงแรกวงดนตรีก็บรรเลงเพลงที่ ๒ คราวนี้มีสตรีผู้หนึ่งนั่งร้องเพลงพื้นเมืองของเบงกอลเหนือซึ่งผู้ประกาศเรียกว่าเพลง Bhawayiah เพลงที่ ๓ เป็นเพลงคลัสสิกจากเมืองเปอร์เซีย

รายการสำคัญของเขาอยู่สุดท้าย เป็นการแสดงที่เขาเรียกว่า ballet ของเขา เมื่อแรกก็ดูอย่างไม่สู้จะสนใจเท่าใดนัก คิดว่าคงจะ 'งั้น ๆ' พอฉากเปิดก็เห็นวงดนตรีเดิมย้ายไปอยู่มุมเวที มีผ้าสีดำขึงกั้นให้เห็นแต่คอกับหน้าผู้บรรเลง ทั้งเวทีว่างไว้สำหรับการแสดงซึ่งเมื่อได้ดูแล้วจึงเห็นว่าเป็นการแสดงที่ดีเยี่ยม จับใจ วิเศษที่สุดที่ได้ดูมาแห่งหนึ่งทีเดียว ทั้ง ๆ ที่มีดนตรีพื้นเมืองประกอบ นักดนตรีก็เห็นแต่เพียงคอชูขึ้นมาเหนือผ้ากั้นแล้วส่ายหน้ากระดิกคอไปมาเข้ากับจังหวะเพลง แล้วก็เพียงเห็นท่าทางของผู้แสดงเท่านั้น แต่ก็มีความสามารถยิ่งนักในการแสดง จนกระทั่งทำให้ผู้ดูเข้าใจเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบได้เป็นอย่างดี และยังมีความรู้สึกต่าง ๆ ตามตัวละครไปได้ทุกตัว



ทรงฉายที่ทำเนียบประธานาธิบดีเมืองดัคคะพร้อมด้วยผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันออก
และนายทหารราชองครักษ์ปากีสถาน



ทรงฉายร่วมกับเอกอัครราชทูตไทยประจำปากีสถาน และผู้ตามเสด็จ
ณ ทำเนียบประธานาธิบดีเมืองดัคคะ ในตอนค่ำวันสุดท้ายที่ประทับอยู่ประเทศปากีสถาน

'บัลเล่' พื้นเมืองของดัคคะ ซึ่ง Jaro Art Centre จัดแสดงถวายคืนนี้ เป็นเรื่องที่หยิบมาจากพงศาวดารโมกุลตอนหนึ่ง ซึ่งเขาตั้งชื่อว่า 'หน้าหนึ่งจากพงศาวดาร'(๑) เป็นเรื่องที่แสดงความยุติธรรมของจักรพรรดิจะฮานกีร์

จะฮานกีร์องค์เดียวกันนี้เองที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จไปทรงเยี่ยมที่ฝังพระศพ และทางราชการปากีสถานตะวันตกได้จัดงานต้อนรับถวายในบริเวณสวนของป่าช้าที่เมืองละฮอร์เมื่อวันก่อน ส่วนนางเอกของเรื่องก็คือพระนางนูร์จะฮานหรือ 'แสงส่องโลก' ราชินีคนโปรดของท่านซึ่งกล่าวถึงมาหลายครั้งแล้ว

เริ่มต้นการแสดงด้วยพระนางนูร์จะฮานกำลังร่าเริงอยู่กับเหล่านางในจักรพรรดิก็เสด็จเข้ามา ส่งนกพิราบประทานนางไว้คู่หนึ่งแล้วก็เสด็จไป นางเล่นอยู่กับนกสักครู่ก็บังเอิญทำนกตัวหนึ่งหลุดหัตถ์บินหนีไป เมื่อจักรพรรดิเสด็จกลับเข้ามาทวงนกคืน เห็นนกเหลืออยู่ที่หัตถ์แต่เพียงตัวเดียว ก็ไม่พอพระทัย รับสั่งถามนางว่าเหตุใดจึงเป็นเช่นนี้ นางกลับแกล้งปล่อยนกตัวที่เหลือไปเสียอีกต่อพักตร์ราชสวามี แล้วทำท่าให้คนดูเข้าใจว่าอิสรภาพเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งไม่ว่าสำหรับมนุษย์ สัตว์จตุบทหวิบาทก็ตาม จักรพรรดิได้ทรงฟังดังนั้นเลยเลิกกริ้ว ในที่สุดก็ทรงเต้นรำด้วยกัน

ฉากต่อไปแสดงให้เห็นจักรพรรดิกำลังประทับเล่นลูกบาศก์อยู่กับพระนาง (มีเด็ก ๑๖ คนแต่งกายเป็น ๒ สี สีละแปดคน ออกมาเต้นเป็นแต้มที่เดินตามลูกเต๋าซึ่งจักรพรรดิหรือมเหสีทรงทอดได้) ดูท่าทางทั้ง ๒ องค์ระหว่างที่ทอดลูกบาศก์ก็เห็นได้ว่าจักรพรรดิแพ้พระนาง แต่เล่นยังไม่ทันจบก็มีเสนาเข้ามาทำท่าทูลว่ามีผู้มาถวายฎีกา จักรพรรดิจำต้องเลิกเล่น ทิ้งพระนางเสด็จไปออกขุนนางที่ห้องดาร์บาร์

(๑) A Page from History

ในวันนั้นมีหญิงหม้ายผู้หนึ่งซึ่งสามีถูกฆ่าตาย นางจึงนำลูกศรที่ฆ่าสามีนางนั้นมาถวายจักรพรรดิ ขอประทานความยุติธรรมและเล่าเรื่องการตายของสามีถวาย

ทันใดนั้นเองดนตรีก็เปลี่ยนทำนอง ฉากเปลี่ยนทันทีว่องไวราวกับเป็นภาพยนตร์ ห้องดาร์บาร์ซึ่งมีราชบัลลังก์นั้นหายไป กลายเป็นฉากกลางแจ้ง มีหญิงหม้าย สามีหญิงหม้าย และเพื่อนทั้งผู้หญิงผู้ชายรวมทั้งสิ้น ๖ คน กำลังชักผ้าพลางเต้นรำกันอยู่อย่างสนุกสนานร่าเริง ทันใดนั้นก็มีลูกศรลูกหนึ่งแล่นตรงลิ่วเข้ามาปักอกสามีของนางล้มลง นางสะดุ้งจนสุดตัว หยุดชะงักการเต้นรำ ทำหน้าตกใจอย่างสุดขีด ถลาเข้าไปคุกเข่าประคองสามี เพื่อนอีก ๔ คนต่างก็ตกใจจนตาค้างเช่นเดียวกัน แล้วไฟก็มืดลงทันที ต่อมาก็แสดงภาพพระนางนูร์จะฮานกำลังยิงธนูเล่นอยู่ในอุทยานกับนางกำนัล มืดอีก คราวนี้กลับไปแสดงภาพในห้องดาร์บาร์ภายในพระราชวังอีก หญิงหม้ายกำลังส่งลูกศรที่ฆ่าสามีนางถวายจักรพรรดิ ซึ่งพอรับมาทอดพระเนตร ก็จำได้ สะดุ้งตกพระทัย แล้วไฟก็ดับมืด

ฉากต่อไปก็เห็นจักรพรรดิถือลูกศรเข้ามายังตำหนักมเหสี แล้วทรงไต่ถาม พระนางรับว่าได้ยิงลูกศรเล่นจริง บัดนี้ลูกศรจึงหายไปลูกหนึ่ง เมื่อเห็นลูกศรอยู่ที่หัตถ์สวามี พระนางก็ดีพระทัยขอประทานคืน จักรพรรดิส่ายพักตร์เศียรตกด้วยความเสียพระทัย เพราะมเหสีที่รักกลายเป็นผู้ร้ายฆ่าคนตายไปเสียแล้ว แต่ด้วยความยุติธรรมก็จำต้องถอดยศพระนาง และให้เสนานำองค์ไปจองจำไว้ในคุก เมื่อพระนางถูกนำองค์ไปแล้ว จักรพรรดิก็ทำท่าเศร้าสลดยืนพิงลม (ทำท่าพิงประตู แต่ไม่มีประตูจะพิง มีแต่เวทีว่าง) คอตกระหว่างที่ดนตรีทำเสียงละห้อยสร้อยเศร้าไม่แพ้เพลงพญาโศก

ตอนสุดท้ายเป็นฉากท้องพระโรงดาร์บาร์อีก หญิงหม้ายเข้ามารับพระราชทานความยุติธรรมตามที่ทรงนัดไว้ จักรพรรดิประทับเนตรเป่งอยู่ที่ราชอาสน์ ลูกศรลูกสำคัญวางอยู่บนโต๊ะกลางท้องพระโรงพร้อมด้วยธนู มีราษฎรเข้ามา



บัลเลพื้นเมืองซึ่งเบ็นเกร็ดพงศาวดารตอนจักรพรรดิจะฮานกีร์ และพระราชินีคนโปรด
ซึ่งกรมศิลปากรของปากีสถานตะวันออก จัดถวายทอดพระเนตรที่เมืองดัคคะ

ฟังการตัดสินหลายคน พระนางนูร์จะฮานผู้ผิดแต่งดำ ถูกคุมองค์เข้ามาฟังการพิพากษาด้วยพักตร์อันแสนเศร้า ก้มเศียร ในที่สุดจักรพรรดิก็ตัดสินความอย่างยุติธรรมยิ่ง เสด็จลุกจากราชอาสน์มากลางห้อง ยืนแอ่นอุระให้หญิงหม้ายยิงพระองค์เสียให้สิ้นชนม์ตามสามีของนางไป เมื่อมเหสีของท่านเป็นผู้ทำให้นางเป็นหม้ายก็สมควรแล้วที่นางจะทำให้ผู้ที่ฆ่าสามีนางเป็นหม้ายตกตามไปเช่นเดียวกัน

ผู้ฟังคำตัดสินทั้งปวงต่างตกตะลึงตาค้างไปตาม ๆ กัน ฝ่ายหญิงหม้ายเมื่อได้ยินคำตัดสินดังนั้น ก็ยินดียิ่งนัก วิ่งถลาไปที่โต๊ะ คว้าลูกศรและธนูมาโก่งจะทำตามคำพิพากษา แต่แล้วกลับสำนึกขึ้นมาได้ สีหน้าเปลี่ยนจากความยินดีอย่างเหี้ยมเกรียม เป็นแสดงความตกใจอย่างสุดขีดอีกวาระหนึ่ง โยนธนูทิ้ง ถลาเข้ามาคุกเข่าลงแทบเบื้องบาทจักรพรรดิ ทำท่าทางให้คนดูเข้าใจว่ายิงท่านไม่ได้ดอก การที่ตนต้องเป็นหม้ายก็ร้ายแรงพออยู่แล้ว ถ้าต้องเป็นกำพร้าอีกด้วย ก็จะยิ่งร้าย เพราะพระเจ้าจักรพรรดิคือพระบิดาของราษฎรทั่วประเทศ คนอย่างนางไม่ใจร้ายพอที่จะทำให้คนเป็นหมื่น ๆ แสน ๆ เป็นกำพร้าดอก แล้วนางก็ทำท่าถวายพระพรจักรพรรดิให้ทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน

จักรพรรดิพอพระทัยในน้ำใจของหญิงหม้าย ก็ถอดเครื่องประดับออกจากองค์ ส่งประทานนางเป็นรางวัล นางแสดงความยินดีรับมาแล้วก็ทูลลาไป คนอื่น ๆ ก็พากันตามนางออกไปด้วย จักรพรรดิจึงสั่งให้เสนานำพระนางนูร์จะฮานออกจากคอกจำเลย ให้เข้ามาเฝ้าใกล้ ๆ พระนางก็เข้ามาคุกชานุอยู่พลางก้มเศียรสำรวมนิ่งอยู่อย่างผู้ผิด จักรพรรดิสั่งให้นางกำนัลไปเชิญเครื่องยศออกมา ทรงสวมประทานนางด้วยองค์เอง แล้วยื่มกรมาดึงองค์นางให้ลุกจากพื้นเมื่อลุกขึ้นยืนตรงกันข้ามแล้ว นางก็เงยพักตร์ขึ้นช้อนเนตรดูราชสวามี ทันใดนั้นเองฉากก็ปิด เป็นอันจบเรื่องแต่เพียงเท่านี้ ไม่มีเมโลดราม่าอย่างละครตะวันออกโดยมาก

เสด็จกลับเพียง ๔ ทุ่มเศษ แต่ยังติดใจละคร โจษกันอยู่อีกนาน

วันสุดท้ายในปากีสถาน

วันพฤหัสบดี วันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

ตั้งแต่ ๙ นาฬิกาเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จ ฯ ทอดพระเนตรโรงงานทอกระสอบที่มีชื่อเสียงของดัคคะ อันมีชื่อว่า Adamjee Jute Mills เขาอ้างว่าเป็นโรงงานทอกระสอบที่ใหญ่ที่สุดในโลก ว่ามีเครื่องทอถึง ๑,๐๐๐ เครื่อง มีคนงานสองหมื่นคน

สมเด็จพระบรมราชินีนาถมิได้ตามเสด็จ ราว ๑๐ นาฬิกาจึงเสด็จ ฯ ตามไปยังท่าเรือของโรงงานทอกระสอบแห่งนั้น ณ ตำบลสิธิรคันช์ แล้วเสด็จลงเรือแมรีแอนเดอะสัน อันเป็นเรือประจำตำแหน่งของผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันออก เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปถึงที่นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ในเรือแล้วกับผู้สำเร็จราชการ รัฐมนตรีเชิญและผู้ตามเสด็จฝ่ายหน้าทั้งปวง

เรือแมรีแอนเดอะสันนี้เป็นเรือใหญ่ มีดาดฟ้ากว้าง จุผู้โดยสารได้หลายสิบคน มีห้องรับแขก ห้องนั่งเล่น ห้องนอน และห้องอื่น ๆ ซึ่งอำนวยความสะดวกสบายแก่ผู้ใช้ แต่ไม่มีเครื่องจักรจึงต้องใช้เรือเล็กชื่อ M.V. Mary แล่นเคียงไปข้าง ๆ เพื่อฉุดให้แล่น เขาจัดงานรับรองถวายที่ดาดฟ้ากว้างนั้นมีแขกมาในงานหลายสิบคน ต่างคนก็ได้โดยเสด็จชมแม่น้ำด้วย มีขนม มันทอดถั่วมัน ๆ เครื่องดื่ม น้ำชากาแฟถวาย และเลี้ยงบรรดาแขกที่ได้รับเชิญมาในเรือด้วย

ก่อนเรือออกได้มีผู้จัดสรรหาปลาชนิดต่าง ๆ ที่มีในแม่น้ำและทะเลใกล้เมืองดัคคะมาวางเรียงไว้บนแผ่นกระดานที่หัวเรือของเรือยนต์ลำไม่สู้โตนัก ซึ่งมีชื่อว่า Illisha เพื่อถวายทอดพระเนตร มีปลาที่รู้จักหลายชนิดซึ่งมีป้ายเขียนไว้ทั้ง ๒ ภาษา ภาษาฝรั่งเขียนไว้ข้างบน ภาษาพื้นเมืองคือภาษาเบงกอลเขียนไว้

ข้างล่าง เช่นปลาดุกทะเลก็เขียนว่า Plotosidae ปลากะพงน้ำจืดเขียนว่า Bass ปลากะพงแดง Snapper or Red Perch ส่วนปลาที่มองดูเหมือนปลาดุกตัวใหญ่เนื้อปุย มีชื่อเขียนว่า Koi มิได้เขียนว่า fresh water catfish หรือ Clariidae เพราะฉะนั้นอาจจะไม่ใช่ปลาดุกอย่างของเราแท้ก็เป็นได้ นอกจากนั้นยังมีปลารูปร่างเหมือนปลาดุกอย่างเล็ก มีป้ายเขียนว่า Magua แล้วก็มีปลาอื่นที่ไม่รู้จักชื่ออีกหลายอย่าง

เมื่อทอดพระเนตรปลาชนิดต่าง ๆ ในเรือลำเล็กซึ่งมีชื่อเป็นรัสเซียเสร็จแล้ว เรือพระที่นั่งก็ออกแล่นโดยมีเรือเล็กดึง ไปตามลำแม่น้ำลิตาลักษย์ อันเป็นเส้นทางสำคัญยิ่งสำหรับการคมนาคมของเมืองนี้ การขนสินค้าใช้ลำเลียงทางลำน้ำทั้งสิ้น เพราะทุนค่าใช้จ่ายและสะดวกที่สุด ทรงลงพระปรมาภิไธยในสมุดเยี่ยมของเรือ สมุดเล่มเดียวกันนั้นมีลายพระราชหัตถ์พระราชินีนาถเอลิซะเบธแห่งอังกฤษและของพระราชสวามีอยู่ข้างหน้าสมุดไป ๒ – ๓ หน้า ลงวันที่เมื่อฤดูหนาวปีที่แล้วมานี่เอง

เวลาราว ๑๑ นาฬิกา ๓๐ นาที เรือแมรีแอนเดอะสันก็แล่นไปจอดที่ท่าเรือตำบลนารายณคันช (๑) ซึ่งอยู่ไกลจากท่าเรือคัมจิไปทางใต้ราว ๔ ไมล์ ณ ท่าเรือนี้เสด็จ ฯ ขึ้นบก แล้วประทับรถพระที่นั่งเปิดประทุน ทรงยืนคู่กับผู้สำเร็จราชการไปกลางแดด เสด็จพระราชดำเนินตรงไปยังสนามบินเลย

ปากีสถานตะวันออกมีพลเมืองมาก ดังนั้นไม่ว่าจะเสด็จ ฯ ไปแห่งใดจึงมักทอดพระเนตรเห็นราษฎรเต็มไปทุกหนทุกแห่ง โดยเฉพาะทางเสด็จพระราชดำเนินจากตำบลนารายณคันชไปสนามบิน ผู้คนเฝ้าส่งเสด็จอยู่ ๒ ข้างทางแน่นขนัด บางแห่งก็เห็นคนประหลาด ๆ เช่นเปื้อนมอกลอกมอกแลกไปทั้งตัวคือตั้งแต่ผม หน้า เสื้อผ้า เนื้อตัวกลายเป็นสีต่าง ๆ เช่นสีชมพู สีเขียว สีแดง สีเหลือง สีม่วง เป็นร้อย ๆ คนยืนโห่ร้องถวายพระพรว่า ซินดะบัด อยู่

๑. Narayanganj

ข้างทาง ได้สังเกตเห็นคนหน้าตาเนื้อตัวเปื้อนเป็นสีต่าง ๆ เช่นนี้หลายแห่ง แห่งละหลายร้อยคนคือแทบจะทั้งหมู่บ้าน ครั้นได้ถามก็ได้รับคำอธิบายว่าคนพวกนั้นเป็นพวกฮินดูซึ่งกำลังเล่นสงกรานต์กัน สงกรานต์ของเขานี้เรียกว่า Holi แทนที่จะใช้น้ำสาดกันอย่างเมืองเรา เขาใช้สีเป็นผงสาดใส่กัน สีนี้ทำพิเศษ คุณภาพดียอดเยี่ยม เพราะเมื่อถูกตัวแล้วจะติดล้างไม่ออกอย่างน้อยที่สุดก็ ๕ – ๖ วัน ส่วนเรื่องติดเสื้อผ้านั้นไม่ต้องพูดถึง จะซักไม่ออกอีกเลย โชคดีที่เขาไม่นึกสนุกที่จะเล่นโฮลีกับขบวนเสด็จ เพราะในมือของบางคนยังถือกะลาใส่สีกันอยู่ ด้วยคงจะยังกำลังเล่นค้าง ๆ พอกระบวนเสด็จผ่านมา ก็หยุดเล่นชั่วคราว รีบมายืนคอยเฝ้า ๒ ข้างทางเสียก่อน ที่เขาโปรยเข้ามาในรถพระที่นั่งและรถอื่นก็เพียงกลีบดอกไม้กลิ่นต่าง ๆ เท่านั้น แต่กระนั้นก็ใจไม่สู้ดี กลัวจะมีผู้นึกสนุกเล่นสงกรานต์ด้วย ก็จะสีงามกลับกรุงเทพ ฯ ล้างไม่ออกหนึ่งอาทิตย์

ราวเที่ยงสิบห้านาทีก็เสด็จพระราชดำเนินถึงท่าอากาศยาน แม่ทัพอากาศไทย พลอากาศเอก บุญชู จันทรุเบกษา ได้นำเรือบินพระที่นั่งศรีสุนทรมารออยู่ ณ ที่นั้นก่อนแล้ว เมื่อทั้งสองพระองค์ทรงลาผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันออกและผู้มีเกียรติที่มาส่งเสด็จทั่วกันแล้ว ก็เสด็จพระราชดำเนินขึ้นเรือบินพระที่นั่งกลับกรุงเทพ ฯ เสวยพระกระยาหารกลางวันในเรือบิน มีเครื่องฝรั่งก่อนแล้วภายหลังมีเครื่องไทยคือแหนมหรือหมูส้มจากเชียงใหม่ และแกงไก่เสวยกับพระกระยาสวยกำลังร้อน ๆ เครื่องหวานมีผลสตรอแบรี่จากญี่ปุ่นและครีมจากเดนมาร์ก

เสด็จพระราชดำเนินถึงดอนเมืองเวลาบ่าย ๔ โมง ๑๕ นาที เวลาดัคคะตรงกับเวลาไทยบ่าย ๕ โมง ๑๕ นาที ก่อนหมายกำหนดการเดิมราวครึ่งชั่วโมง.

• • •



ทรงลาผู้สำเร็จราชการปากีสถานตะวันออก และรัฐมนตรีประจำพระองค์ ณ สนามบินเมืองดัคคะ
ก่อนที่จะเสด็จ ฯ ขึ้นเรือบินพระที่นั่งซึ่งแม่ทัพอากาศไทยนำมารับเสด็จกลับพระนคร

เสด็จพระราชดำเนิน

สหพันธรัฐมลายา

พ.ศ. ๒๕๐๕

เสด็จพระราชดำเนิน

สหพันธรัฐมลายา

ตั้งแต่วันที่ ๒๐ ถึงวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕

กัวลาลัมเปอร์ รัฐซะลังงอร์	ตั้งแต่วันที่ ๒๐ วันที่ ๒๒ เสด็จฯ บิดอร์ทางเรือบิน จากบิดอร์ ประทับรถยนต์พระที่นั่ง เสด็จฯ ขึ้นแคมเมอรันฮายแลนส์
แคมเมอรันฮายแลนส์ รัฐปะหัง	ประทับแรมตั้งแต่วันที่ ๒๒ ถึงวันที่ ๒๔ วันที่ ๒๕ ตอนเช้าเสด็จฯ ลงทางรถยนต์พระที่นั่ง
อิโป รัฐเปรัก	กลางวัน วันที่ ๒๔ สุลต่านแห่งเปรักถวายพระกระยาหารกลางวัน ณ อิสตานากินตะ เมืองอิโป
ปีนัง	บ่ายวันที่ ๒๔ ถึงบ่ายวันที่ ๒๕ ก็เสด็จฯ เมืองหลวงทางเรือบินไวเคาว์นของบริษัทการบินมลายัน ซึ่งรัฐบาลมลายาจัดถวายเป็นราชพาหนะ
กัวลาลัมเปอร์	ประทับตั้งแต่ตอนค่ำวันที่ ๒๕ ครั้นวันที่ ๒๗ ตอน ๑๐ นาฬิกา ๕๕ นาที เวลามลายู เรือบินพระที่นั่งก็ออกจากสนามบินกัวลาลัมเปอร์ เวลา ๑๓ นาฬิกา ๓๐ นาที เวลาไทย เสด็จฯ ถึงกรุงเทพพระมหานคร ฯ

รายนามผู้ตามเสด็จมลายา

ขบวนเสด็จทางราชการ

๑. พณ ฯ ท่าน ถนัด คอมันตร์ รัฐมนตรีต่างประเทศ

๒. พณ ฯ ท่าน พระยาศรีวิสารวาจา องคมนตรี

๓. พลเอก หลวงสุรณรงค์ สมุหราชองครักษ์

๔. หม่อมเจ้าวิภาวดี รังสิต นางสนองพระโอษฐ์

๕. ดร. กัลย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา รองราชเลขาธิการพระราชวัง

๖. หม่อมราชวงศ์กิตินัดดา กิติยากร ราชเลขานุการส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

๗. พันเอก ม.ล. จินดา สนิทวงศ์ นายแพทย์ประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

๘. นายพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ หัวหน้ากองมหาดเล็ก

๙. พันโท นวล จันทร์ตรี ราชองครักษ์

๑๐. นาวาอากาศโท อุทัย บุญยชาต ราชองครักษ์

๑๑. นาวาตรี อาภรณ์ มานะเวส ราชองครักษ์

๑๒. พันตำรวจเอก อรรถพล สูยะโพธ์ นายตำรวจประจำราชสำนัก

๑๓. หม่อมหลวงนราวดี ทวีวงศ์ ราชเลขานุการินีส่วนพระองค์สมเด็จฯ พระบรมราชินีนาถ

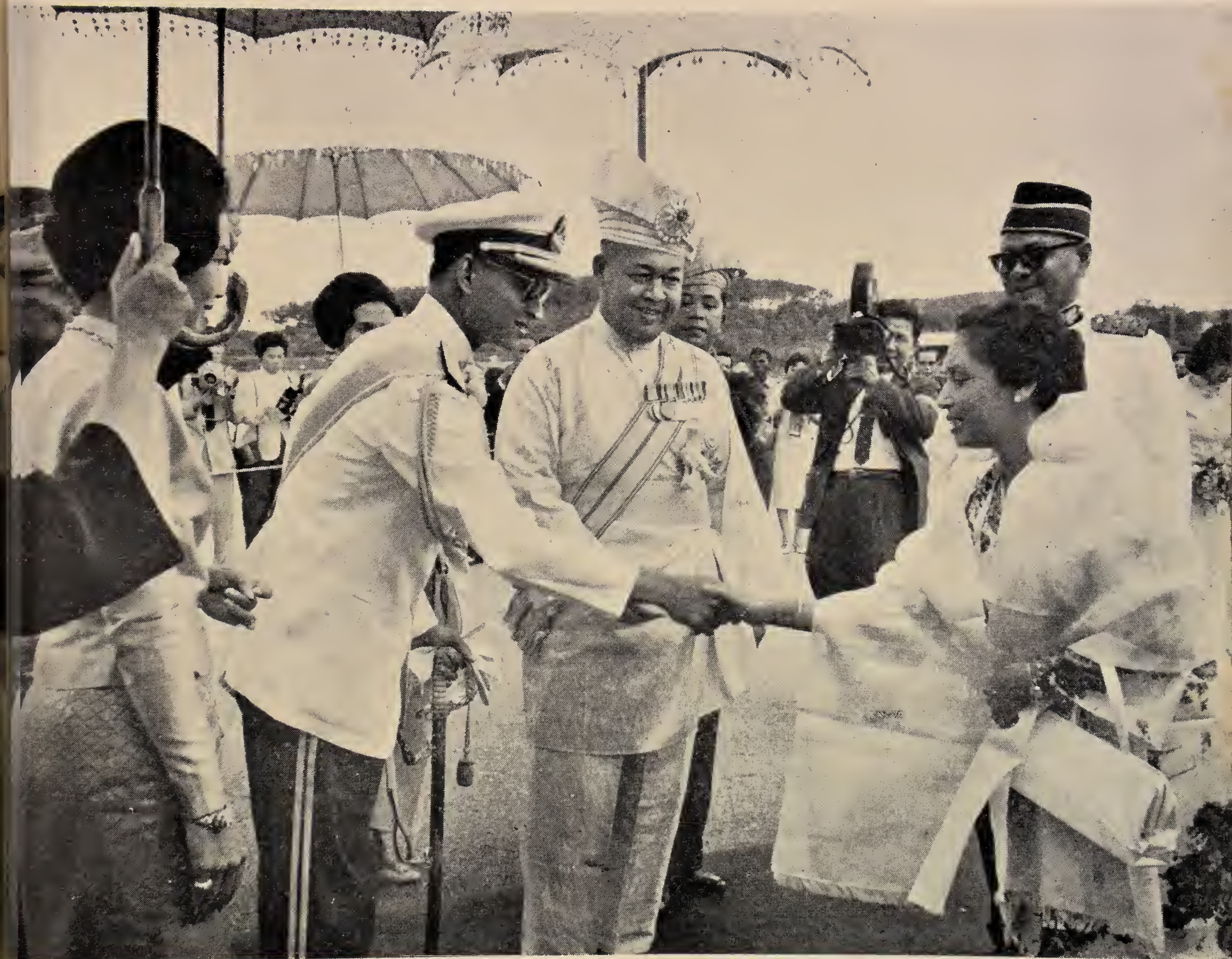
๑๔. คุณหญิงกรัณฑ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา แทนนางพระกำนัล

ขบวนเสด็จไม่เป็นทางราชการ

๑. นายตุล บุนนาค เจ้าหน้าที่ราชสำนัก
๒. นายแก้วขวัญ วัชโรทัย เจ้าหน้าที่ภาพยนต์ส่วนพระองค์
๓. นายขวัญแก้ว วัชโรทัย เจ้าหน้าที่ถ่ายรูปส่วนพระองค์
๔. นายธนัญชัย ราชวัลลภานุศิษย์ ผู้ช่วยราชเลขานุการส่วนพระองค์
๕. นายวิฑูรณ์ วัฒนะทัสสี เลขานุการส่วนตัวรัฐมนตรีต่างประเทศ
๖. นายแคลง วัชโรบล เจ้าหน้าที่กระทรวงการคลัง
๗. นายประสิทธิ์ สิงหนาวิก เจ้าหน้าที่กรมประชาสัมพันธ์
๘. นายเจริญชน รามะนันทน์ เจ้าหน้าที่โทรทัศน์ช่อง ๔
๙. ร้อยโท รัตน์ ไชยาคำ เจ้าหน้าที่โทรทัศน์ช่อง ๗

มหาดเล็ก ข้าหลวงและอื่น ๆ

๑. นายชูพาสน์ ชูโต มหาดเล็ก
๒. นายอุทัย สุวรรณจินดา มหาดเล็ก
๓. นายสุภักดี สุวรรณจินดา มหาดเล็ก
๔. นางสาวผุสดี ศรวิถี พนักงานพระภูษา
๕. หม่อมหลวง ทัดสมัย เทวกุล ข้าหลวง
๖. นางสาวออมทรัพย์ สุจริตกุล ข้าหลวง
๗. นางสาวพึงจิตร อัคนิทัต ข้าหลวง
๘. นางสาววรรณี ยรรยง ช่างทำพระเกศา
๙. นางสาวทิพา สรกุล รับใช้นางสนองพระโอษฐ์



ยังดิ เปอร์ตวน อากง กษัตริย์มลายากำลังทรงนำภริยานายกรัฐมนตรีมลายา เข้าเฝ้า
ที่สนามบินเมื่อเสด็จ ฯ ถึงเมืองหลวงของสหพันธ์มลายา



ณ พระราชวังนครที่ประทับกษัตริย์มลายา และประไหมสุหรี
สมเด็จพระบรมราชินีนาถกำลังทรงแลกเปลี่ยนของขวัญกับองค์ประไหมสุหรี
นายกรัฐมนตรีมลายา และภริยา พร้อมด้วยรัฐมนตรีต่างประเทศไทย เฝ้าอยู่ ณ ที่นั้นด้วย

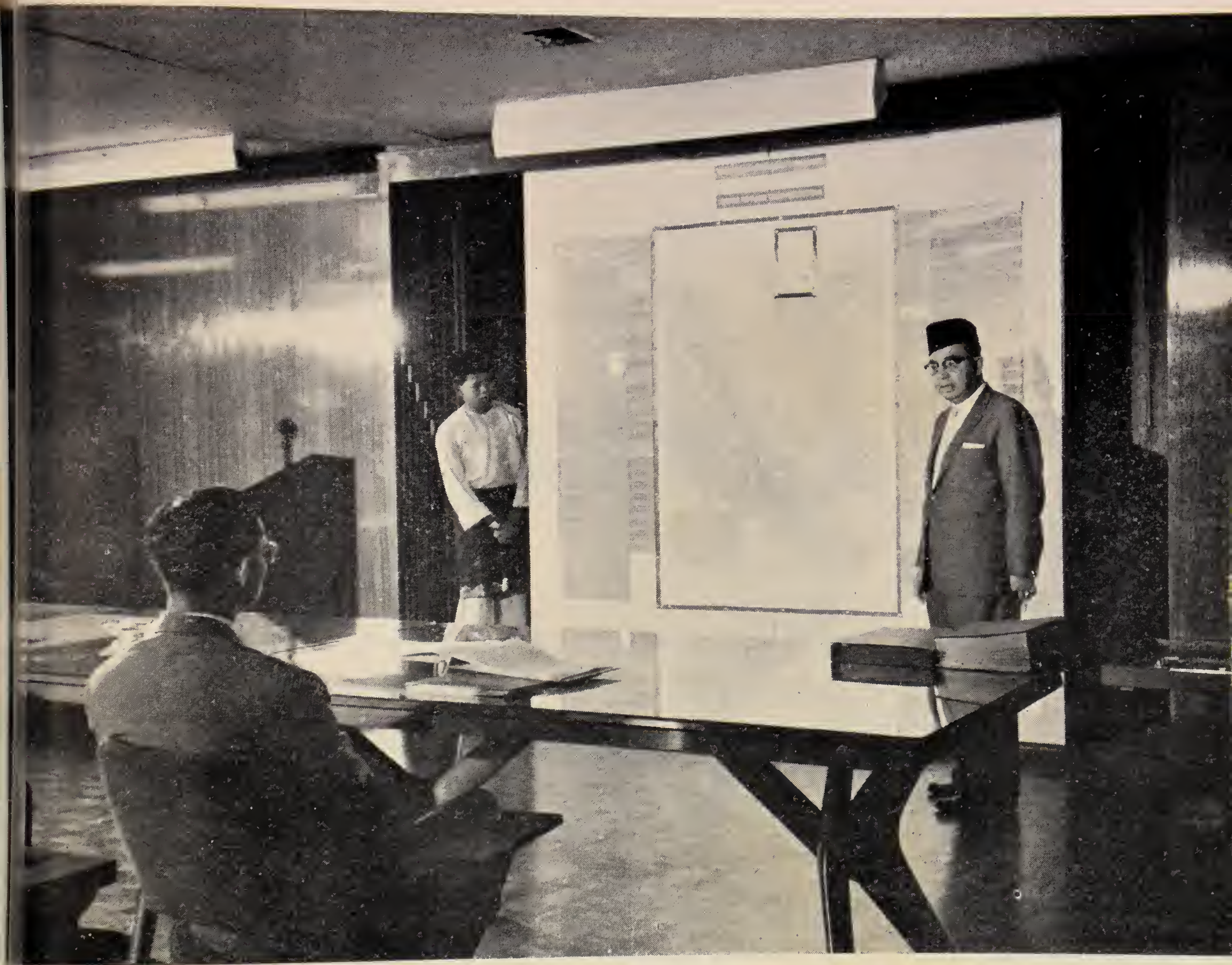


ทรงฉายร่วมกับกษัตริย์มลายา ประไหมสุหรี และพระเจ้าลูกเธอ ๖ องค์ ณ พระราชวังนคร
ก่อนที่จะเสด็จออกงานเลี้ยงใหญ่ที่กษัตริย์มลายา และประไหมสุหรีถวายเป็นพระเกียรติยศ



กษัตริย์มลายากำลังทรงกล่าวคำต้อนรับเสด็จในงานเลี้ยงใหญ่คืนนั้น
ถวายพระนามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า 'Our Royal brother and friend'

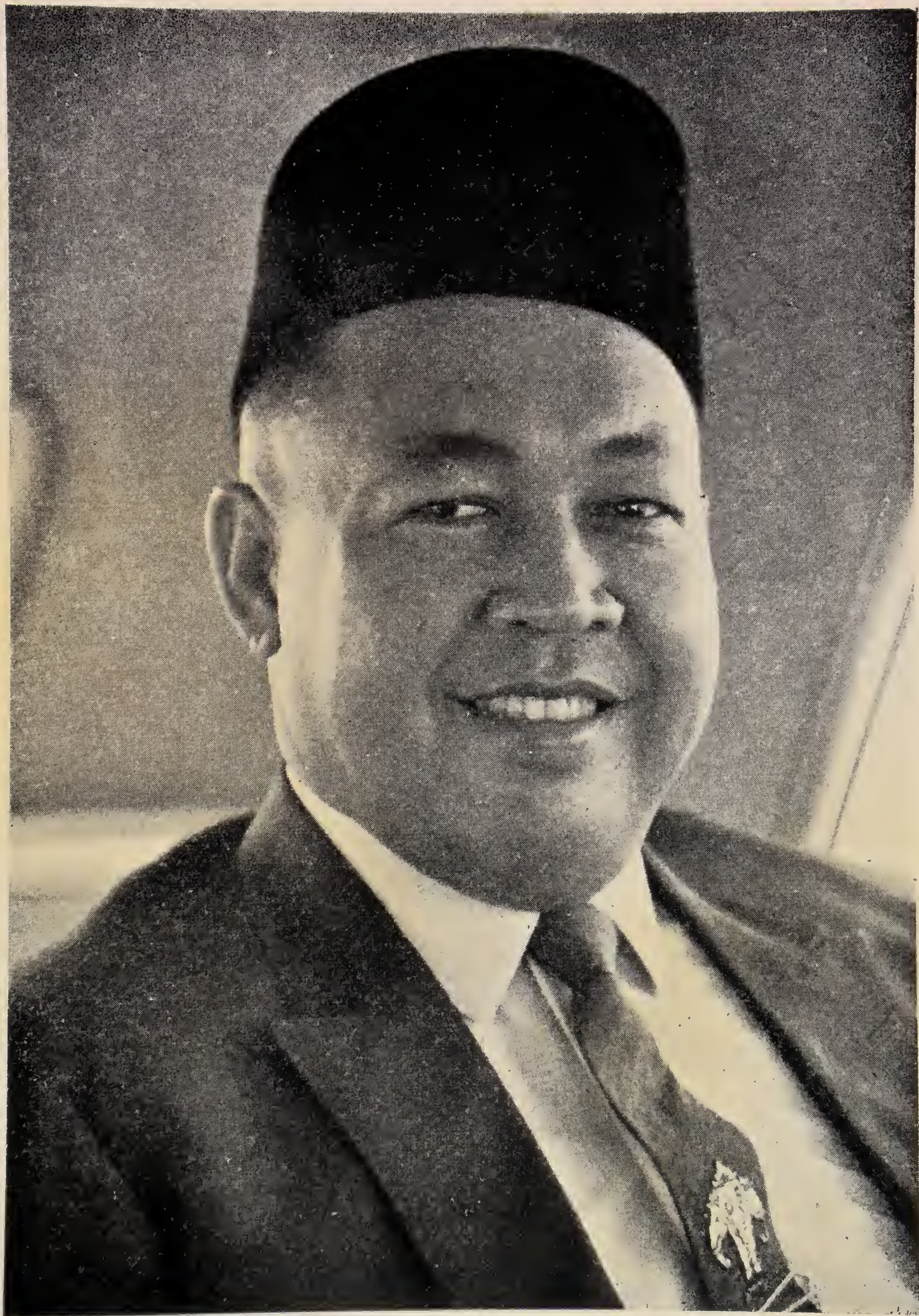
ทรงตอบขอบพระทัยกษัตริย์มลายาและประไหมสุหรีที่ทรงต้อนรับเป็นอันดี
ทรงกล่าวถึงความสัมพันธ์ดั้งเดิมระหว่างมลายา – ไทย



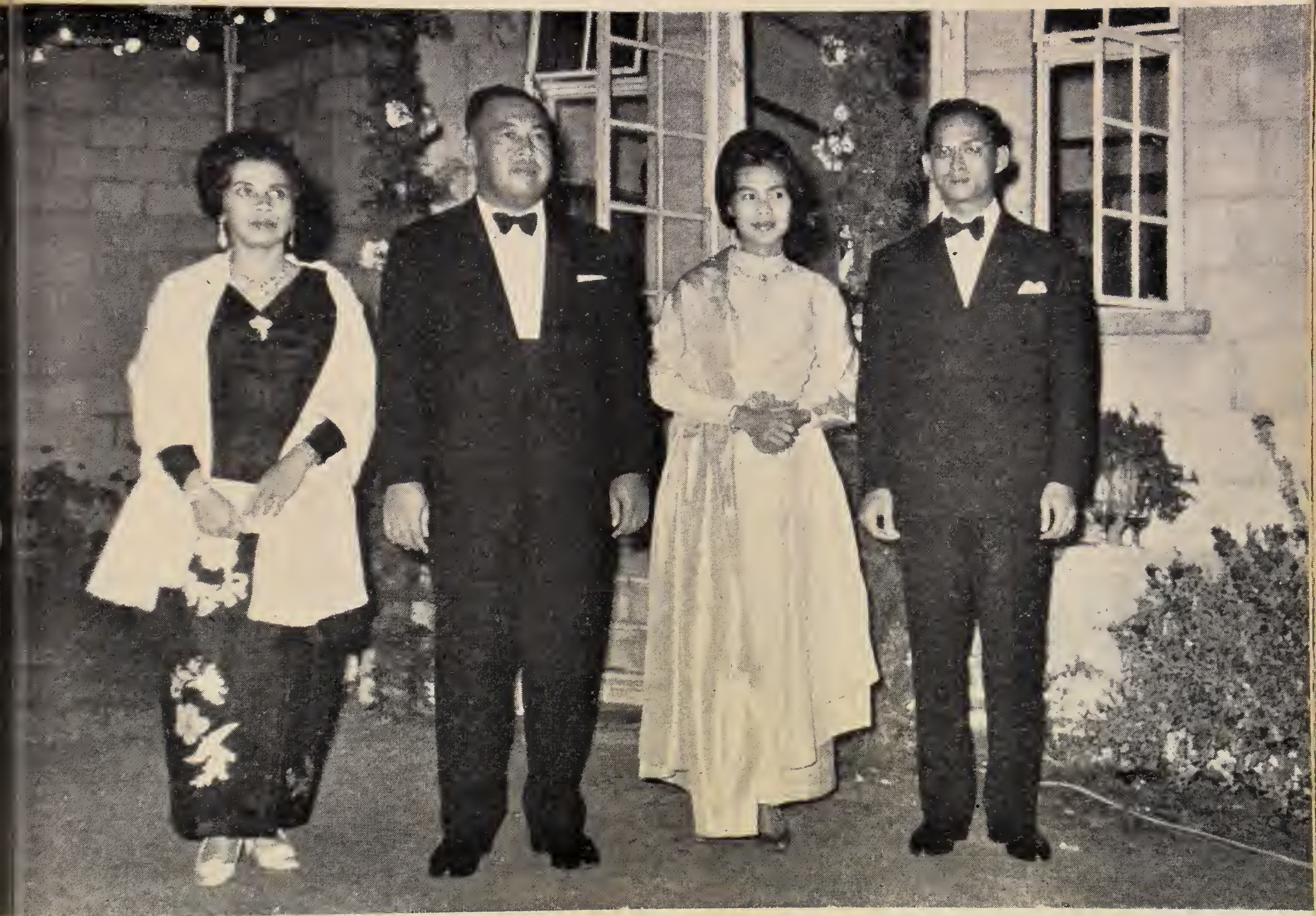
รองนายกรัฐมนตรีตุนอับดุล ราซัก ซึ่งเป็นรัฐมนตรีกลาโหมและกระทรวงพัฒนาท้องถิ่น กำลังถวายคำอธิบายเรื่องการพัฒนาท้องถิ่นของมลายา ซึ่งเป็นโครงการใหญ่และสำคัญยิ่งของมลายาในขณะนั้น



ในตอนบ่าย วันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้คนไทยในมลายาราว ๒๐๐ คน เข้าเฝ้า ณ ที่ประทับ กัวลาลัมเปอร์ บ้างก็เป็นลูกหลานของพวกที่ตกค้างอยู่ในไทรบุรีตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๕ แต่ยังพูดไทยได้ บ้างก็เป็นข้าราชการ หรือไม่ก็เป็นคนไทยที่บังเอิญอยู่ในมลายาขณะนั้น



ฝีพระหัตถ์ทรงถ่ายกษัตริย์มลายาขณะที่ประทับในรถยนต์พระที่นั่ง



ทรงฉายร่วมกับกษัตริย์มลายาและประไหมสุหรี ในงานเลี้ยงส่วนพระองค์ ที่กษัตริย์มลายา และประไหมสุหรีถวาย ณ บ้าน 'ฮิลล์ท็อป' แคมเมอรัน ฮายแลนส์

ประทับเสวยพระสุธารส และทอดพระเนตรการแสดงในงานต้อนรับ
ที่เจ้าเมืองปีนังจัดถวายเป็นพระเกียรติยศ ณ จวนเจ้าเมือง
ในงานนี้มีผู้รับเชิญมาในงานราว ๒,๐๐๐ คน

นักเรียนไทยในปีนัง และแขกที่มาในงานกลุ้มรุมล้อมรถยนต์พระที่นั่ง
ขณะที่กำลังจะเสด็จ ฯ จากจวนเจ้าเมืองไปยังที่ประทับแรมบนเขาปีนัง



ทรงทักทายคนไทยจากปักษ์ใต้ และที่อาศัยอยู่บนเกาะปีนัง
ซึ่งมาคอยเฝ้าที่วัดชัยมังคลาราม ปีนัง



พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกำลังทรงลงพระปรมาภิไธยบนแผ่นหินอ่อน
ซึ่งจะติดไว้ที่วัด เป็นอนุสรณ์ในการที่เสด็จพระราชดำเนินมาทรงกระทำพิธีเบิกพระเนตร
พระชัยมงคลในวันนั้น



พระพุทธไสยาสน์ของวัดชัยมังคลารามเมืองปีนังนี้ยาว ๑๐๖ ฟุต
ทรงขนานนามว่า พระชัยมงคล



ฝีพระหัตถ์ทรงถ่ายสมเด็จ ฯ พระบรมราชินีนาถ
ขณะที่กำลังประทานถั่วลิสงแก่ลิงที่สวนพฤกษชาติเมืองปีนัง



ฝีพระหัตถ์ทรงถ่ายสมเด็จ ฯ พระบรมราชินีนาถ
ในเรือบินพระที่นั่ง จากปีนัง – กัวลาลัมเปอร์



ทรงเปิดโทรศัพท์ทางไกลระหว่างมลายาและหาดใหญ่
ณ ที่ทำการโทรคมนาคม กัวลาลัมเปอร์

ประทับคู่กับนายกรัฐมนตรีมลายา ตนกู อับดุล ราห์มัน
ขณะที่เอกอัครราชทูตไทยประจำมลายากำลังพูดโทรศัพท์
ติดต่อกับผู้ว่าราชการจังหวัดสงขลา เป็นปฐมวาร



ราษฎรไทยและมลายากำลังคอยเฝ้าอยู่ที่วัดเชตวัน
วัดไทย ณ กัวลาลัมเปอร์



กำลังจะทรงกระทำพิธียกช่อฟ้าที่วัดเชตวัน วัดไทย ณ กัวลาลัมเปอร์
ผู้ที่ยืนอยู่ทางขวาพระหัตถ์ คือ พระยามานวราชเสวี
ผู้ที่คุกเข่าอยู่ทางซ้ายพระหัตถ์ คือ นายธนิต อยู่โพธิ์ อธิบดีกรมศิลปากร



เมื่อทรงยกช่อฟ้าแล้ว ก็เสด็จเข้าไปทรงนมัสการพระประธานในอุโบสถ



ทรงฉายร่วมกับกษัตริย์มลายา และประไหมสุหรี ในงานที่ทรงเลี้ยงเป็นเกียรติแด่ทั้ง ๒ พระองค์
ณ สถานเอกอัครราชทูตไทย กัวลาลัมเปอร์



ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ผู้แสดงแบบเสื้อของชาติต่าง ๆ ในมลายา
ในงาน 'อาสา' เฝ้าส่งเสด็จ ก่อนที่จะเสด็จพระราชดำเนินกลับ



ทรงลาภษัตริย์มลายา และประไหมสุหรี
ก่อนที่จะเสด็จพระราชดำเนินขึ้นเรือบินพระที่นั่งนิวัตพระนคร



กษัตริย์มลายาและประไหมสุหรี กำลังทรงมองพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จ ฯ พระบรมราชินีนาถเป็นครั้งสุดท้าย ขณะที่เรือบินพระที่นั่งกำลังจะแล่นลับพระเนตรไป

ในเรือบินพระที่นั่งระหว่างกัวลาลัมเปอร์ และกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชเลขานุการส่งพระราชโทรเลขไปถวายกษัตริย์มลายา มีคำแปลดังต่อไปนี้

ทูล

กษัตริย์แห่งสหพันธ์มลายา

อิสตานา นาการา

กัวลาลัมเปอร์ สหพันธ์มลายา

ในขณะที่อยู่ในเครื่องบินเพื่อกลับประเทศไทย พระราชินี และหม่อมฉันใคร่ที่จะขอให้พระองค์ทรงทราบว่า เราได้รับความเพลิดเพลินเพียงใดในการที่ได้ไปเยือนประเทศอันสวยงามของพระองค์ การต้อนรับอันเป็นไปอย่างฉันท์มิตรสนิทสนม และความเอื้ออารีที่พระองค์ทรงมีต่อเราตลอดระยะเวลาที่พำนักอยู่ในประเทศของพระองค์นั้น จะจารึกอยู่ในความทรงจำของเราชั่วกาลนาน จะเป็นสิ่งที่เตือนให้ระลึกถึงเวลาอันเพลิดเพลินสนุกสนานที่เราได้รับ และถึงบรรดามิตรทั้งหลายในมลายา

ขอถวายพระพรให้พระองค์ และรายาประไหมสุหรี ทรงพระเกษมสำราญ และทรงประสบความสำเร็จทั้งมวล ทั้งขอให้สหพันธ์มลายามีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นสืบไป

(พระปรมาภิไธย) ภูมิพล ร.

เสวยพระกระยาหารกลางวันในเรือบิน เวลา ๑๓ นาฬิกา ๓๐ นาที เวลาไทย เสด็จพระราชดำเนินถึงท่าอากาศยานดอนเมือง ตรงกับเวลามลายา ๑๔ นาฬิกา

คืนนั้นเอง เวลา ๒๑ นาฬิกา ๑๕ นาที ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงได้รับพระราชโทรเลขตอบจากกษัตริย์มลายามีคำแปลดังนี้

ทูล

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

แห่งประเทศไทย

กรุงเทพ ฯ

ขอขอบพระทัยที่ได้ทรงมีพระราชโทรเลขจากเรือบินพระที่นั่ง ในนามของรายาประไหมสุหรี ของประชาชนชาวมลายา และในนามของหม่อมฉันเอง ขอทูลว่า รู้สึกยินดีและเป็นสุขอย่างยิ่งที่ได้มีโอกาสถวายการต้อนรับพระองค์ในหมู่พวกเรา แม้ชั่วระยะเวลาอันสั้น ขอให้การเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศของเราครั้งนี้ จงเป็นสิ่งที่เตือนให้ระลึกถึงสัมพันธไมตรีอันใกล้ชิดสนิทฉันท์พี่น้องที่ประเทศของเราทั้ง ๒ มีต่อกันมา ขอถวายพระพรให้พระองค์และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถทรงพระเกษมสำราญและทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน ทั้งขอให้ราชอาณาจักรไทยประสบความรุ่งเรืองยิ่งขึ้นสืบไป

(พระปรมาภิไธย) ซเยด บุตรา จามาลุลไลล์

ยังดิ เปอร์ตวน อากง

สหพันธ์มลายา

จบเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินเยือนสหพันธ์มลายาแต่เพียงเท่านี้.

● ● ●

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๔๗๖

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๕๑๑